

20 לשמר גנים	עת נצנים	נראו. להקשיב	קול תור ונקיר
הרים דגלי	מלכי אלי	האיר אפלי	
השבית אויב	ומתנקם	סלון ממאיר	
השמיד זרעו	הכחיד גזעו	על רב רשעו	
מקם שריר	גם פליט	לא השאיר	
25 יקצו עשה	אל עם משא	נסים עשה	על יד בן יאיר
בן חיש קאל	ושלח גואל	אל עם קאל	נתיב יאיר.

- ה יא : בניו דסכומהון מאתן ותמניא בר מן עשרתי אחרנין (בניו שסכומם מאתים ושמונה חוץ מעשרת האחרים).
- בניו — עשרת בניו הנקובים בשם.
- וניו — שאר בניו ; מלשון אם תשקר לי ולניני ולנכדי, בראשית כא כג, אונקלוס ויונתן : בי ובברי ובבר ברי (בי ובבני ובבן בני).
- על ראש אמיר — על פי ישעיה יז : שנים שלשה גרגים בראש אמיר.
20. על פי שיר השירים ו ב : דודי ירד לגנו... לרעות בגנים ; שיר השירים ב יב : הנצנים נראה בארץ עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו.
21. הרים דגלי — על פי ישעיה מט כב : ואל עמים ארים נסי ; והשוה הלוי, בחכמה יבנה 4 : דגלו עליו הרים ; ידי רשים 13 : הרימות דגליהם ; ימי כלו 27 : דגלי הרים.
- מלכי אלי — על פי תהלים ה ג : מלכי ואלהי.
- האיר אפלי — על פי ישעיה נח י : ורח בחשך אורך ואפלתך כזהרים ; מיכה ז ח : כי אשב בחשך יי אור לי.
22. השבית אויב ומתנקם — על פי תהלים ח ג : להשבית אויב ומתנקם.
- סלון ממאיר — יחזקאל כח כד.
23. השמיד זרעו הכחיד גזעו — על פי שמואל-ב יד יא : ולא ישמידו את בני ; מלכים-א יג לד : ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה ; איוב יד ח : ובעפר ימות גזעו.
2. על פי יהושע ח כב : עד בלתי השאיר לו שריד ופליט.
25. וכאז — מלשון יי קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז, משלי ח כב.
- עם משא — אולי על פי ישעיה מז ג : בית יעקב וכל שארית ישראל העמוסים מני בטן הנשואים מני רחם.
- נסים עשה על יד בן יאיר — על פי תפלת על הנסים : על הנסים... בימי מרדכי ; אסתר ב ה : מרדכי בן יאיר.
26. חיש קאל — על פי תהלים ע ו : אלהים חושע לי.
- ושלח גואל — על פי ישעיה נט כ : ובא לציון גואל.
- עם קאל — וכן 4 ; והשוה 1 : עם אל.
- נתיב יאיר — על פי איוב מא כד : יאיר נתיב.

בין היצירות השיריות של רבי שלמה אבן גבירול שנושאן תהילת האל, הגדולה והחשובה ביותר היא, בלא ספק, "כתר מלכות". אין היא שיר במובן הצר של המלה, שכן אין היא בנויה במבנה של שיר, לאמור בשורות קצובות, במשקל ובחרוזים קבועים. "כתר מלכות" כתובה בפרוזה חרוזה, סוג ספרותי העומד בתווך בין שירה ובין פרוזה רגילה, ושבו נכתבו החלקים הפרוזאיים בספרים, תהכמוני" לרבי יהודה אלהריזי, "מחברות עמנואל" לעמנואל הרומי, "ספר המוסר" לזכריה אלצ'אהרי ו... "אלוף בצלות ואלוף שום" להיים נחמן ביאליק.

פרוזה חרוזה כזאת בנויה צלעות שונות באורכן, שחרוז משותף להן; חרוז המשחנה מפעם לפעם. מספר הצלעות בעלות חרוז משותף עשוי להיות שונה, הכל לפי רצונו של המחבר. אולם, אף כי, "כתר מלכות" איננה שירה במובן הרגיל, מבחינת התוכן והסגנון היא שירה נשגבה, שחברו בה יחד פשטות הלשון עם רוממות הרעיון. היא יצירה ספרותית-פילוסופית המוסרת בצורה תמציתית את השקפת עולמו של המשורר על האל, העולם והאדם ויחסי הגומלין שביניהם.

בראש כתר מלכות בא שיר קטן בן שלוש בתים (שיש לקראם ברציפות מאוונת):

בתפילתי יסכן גבר כי בה ילמד יושר חכמת
סיפרתי בה פלאי אל חי בקצרה אך לא באריכות
שמתיה על ראש מהללי וקראתיה כתר מלכות.

בשיר קטן זה מגדיר המשורר את מטרת היצירה ואת תוכנה, נותן הערכה עליה ומודיע את שמות. מטרת היצירה היא דיאקטית-לימודית. ביצירה זאת, שהמשורר מגדירה כתפילה, יסכן גבר, לאמור ימצא האדם תועלת, כי בה ילמד יושר וזכות, לאמור ילמד מידות ישרות ומעשים טובים. תוכן השיר הוא פלאי אל חי, לאמור תהילת האל וגדולתו, שאמנם תסופר על ידי המשורר בדרך קצרה ועממית, לא באריכות, סן תלעה בה גפש הקוראים. הערכת המשורר היא שתפילה זו היא ראש מהללי, גולת הכותרת של יצירתו השירית. שם התפילה: "כתר מלכות", לאמור היא כעין קשירת כתר לראשו של המלך, מלכו של עולם, הקדוש ברוך הוא.

"כתר מלכות" מתחלק, מבחינת תוכנה, לארבעים פרשיות, המהוות שלושה חלקים. פרשיות א—ט מהוות את החלק הראשון, שנושאו הוא האל ותכונותיו, פרשיות י—לב מהוות את החלק השני, שנושאו הוא העולם, ופרשיות לג—מ מהוות את החלק השלישי, שנושאו הוא האדם וקשרו לאל. חלק זה מכיל גם וידוי ותפילה.

"כתר מלכות" היא יצירה אוניברסלית, ביד לאומית ובין-דתית. אין בה כמעט כל סימני ייחוד לאומיים. יכול לקוראה כל בן לאום ודת, ולהסב את דברי המשורר כמכוונים אל דתו. מכיוון זה מאלפת מאוד פרשיה ח:

אתה אלוה — וכל היצורים עבדיך
ועבדיך, ולא יחסר כבודך בגלל עובדיך
בלעדיך, כי כוונת כולם להגיע עדיך, אבל
הם כעיוורים מגמת פניהם דרך המלך —
ותעו מן הדרך: זה טבע בבאר שחת, וזה
נפל אל פחת, וכולם חשבו כי לחפצם
נגעו — והם לריק יגעו. אך עבדיך הם
כפיקחים, ההולכים דרך נכוחים, לא
סרו ימין ושמאל מן הדרך עד בואם
לחצי בית המלך.

בפרשה שלמעלה מדגיש המשורר שכל היצורים, כל באי עולם, הם עבדיו ועובדיו של האל, לא רק בני דת זו או זו, אלא ממש כל אנשי

..סיפירתי בה פלאי אל חי"

"כתר מלכות"
יצירתו של רבי שלמה אבן גבירול
שנתקבלה כתפילה ליום
הכפורים

מאת ד"ר דב ירדן

ש"ץ ומתפללים בימים הנוראים, ציור על שער מחזור פראג, 1837.

העולם. אפילו עובדי האלילים, המכריזים שהם עובדים לשמש ולירח ולתופעות טבע שונות, גם הם בכלל עבדי האל ועובדיו, שהרי כוונת כולם להגיע אל האל, אלא שהם כמו עיוורים המתכווים גים להגיע לבית המלך, ובעוורונם תעו מן הדרך הנכונה והלכו בדרך לא דרך. גם הם חושבים שהגיעו אל בית המלך, אבל הפיקחים, שעניניהם פקחות לראות את הדרך הנכונה, רואים שתעו. היגנו אותם? לא! הם יחמלו עליהם, ינסו להורידם תם הדרך, אבל לא יכפו עליהם, שהרי כוונתם לטובה והכל הולך אחר הכוונה.

קשה למצוא בספרות ימי הביניים עוד מקרה שבו מביע בן דת אחת את יחסו לבני הדתות האחרות ברוחב לב ובהבנה כמו בשורות הקצרות והבהירות הללו.

רק בסוף, "כתר מלכות", בפרשיה לט, יש רמז ליהדותו של המשורר:

וזכרני בזכרון עמד, ובבנין אולמד, לר-
אות בטובת בחיריך, וזכני לשחר דבירך
השמם והחרב ולרצות אבניו ועפרותיו,
ורגבי חרבותיו, ותבנה שוממותיו.

רק בפסקה קצרה זו מבצבץ ועולה היסוד הלאומי של המשורר ונוכרת המלה עם ונוכר ענין בית המקדש שנחרב והעתיד להיבנות. אולם גם כאן אין סימני הלאומיות בולטים ביותר. לא נזכר כאן ענין הגלות והגאולה, לא נזכרה האמונה בביאת המשיח, לא נזכרה הארץ, לא נזכרה ציון ולא ירושלים. האמנם אך מקרה הוא שכתב גבירול את כתר מלכות, גולת הכותרת של יצירתו הפיוטית, בסגנון אוניברסלי כללי, בלא להדגיש את סימני הייחוד הלאומיים? נראה שאין זה מקרה. זה גובע מתוך נקודת ההשקפה הפילוסופית הנשגבה, שממנה השקיף גבירול על האל, העולם ותאדם. מנקודת ההשקפה זו מיטשטשים קווי השוני ומתבלטים קווי הדמיון. כל האנשים שווים. כולם מבקשים דרך אל האל. ואף כי לא כולם מוצאים אותה, הרי עצם שאיפתם היא המי-
אחדת אותם לחטיבה אנושית אחת. לכולם נאה השם, "עבדי האל ועובדיו".

יש להזכיר שגם החיבור הפילוסופי, "מקור חיים" לרבי שלמה אבן גבירול כתוב בסגנון

אנושי-כללי לגמרי, בלי סימני היכר לאומיים כלל וכלל, כמו שכבר הדגיש רבי אברהם אבן-דאוד בספרו, "האמונה הרמה" במאה שנים אחרי מות גבירול, וכה דבריו (במרגומו של שלמה בן לביא): "וגם כן עמדנו על ספר ר' שלמה אבן גבירול ז"ל, כיוון להוציל בו כוונה אחת מהפ"ר לוסופיה, ולא ייחד בו האומה לבד, אבל הוא בענין ישתפר בו כל מיני האנשים".

ואמנם, בכל הספר גדלי-הכמות, "מקור חיים" אין אף מלה אחת המגלה את יהדותו של המחבר ואין המשורר משתמש אפילו בפסוקים מן המקרא, עד שנחשב המחבר בימי הביניים לערבי או לנוצרי (וזה לאחר שהשם אבן-גבירול נשתבש בחר"ר גומי הלטיני ל, "אביצברול" או "אביצברון" או "אביצמברון", ועוד). רק בשנת תר"ו, 1846, הכיר המלומד היהודי העיוור שלמה מונק בפרס, שאין אביצברול אלא אבן-גבירול ובכך החזיר אבידה לבעליה.

כדאי להשוות את "כתר מלכות" ליצירות אחרות דומות להן, ובייחוד לשתי הבקשות של רב סעדיה גאון. אם נשווה את "כתר מלכות" לבקשה הראשונה של רב סעדיה גאון (סידור רב סעדיה גאון, עמודים 20-28) נראה דמיונות רבים בתוכן ובסגנון. גם הבקשה ההיא היא ברוך בה אוניברסלית, אנושית כללית, אולם הקטעים הלאומיים חופסים בה כקום נכבד יותר מאשר ב, "כתר מלכות". בעמוד 20 מתחיל הקטע: "אתה הוא האלהים אשר בחרת באברהם וכו', הדין במוצא עם ישראל" בעמוד 21 יש ברכה: "ברוך אתה בבני ישראל וברוך אתה בכל לאומים ואיים". בראש עמוד 28: "ברוך אתה בימי גלותנו וברוך אתה בימי גאולתנו". הבקשה נגמרת בעמודים 28-30 בקטע: "יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתראה בעני עמך ישראל הנפוצים בכל הארצות ובחרבות ירושלים אשר היתה שממה ומקדשך אשר היה משולה ונעזב כמדבר, ותקנא לשם קדשך המחולל בנויים, ותקבץ שארית צאנך מכל המקומות אשר נפוצו שמה, והשב ישראל אל נוהו וארמונו על משפטו ישב, ובאה הממשלה הראשונה ממלכת לבת ירושלים" וכו'.

גם בבקשה השנייה של רב סעדיה גאון (סיי

דור רב סעדיה גאון, עמודים 28-30) משולב היסוד הלאומי ביסודות האוניברסליים הכלליים. כך למשל בעמוד 29: "יהי רצון מלפניך ה' אל-ישראל, ועת סוף גלותנו ולאבלנו ואחרית לימי ענינו ומורדנו, כי משך עליך השעבוד וארך עלינו עול המלכיות" וכו', עד סוף הבקשה בעמוד 30.

אין ספק שגבירול ידע והכיר היטב את שתי הבקשות של רב סעדיה גאון. רב סעדיה כתב בשנת 942, לאמור 79 שנים לפני שנולד גבירול בשנת 1021. שתי הבקשות היו מפורסמות מאוד. רבי אברהם אבן-עזרא, בביקורתו החריפה על פיוטי הקליר, בפירושו לקהלת ה', א', מזכיר את בקשותיו השתים של רב סעדיה גאון, "שלא חבר מחבר כמו הסי", "כתר מלכות" הושפעה בוודאי משתי הבקשות של רב סעדיה גאון, והיה רצון מאוד לערוך השוואה מדויקת בינה לבין. הש"פעת רב סעדיה גאון ניכרת גם ביצירות אחרות של גבירול: בסדרי עבודותיו — על סדר העבודות לגבירול באזהרותיו — על האזהרות לשבועות של גבירול ובהקדמותיו לספר "האגרון" — על הקדמת גבירול לשירו, "ענק".

מתמיה הדבר שאין חתימת שמו של גבירול ב, "כתר מלכות", השיר הגדול הזה שהוא, ראש מהללו", שלא כמנהגו ביתר שירי קודשו. האמנם ראה אותו גבירול כשיר חול, שבו לא נהג לחתום את שמו? קשה להניח כן, אחרי שהשיר הזה נתקבל כשיר קודש בעם, שנוהגים לקרוא אותו בליל יום-הכיפורים. והנה השערה: שיר הפתיחה הקטן הקודם לגוף השיר פותח בשתי הצלעות: "בתפילתי יסכון גבר", "כי בה למד יושר וז" כות". הצלע הראשונה פותחת באות ב והשנייה — באות כ. ייתכן אפוא, כי היתה אחרי שורתנו עוד שורה אחת בעלת שתי צלעות, אשר צלעיתה הראשונה פותחה באות י וצלעיתה השנייה — באות צ, ובסך הכל יתקבל ה, "סימן" בכ"צ, והוא "שלמה" בא"ת ב"ש" (לאמור בתמורה שבה ממ"רים כל אות באות הסימטרית לה מסוף האלף-בית: במקום א — ת, במקום ב — ש, במקום ג — ר, וכן הלאה — "סימן" שבו השתמש המשורר בשירו, "אל ישיב היכלו" ובאזהרותיו, "בצל שדי אחסה").

(מחצית)

תרבות ספרות אמונות

שני שירי אהבה לר' יהודה הלוי

פירסום ראשון מכתב יד

מאת ד"ר דב ירדן

השירים הנזכרים לא נרשמו עד כה בשום רשימה מודפסת של שירים ופיוטים לרבי יהודה הלוי. הם מתפרסמים פה בראשונה על-פי שלושה כתב-ידים, מתוך סרטי צילום, השמורים במכון לתצלומי כתב-יד העבריים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, והם:

(1) אינספורד MS Heb. f. 58, קטלוג נויבואר-קאולי 2853/3, עמודה 330 אות 5 (סרט 21392). רק השיר הראשון. לפניו הכתיבה: ולח איצ'א ש"צ (ולו עוד, שמהו צירו). לפני שירנו בא השיר "מי יתנני כופר" (בראדי א, 89, שיר סד) ולפניו הכתיבה: למ' יהודה ה' פי אבי אלחסן בן אלדיין. בלתי מנוקד.

(2) סטברידג' TS II 15/121 (סרט 18943). רק השיר הראשון. לפניו הכתיבה: קול לרבי יהודה הלוי וצ"ל. בסוף השיר: אתי להר המור סומין. בלתי מנוקד.

(3) סטברידג' TS NS 93/65 (סרט 11386). שני השירים. השיר השני ניתן כהמשך של השיר הראשון (אך בראש שורתו הראשונה יש קצת רווח). יש לי להודות לפרופ' עזרא פליישר, שהדגיש בפני שדבר זה לא יתכן, שכן השירים שונים בהרואיות ובמישקליהם. השיר הראשון מישקלו המתפשט: מתפעלום נפעל מתפעלים נפעל. סימנו: אני (ואולי אין זה כי אם צירוף מיקרי). השיר השני מישקלו 10:10 הברות. סימנו: יהודה. בסופו: כמל (תם). בלתי מנוקד.

15.10.82 TS NS 194 1.3.73 ד"ר דב ירדן קול לרבי יהודה הלוי וצ"ל

232 תוספת, סאווט 2 (1982) 134

אתי להר המור. הובא - שירי הקדש, נ"ך, אמו 1028

אתי להר המור, כלה, ראי ורבה, תדעי חיש בשם או כר דרור ערבן נוג - סגור לבי, אל תבחרי בלתי, סקדי בטוב נוג, פן תחסי סכר ימים עלי ימים נפשי ובשה, כי אין קל מאום, בלתי עיני למן חכר.

יונים ירנן, כמזני כהם, על קל משאבים זכו מימיהם

הוגים עלי ימים ספר בלי חמדה וזמן פרוד, כי חלף בימיהם ואזכר דודי דדי יונתי, יען כי עבר רוח בשמיהם דמים שושכתי! הסירי חרב מלכות, כי אין כפר לךמיהם הסכי את עיניך כננדי, עפרה, כי לביא וליש מהם.

הערות ובואורים

1. אתי להר המר כלה — על-פי שירי-השירים ד ח: אתי מלבנון כלה; שירי-השירים ד ו: אלך לי אל הר המר. ראי דרכך — ירמיה ב כג.

בשם או מר דרור — על-פי שירי-השירים ה א: אריתי מרי עם בשמי; שמות ל כג: בשמים ראש מר דרור. 2. נוך סגור לבי — השווה הלוי, חמה בעד 4: הא לך בתוך לבבי מושב איתן ונאמן; יונה על 6-8: ולאנה ואנה תפנה לשכן באהלים והנה בלבבי לשכנה כחנה גדול ורחב ידים; יעלת חן רחמי 1: יעלת חן רחמי לבב שכנתיו מעודך.

סגור לבי — על-פי הושע יג ח: ואקרע סגור לבם.

פקדי בטוב נוך — על-פי איוב ה כד: ופקדת נוך ולא תחטא.

תחמסי סכך — על-פי איכה ב ו: ויהמס כגן סכו שחת מועדו.

3. ימים עלי ימים — על-פי דברי-הימים א, כא ט: ימים על ימים.

נפשי יבשה כי אין מאום בלתי עיני למן חכך — על-פי במדבר יא ו: נפשנו יבשה אין כל בלתי אל המן עינינו; דניאל א ד: אין בהם כל מאום.

לכן חכך — השווה הלוי, מה יפית 17-16: לכה נתעלסה באהבים מיון הכים.

*

1. יונת... על כל משאבים זכו מר יהם — על-פי שירי-השירים ה יב: כיונים על אפיקי מים.

ירנו — מלשון ירנו יושבי סלע, ישעיה מב יא.

כמוני כהם — על-פי מלכים א, כב ד: כמוני כמוך; שופטים ח יח: כמוך כמוהם.

משאבים — שופטים ה יא.

זכו — איוב טו טו.

1-2. יונת... הוגים — על-פי ישעיה נט יא: וכיונים חנה בהנה.

2. ימים ספו ברי חמדה וזמן פרוך כי חלף בימיהם — על פי איוב ז ו: ימי קלו מני ארג ויכלו באפס תקוה; איוב כו כו: וימי קלו מני רץ ברחו לא ראו טיבה חלפי עם אניות אבה; תהלים עג יט: ספו תמי; דברי הימים ב, כא כ: וילך בלא חמדה.

פרוד — ראה מילון לשירת הנגיד,

דיואן שמואל הנגיד, ירדן, 44; מילון לשירת גבירול, שירי החל לרבי שלמה אבן גבירול, ירדן, 433.

3. ואזכר — שמות ו ה.

דודי — מלשון כי טובים דודיך מיון, שירי-השירים א ב; שם אתן את דודי לך, שירי-השירים ז יג.

דדי — מלשון דדיה ירווך בכל עת, משלי ה יט.

יונתי — שירי-השירים ב יד, ה ב, ט.

עבר רוח בשמיהם — על-פי שירי-השירים ד טו הפחי גני יולו בשמיו, שירי-השירים א יג-יד: נרדו נתן ריחו צרור המר דודי לי בין שדי יליון; והשווה הלוי, דמע אשר 19: נשאו רוד חות נושאות בוכרם מר וקנמו; הלבב ים 39: ואולי יעלה ריח בשמיו ואכיר באויר עב תימרותיו; זה רוחך 1: זה רוחך צד מערב רקוח הנרד בכנפיו והתפוח.

4. השווה הלוי, ואומר מה לעפעי 2-1: ואומר: מה לעפעי צבי חן ועין עיניו אשר נהפך אדמדום? עניתיו: הם כלי הרג לדודי ולכן יאדימו משפך דם; חמה בעד 8: על מה אהי בחשקך, על-מה, נרצח כאין כלי; יונה כשמש 2-3: עיניה חצים לא יחטאו לב איש ובכל איבה דמו שופכת הפקידה לשמר ציצי עדנה אל להט החרב המתהפכת; יעלת חן רחמי 11-12: יעלת חקי דת האל בעיניה תפר כי תמיתני בצדיה, אבל אין לי כפר.

דמים שופכת — על-פי דברי-הימים א, כח ג: איש מלחמות אתה ודמים שפכת.

כי אין כפר לדמיה — כי אינך נור תנת כפר תמורת דמי לבותיהם השפוי כים.

5. על-פי שירי-השירים ו ה: הסבי עיניך מנגדי שהם הרהיבוני; ישעיה ל ו: לביא וליש מהם.

עפרה — מלשון דומה דודי לצבי או לעפר האילים, שירי-השירים ב ט; ו השווה הלוי, את עפרה צבית ארמון 1; בן פרת 6: עפרה שכנה קרבים; דוד בחלום 1: דוד בחלום נטה ללון בחיק עפרה; יונה חמה 7: עפרת הר מר; הנגיד, בן תהלים, מלכה רשעה 2: עפרת שניר; בן משלי תתקל: עפרת גשים תצוד אישים; משה בן עזרה, הענק ב ו: באי עפרת טירות אלי; הענק ב מה: ראה מה נעמה עפרת תשורר עלי כנור ותופפות עלמות; הענק ד ו: עפרה, אט על עבר יצעק בכאב נפש; הענק ד ט: אלך עלי פני אלי עפרת ארמון.

וכן יצליל - מענות לתקן בפיוט לגבירול

מאת

דב ירדן

בוה נתנת לי הזדמנות לתקן מענות שעויתי בזולת ליום הכפורים, אז באין זרותי מעלי לגבירול. פיוט זה נתפרסם בראשונה על ידי ר' אדלמן ב- (1933) MGWJ NF 77. עמודים 444-446, ובשניה - במהדורתי: שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול א (תשלא), עמודים 92-97. בשורות 33-35 אצל אדלמן, וכן בשורות 40-42 אצלי, נאמר:

40 וכמו הצליל פגין	ונצר סלון ופגין
41 וכן יצליל אדם מפגין	ונקחה קצב ופגין
42 ולבות קוניו יפגין	ורסם על אב ופגין

פי חנון ורחום הוא

ופרשתי: 40 וכמו שהטביע האל את פרעה מלך מצרים המשול לתנין וטרף ובלבל את פרעה המשול לקוץ (על פי מלכים ב יח כא: הנה בטחת לך על משענת הקנה הרצוף הזה על מצרים אשר יסמך איש עליו ובא בכפו ונקבה כן פרעה מלך מצרים לכל הבוטחים עליו) במי ים סוף. 41 אדם מפגין - את בני ישראל האדומים מפנינים, כלומר היפים (על פי איכה ד ז: אדמו עצם מפנינים).

מלת "יצליל" בשורה 41 היא תקונו של אדלמן, ובכתב היד: יצליל, כמו בשורה 40. בשעתו נגררתי אחרי תקון אדלמן עקב הצרוף, "אדם מפגין", שנראה כמכוון לישראל. עתה אני שב בתשובה גמורה לנסח המקורי שבכתב היד, "יצליל", שהוא בלי ספק הנסח הנכון. וזה פרוש השורות 40-41: וכמו שהצליל והטביע האל את פרעה מלך מצרים וכו' כנ"ל, כן יצליל ויטביע את החטאים, האדומים יותר מפנינים, של בני ישראל. על פי מיכה ז יט: ישוב ירחמנו יכבש עוונותינו ותשליך במצולות ים כל חטאתם; ישעיה א יח: אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע כצמר יהיו. וכמו במיכה, כן גם בפיוטנו היה ראוי שענין הרחמים יקדם לענין הצללת החטאים, שהלא זה סבה וזה מסובבה (השוה גם: כרב רחמיך מחה פשעי, תהלים נא ג; והוא רחום יכפר עוון, תהלים עח לח), אלא שרצה המשורר להסמיק, "ורחם" שבצלעית השנית של שורה 42 אל, "כי חנון ורחום הוא" שבצלעית השלישית, וזה מקומו בסוף המחרוזת, כמבנה הפיוט כלו, שבו סוף כל מחרוזת הוא קטע פסוק הסוגר במלת, "הוא".

ירדתי כלאים כרתע

טפס
מפה

30 קט

קבר

5

אמרי נאמק קמק:
כפר רמלול 5:
5665 כולל 3810

הביא לדפוס והעיר: ד"ר דב ירדן

- 1 ירדתי פלאים פתע
- 2 וישב דבירי חרקה
- 3 האין לי ארוכה דורי
- 4 הנה נסע ונגלה דורי
- 5 אמרו לי: הצורי עזרי
- 6 מי ראה קזאת, מי שקע
- 7 אן אדרש לדוד, כי נחכה
- 8 (ואמר: השכח חנות
- 9 איך לב במר, בציר ויגזלות,
- 10 תכל לי [מגן וצוות —
- 11 ויקראי בצר לא הושע,
- 12 ויבצר בלבי לכה
- 13 (דרשו נא, ידידי, וראו
- 14 בנים לאביהם קראו —
- 15 לא רחם ללבות נראו
- 16 כמה במרוצים אשבע,
- 17 יום הודי נסודי נשכח
- 18 (הכוני — ואין לי כרפא —
- 19 הנה, נדח אני אל כל פה
- 20 אך אודה שמו ואצפה
- 21 ואקרא בתקרת ורע
- 22 הודו אל, ומתקדבים ב'

כפי שמסר
לי ד"ר יונה
צור הגלעד
כרופ שירא
מאריצור
אשיזכו
אחיה

תלקו ממקדשך... כית חזרי בתשובה... ונכסח
לחמים עמדו.
אן — אנה: מלשון אן הלכותם, שנואל א י
יד.
נחבה — נחבא: נ"ל ונחבה, וימיהו מ"ט י
השכח חנות הדוד המרחם — על פי תהלים
עז י: השכח חנות אל אם יפני באר רחמינו
והשוה 5: הצורי עזרי שכה אהבתו (לג-לז-כ"י)
איך לא ישוב האר וינחם את לבי השורי
במרירות ובכאבים וינחם.
במר — מלשון אשירה במר נפשי, איוב ז יא.
בצר — מלשון צרים אחוזי כצירי יולדת,
ישעיה כא ג.
יונות — וכן בן תהלים, מתי שפ"ל 42
בבירול, שעה עליון 8.
היה לי מנן וציונות — האל שהיה לי למנן
מנן ומחסה על פ' בראשית טו א: אכרי
מנן לך.
היה לי מנן — כ תמנני לצורך המסע
כתב היד: היה למנן.
מנן וציונות — על פי ירמיה מו ג: עירי מנן
וענה ונשו למלחמה.
ובקראי בצר — על פי תהלים יח ז: בצר לי
אקרא יי ואל אלהי אשוע.
הושע — הושיע.
ויבער בלבי לבה — על פי ירמיה כ ט: והיה
בלבי כאש בוערת.
לבה — לבה: מישון וירא מלאך יי אלמו
(אל משה) בלבת אש, שמות ג ב.
בלבי לבה — לשון נופל על לשון.
וישו ים בעיני — ימצד שני שם ים דמעות

מחברת מנחם 122: נוה משולח (ישעיה כו י)
אל נוה איתן (ירמיהו מט יט) ונות בית (תהלים
סח יג) לשון מעון הם.
עזרי — מושיעני; מלשון אלהים חושה לי עזרי
ומפלטי אתה, תהלים ע י.
שמו אהבתי — השוה 8: השכח חנות הדוד
המרחם.
על פי ישעיה סו ח: מי שמע כזאת מי ראה
אלה וזוהשוה 13: מי שמע כזאת.
מי שמע — כן אמרי נועם; כתב היד: 16
שמע.
ואוני — ומדוי; מלשון ויהי בצאת נפשה כי
מתה ותקרא שמו בן אוני, בראשית לה יח,
אונקלוס ויונתן: בר דוי (דווי), ירושלמי, פ"ק
סימל "מקור" (ירושלים תשל"א), 74: בר צורי.
על פי שיר השירים ח ו — ו א: פתוחתי אני
לדודי ודודי חמק עבר... בקשתיהו ולא מצאתי
הו... אנה הלך דודך היפה בנשים אנה פנה
דודך ונבקשנו עמך, תרגום: אמרת כנשתא
דישראל צביתי למתבע אולפן מן קדם ה'
ואיהו סלק שכינתה מביני... תבעית שכינת
יקרה ולא אשכחית... על אידן חובא אסתלק
מביניך שכינתא דח' את דשפרן עובדיך מכל
אמאי ולאן אתר אתפני רחמיך באסתלקותה
ממקדשך... כען הדרי בתיובתא... ונבעי רחמיך
עמך (אמרה כנסת ישראל: רציתי לבקש לקח
מלפני ה' והוא סלק שכינתו ממני... בקשתי
שכינת כבודו ולא מצאתי... על איזה עון
נסתלקה ממך שכינת ה', את שמעשיך ימים
מכל האומות, ולאיהו מקום נפת אהובך בהס'

1 ירדתי פלאים פתע — עקב חורבן בית המקדש
ונבלות העם מארצו.
ירדתי פלאים — על פי איכת א ט: ותדר
פלאים.
פתע — מלשון פתע ישבר ואין מרפא, משלי
ו טו.
ומוני — ואויבי מלשון והאכלתי את מוניך את
בשרם, ישעיה מט כו.
על פי ויקרא כו לא: ונתתי את עריכם חרבה
והשמותי את מקדשיכם.
וישב — מלשון וישב בשרו כבשר נער קטן,
מלכים ב ה יד.
דבירי — מקדשי; מלשון נשאי ידי אל דביר
קדש, תהלים כח ב.
ויהרבו: מלשון תאשם שומרון,
הושע יד א, מחברת מנחם 35: תהיה שממה
והשוה 4: ותאשם נותי.
מעוני — מלשון כי חמל על עמו ועל מעוניו,
דברי הימים ב לו טו.
על פי ירמיה ח כב: הצרי אין בגלעד אם רופא
אין שם כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי.
על רב מחלתי — על דרך על רוב עוונת,
ירמיה ל יד.
נסע ונגלה דורי — נעקר ונלה מדורי, חרב
בית מקדשי: על פי ישעיה לח יב: דורי (אבן)
עזרא: מנורו) נסע ונגלה מני. 17-18: קטל הקדש.
ותאשם — ותחרב: מלשון תאשם שומרון,
הושע יד א, מחברת מנחם 35: תהיה שממה
השוה 2: ויאשמו מעוני.
נותי — מלשון ושלם נות צדק, איוב ח ה

מאריק צמור 47

כ ה' ניסן תשל"ט 17.4.79

107-103

ומתנדים ב" (ומה חרוז "נועז", המבוסס על חלו"קת מלת "בעם" לשני חלקים: ב— עם). הצלע השנייה והרביעית חורזות בחרוז ראוי "צ"י. משקל הפיוט 5+7 הברות. חתימתו: יהודה.
על יחוס הפיוט לרבי יהודה הלוי מעידים חתימתו "יהודה", סגנונו המעולה ומבנהו האמנוני תל המיוחד (השוה פיוטיו "יה למיחלים" ו"יום אור"). לפי עדות הכותרת בכתב היד, "עלי ברכו" מיועד הפיוט לאמרו לפני "ברכו", ועל זה רומז גם סיום הפיוט: "ומתנדים בעם ברכו יי". את הפיוט יש לקרא ברציפות מאוננת.

בם לקחו ואת המנחות ואת המזרקות אשר זהב זהב ואשר כסף כסף לקחו דב טבחים.
חודי וסודי — כלי בית המקדש. חרוז פנימי.
גם נשבו המוני — על פי ירמיה יז יז: כי נשבה עדר יי (יונתן: עמא דיי — עם יי).
18 יי חכמי מכה עצומה ואין לי מרפא; על פי ירמיה יז יט: מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא.
19 יי על פי דברים ל ד: אם יהיה נדחך בקצה השמים; נחמיה ט כב: ותחלקם לפאה (אבן עזרא: פורתם לפאות); ישעיה כז טו: קצו ארץ.
נידח אני אל — כן אמרי נחם; כתב היד: נדח אל, וחסרה הברה אחת למשקל. פה — פאה.
20 יי אודה שמו — אהלל את שמו; על פי ישעיה כה יז: אודה יימן; והשוה 22: חיינו אל.
ואצפה — תהלים ה ד.
עד ישיקף — איכה ג ו.
בעצמה — בכה; מלשון ולאין אונים עצמה ירבה, ישעיה מ כט.
21 יי נאמני — מלשון עיני בנאמני ארץ, תהלים קא ו; והשוה נבירול, זה לעמת זה 9: ועדת נאמני ארץ קולה תחנון.
22 יי חודו אל — הללו אל; על פי תהלים קלו כו: חודו (תרגום: שבחו) לאל חשמים; תהלים ז יח: אודה (תרגום: אשבח) יי; והשוה 20: אודה שמו.
ומתנדים בעם ברכו יי — שופטים ה ט (המתנדים).
ברכו יי — רמז ליעוד הפיוט כרשות לברכו.

פיוט זה של ריה"ל מתפרסם כאן לראשונה בשלמותו (בלווית פירוש, וכן מקורות ומקבילות ללשון ולעניין) על פי כתב-יד פרמה דה רוסי 1192 (משנת 1481), כחורז המהדורה הפקסימילית של "מקור" (ירושלים תשל"ג), פיוט זה, עמודים 83—84, בספירה השנייה.
הפיוט עשוי כעין שיר אזור. כל אזור מכיל 2 שורות דו-צלעיות, ובכל כחרוזות 3 שורות דו-צלעיות. הצלע הראשונה חורזת בחרוז עובר "אע" (פתע, שמע, הויכע, אשבכ, זרע), והשלישית — בחרוז ראוי "בה" (חרבה, נחבה, לבה, נשבה,

בעיני, תמונת הלב הבורע באש והעינים ה"שטופות דמעות שאולה משירי החול; השוה, למשל, נבירול, אהה לי מזמן 3—5: ולבי להטו מאש... ודמעותי בתוך עיני.
13 יי מי שמע כזאת — ישעיה סו ח; והשוה 6: מי ראה כזאת מי שמע ככאבי ואוני.
14 יי בנים — בני ישראל; מלשון בנים אתם ליי אלהים, דברים יד א.
15 יי לאביהם — לאל; מלשון ועתה יי אבינו אתה, ישעיה סד ז: תקון שמואל אשכנזי; כתב היד: לא אביהם.
ויענם בעזות — על פי משלי יח כג: ועשיר יענה עזות.
16 יי לליבות — מלשון מה אמלה ליבתך, יחזקאל טז ל.
נראו — אשר נראו.
נרצות — תקון בתי תמה; כתב היד: נרצות.
נרצות ורצות — חרוז פנימי.
17 יי ממורוים אשבכ — על פי איוב ט יח: כי ישביעני ממורוים.
ממורוים — כן תקנתי לצרך המשקל; כתב היד: מרורים.
אינק רוש פתני — על פי איוב כ טו: ראש פתנים יינק; דברים לב לב: ענבימו ענבי רוש, רוש — ארס.
18 יי על פי מלכים ב רה יא:טו: ואת יתר החמון הנלה נבזראדן רב טבחים... ואת עמידי הנחשת אשר בית יי ואת המכונות ואת ים הנחשת אשר בבית יי שברו כשדים וישאו את נחשתם בבלה ואת הסירות ואת היעים ואת המזמרות ואת הכפות ואת כל כלי הנחשת אשר ישרתו

פְּשָׁטִים חֲדָשִׁים בְּסֵפֶר בֶּן מְשָׁלִי לְרַבִּי שְׁמוּאֵל הַנָּגִיד

מאת

דב ירדן

נתנים בזה תקונים ובאורים ומקורות ומקבילות לעשר פסקות בספר „בן משלי“ שלא נתפרשו כל צרכן בפרושו של אברמסון לספר זה. תקונים ובאורים נוספים פרסמתי ב„ספר זיידל“ (תשכ״ב), עמודים 387—396, ב„הדאר“ מג (תשכ״ד), עמודים 78-79, ובמקומות אחרים.

פב

- 1 אָהב גר ואל תונה קדֶּכָּה אֲשֶׁר אֵין לוֹ אֵיל. וְהִיא סֹתֵר לְגֹלָה וְנִדְחָת
- 2 וְתִהְיֶה עָלֶי חוֹסִים בְּצֶלֶךְ קִאֲדָרָת בְּאֶרֶץ וּבְרֹחַב שְׁלֵמָה וְסוֹרְחָת.

מקורות ומקבילות: 1. אהב גר ואל תונה — על פי דברים י יט: ואהבתם את הגר; שמות כב כ: וגר לא תונה. מדכה — מלשון כי דכיתנו במקום תנים, תהלים מד כ; לב נשבר ונדכה, תהלים נ יט; והשווה יוסף אלברדאני, איה המעלם מים 18, גנזי שכטר ג 130: עלץ ואמץ לבבות מדוכים. אין לו איל — על פי תהלים פח ה: הייתי כגבר אין איל.

2. והיא סתר לגולה ונדחת ותהיה עלי חוסים בצלך כאדרת — על פי ישעיה טז ג—ד: שיתי כליל צלך בתוך צהרים סתרי נדחים יגורו בך נדחי מואב הוי סתר למו; שופטים ט טו: באו חסו בצלי.

2. וסורחת — מלשון ויהי לגפן סורחת שפלת קומה, יחזקאל יז ו; שמות כו יב: וסרח העודף ביריעות האהל חצי היריעה העודפת תסרח על אחורי המשכן.

קא

- 1 אֵיךְ יַעֲמֵד לְקֵב בְּבוּז, וּבְשִׁנְאָת דָּרֶךְ, וְשִׁנְאָת אֵחַ עָלֶי תוֹכְחָה,
- 2 וְשִׁחוּק אֲשֶׁר תַּצְלַח בְּלִי שְׂכָל צַל מִשְׁכִּיל גִּבּוֹן דָּכָר בְּלִי תַּצְלָחָה.

פרוש

1. איך יעצריכה לב אדם לסבל בוז ושפלות בעירו ובמקומו, והוא שונא לצאת לדרך, להרחיק נדד למקומות חדשים, אולי בהם יעשה חיל. וכשבא ידידו ומוכיחו לשנות את מקומו — לא די שאיננו מטה לו און קשבת, עוד הוא הופך לו לשונא!
2. ואיך יעמד לבו בשחוק ובלעג של אוילים מצליחים על משכיל וגבון כמוהו שההצלחה הסתירה את פניה ממנו?

מקורות ומקבילות: השוה בן תהלים קו 5—7: שמע לבי מדנים מלשוני... התוכל לעטות בוש ולשכב עלי ערש לחצים — והארץ לפניך רחבה! בן משלי קכט: אם תחזה רע במקום — אין על מקומך בריחים (שימנעוך לצאת)! או יקרך בוז בארץ

— מי שך נתיבך בחוחים? רמט: בחזק יד ונוד רגל וזעת אף יקר יכון, והבוחר במעדנים ומרגוע — בבזו ישכן!; רפא: גלה, נכבד, והסתופף בסכת ארי, ובחר בחור פתן למלון, ואל תשב בבית מדות ותאכל למעדנים — עלי בווה וקלון! תרצא: כסיל יבחר מכורותיו, ובמקום אשר נברא בשרו מעפרו, ויתענה בארץ מולדותיו, ויבזה, ויעכר שארו; והכם יעשה חיל בגרות, והרחיקו נדודיו — יעשירו; ראש השנה טז: ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם... ויש אומרים אף שגוי מקום, דכתיב (בראשית יב א) ויאמר ה' אל אברם לך מארצך (וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך), והדר (ואחרי כן) ואעשך לגוי גדול; אלף לילה ולילה, ריבלין ב 215: סע, תמצא תמורה לאשר עזבתם וירחקו, ויגע, כי אכן אך בעמל החיים ימתקו. לא במנוחה לאיש תרומות ונלבב יקר, עזב אפוא מולדת וצא אל נכר.

1. איך יעמד לבב — על פי יחזקאל כב יד: היעמד לבך אם תחזקנה ידיך.

2. הצלח — וכן תתרגו.

רמ

- 1 פְּרִיבוֹת דְּקָרִים תְּהִי קְאָמֶת לֹא
2 חֶמֶץ עֲצָתָךְ, לְמַעַן עֲצִי אֶל

- נִמְצָאת, וּבְכֶבֶשׂ דְּקָרִים — מִצְוָה.
לֹא יַעֲשֶׂה לְךָ כְּרָגַע תְּבוּאָה.

פרוש

1. ובכבש — ובעצר.

2. חמץ — דחה, למען — יען, תבואה — פרות.

מקורות ומקבילות: 1. על פי משלי י ט: ברב דברים לא יחדל פשע וחושך שפתיו משכיל, ובכבש — מלשון הכובש את נבואתו, סנהדרין יא ה, מצואה — מלשון אשריך שמונותיך מצואים אצלך, פסיקתא דרב כהנא, שובה קמג, קסד. — קסד; וראה מלון לשירת הנגיד.

2. השוה תרכט: יהי יועץ מחמץ את עצתו ואל יבטח בעצה הנחוצה (החפזת), והשופט יחמץ את שפטיו ואל יחיש (ימהר) כמצה (הנאפית בחפזון) ריב ומצה; תתפרו: רחק מעצת מהיר להשיב, למען כי נכוחה — במועצה (בעצה) אשר חמצה כשאוור. חמץ — מלשון אשרו חמוץ (ישעיה א יז) — אשרו דיון שמחמץ את דינו, סנהדרין לה, למען — ראה מלון לשירת הנגיד, עצי אל — על פי תהלים פ יא: ארזי אל, כרגע — מלשון ואכלה אותם כרגע, במדבר טז כא, יעשו... תבואה — על פי ויקרא כה כא: ועשת (הארץ) את התבואה לשלש השנים; למובן פרות ראה מלון לשירת הנגיד.

הערה: במהדורת ששון, עמוד קלח, פסקה קעג: ובפרוש. אברמסון: ובפרוש, ובהערותיו: „ובפרוש, בכי"א ספק: ובכבוש", אך למראה עיני, גם בכתב יד ששון, עמוד 175, פסקה 173, ספק: ובכבוש.

רסה

- 1 כָּל צֶת אֶל תְּהִי נוֹטָר
2 וְצֵתִים אֲזַנְךָ תִּפְקַח

- וְכָל צֶת לֹא תְהִי חוֹטֵם
וְצֵתִים אֲזַנְךָ תִּפְקַח.

פרוש

1. חוטם — מאריך אף.

הערה: אברמסון פרש כנראה חוטם — כועס, שכן הוא כותב: „חוטם, בגליון: פי' כועס מלשון ותהלתי אחטם לך (ישעיה מ"ט)”. אך הכתוב במלואו הוא: „למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך לבלתי הכריתך” ולפי פשוטו הוא לטובה ולא לרעה. השוה יונתן: בדיל שמי ארחיק רוגזי ותושבתי אקים לך בדיל דלא לשיציותך (למען שמי ארחיק את כעסי ותהלתי אקים לך למען לא להכריתך); מנחם, מחברת 87: חטם. ותהלתי אחטם לך (ישעיה מ"ט) הענין יורה על המלה כמשמעו, למען שמי אאריך אפי ולמען תהלתי אסלח לך; אבן עזרא: אחטם לך, אין לו חבר, ובדברי הקדמונים חוטם, והנה הוא כן אאריך אפי ואאריך החוטם לך, גם למען מושך אחר וכן הוא ולמען תהלתי; רד"ק: אחטם, כמו אאריך אפי כי האף יקרא חוטם; רד"ק, ספר השרשים 101: ותהלתי אחטם לך (ישעיה מ"ט) רוצה לומר בעבור תהלתי אאריך חוטמי לך, כמו שאמר אאריך אפי (שם) כי האף והחמה יקרא גם כן חוטם; פרחון, מחברת הערוך כ. : ותהלתי אחטם לך (ישעיה מ"ט) פ' אחסום לך כי חסימה דבר שמושים אדם על חוטמו שנאמר וחטמת היא את העוברים (יחזקאל ל"א); שם כב, חסם: וחטמת היא את העוברים פ' ריח רעה אם יעבר עליה האדם ישים ידו או בגדו על חוטמו שלא יריח ממנה; ר' אלעזר מבלגנצי 119: כל מה שאני מאריך לך למען שמי הנקרא עליך ועל העיר אאריך לך ולא שאתה ראוי ועל תהלתי שיהללנוני באריכות אפי וסבלנוני אחטם לך, לפי ענינו כפל על אאריך אפי.

תרצו

- 1 כִּזְמַן יֵשׁ לְתַפְלוֹת אִישִׁים.
- 2 כִּי לֹא כָל עֲתִים יִרְצוּ —
- כָּל עַת יִפְשׁ שִׁיחָפְצוֹ.
- כָּל עַת יִפְשׁ אִישִׁים מִשֶּׁר, לֹא

פרוש

כמו שיש מועד וזמן לתפלות אנשים, כי לא כל הזמנים הם עתות רצון, כן יש מועד וזמן לבקשות אנשים משר, ולא בכל עת יעשה מה שיחפצו ממנו.
מקורות: 1. אישים — מלשון נבזה וחדל אישים, ישעיה נ"ג ג; אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם. עתים ירצו — על פי ישעיה מט ח: בעת רצון עניתך; תהלים סט יד: ואני תפילתי לך יי עת רצון.
2. שיחפצו — מלשון בור עמים קרבות יחפצו, תהלים סח לא.
הערה: בכתב יד ששון ובמהדורות ששון ואברמסון כתוב: כזמן יש לתפלות אישים בו (אברמסון: בו) לא כל עתים ירצו. — ונסח זה קשה להלמו. לכן תקנתי: כי, והשוה תשמט.

תתמח

- 1 מִרְאשׁ חָקֵר דָּבָר, וּמִלֵּאשׁ
- 2 אִם תֵּאָחֵז בּוֹ בְּזַת תִּחְלֶה —
- כָּבֵס פְּנֵי דָבָר בְּבִרְיָה
- תִּיגַע לְנִקּוֹת בְּצִחְרִית.

פרוש

2. תאחז — אתה תאחז. בו — בדבר, אם תתפס בדבר את החלק המלוכלך שבו — תזהם את ירך ויקשה ממך לנקות את הדבר, כי יהיה עליך לנקות לפני כן את ירך.
מקורות: 1. השוה לו'ת: 1. השוה קנב: בהשגיחך פני דבר ותחקר אשר יש

- בו. כבס... בברית — על פי ירמיה ב כב: אם תכבסי בנחר ותרבי לך ברית;
מלאכי ג ב: וכברית מכבסים.
2. תאחז — מלשון טוב אשר תאחז בזה וגם מזה אל תנח את ירך, קהלת ז יח.
בץ — מלשון הטבעו בבץ רגליך, ירמיה לח כב.
הערה: אברמסון כתב: „בץ לשון זכר הוא והשתמש בו הנגיד בלשון נקבה
אף שלא דחקו לא המשקל ולא החרוז. ואוצ"ל: נאחז. ואפשר תאחזו?“. הבין „תאחזו“
לשון נקבה, על כן גכנס לכל הדחק הזה.

תתמט

1 מצדק ללא נודע — מהולל.	וכוסה עלי כריא בשמא.
2 והאיש אשר איקה מכסה	בלבו — כמו אוהב ידמה.
3 עלי מה תרחם את אשר לא	ירחם בעת נפלך. ולמה?
4 ואיך תעצה עין בנפלו	בשסת. וציניך תסמא?
5 ומה תחזיק ידו בשקעו	בצולה. ולך יצעק ויהמה?
6 חשבתה כמו מרמה — וכן היא.	ואולם — יחידתך תרמה!

פרוש

1. החושב על אדם, שלא ידעו, כי צדיק הוא — הוא מהולל, משוגע, כי יתכן שרשע הוא.
ואין צריך לומר כי משוגע הוא האיש המכסה על ברי בשמא, שברי לו כי איש
פלוגי רשע ובכל זאת הוא מחפה עליו ואומר: אולי נחם מרעתי.
 2. על אחת כמה וכמה משוגע הוא האיש המדמה כי איש המכסה ומסתיר את איבתו
בלבו — הוא אוהב לו.
 3. על מה ולמה תרחם על איש אשר לא ירחם עליך בעת נפלך?
 4. ואיך תעצם עין בנפלו בשחת כאלו עור אתה, ולא תחשד בו כי הוא עלול לצאת
מן השחת ולהתנפל עליך?
 5. ועוד יותר תסכיל עשו אם, למשמע צעקתו ובכיו, תעזר לו במו ירך לצאת מן המצולה
שהוא שוקע בה.
 6. אתה חושב כי בזאת תרמהו, כי יתפתה לחשב שאינך יודע כי אויבך הוא — ואמנם
כן, תרמה, אך לא אותו — כי אם את עצמך, כי יתכן שבצאתו מן המצולה יתנפל
עליך, התמים, ויהרגך! יחידתך — נפשך.
- מקורות ומקבילות: לרעיון הכללי „חשדו וחשדהו“ השווה סה:
אם בא לקריה איש ולא תדע מי הוא — בהארחו היה זנב. טרם בחינה — מי יספר לך
אם נאמן יהיה ואם גנב? ; רב: בעת תתרע לאיש מרמה — היה סר ונשמר. פן
יצודדך בערמות. ואיך יעמד צבי פתי לעמת זאב ערום אשר ידע לרמות?
1. מצדק — מלשון באיוב חרה אפו על צדקו גפשו מאלהים, איוב לב ב. ללא נודע
— מלשון לא נודע מי הכהו, דברים כא א. מהולל — מלשון לשחוק אמרתי
מהולל, קהלת ב ב; ועל פי שמואל א כא יד—טז: וישנו (דוד) את טעמו בעיניהם
ויתהולל בידם ויתו על דלתות השער ויורד רירו אל זקנו ויאמר אכיש אל עבדיו
הנה תראו איש משתגע למה תביאו אותו אלי חסר משגעים אני כי הבאתם את זה
להשתגע עלי; והשוה תתשכד: שני בונים בעולם: איש בהשכל יהי בונה, ויש בונה

- מהולל. אשר יבנה בשכל — הוא יברך, והבונה בהוללות — יקלל. וכוסה — מלשון
וכוסה קלון ערום, משלי יב טז; אדם ערום כוסה דעת, משלי יב כג. כרי בשמא —
על פי בבא קמא קיח. כרי ושמא כרי עדיף.
2. איבה מכסה בלבו — על פי משלי י יח: מכסה שנאה שפתי שקר; משלי י יד:
תהפכות בלבו חורש רע; משלי כו כה: כי שבע תועבות בלבו. ידמה (כן צריך
לומר, לפי הענין, ולא ידמה, כבמהדורת אברמסון, על פי כתב יד ששון ומהדורת ששון:
ידומה) — מלשון והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשב, ישעיה י ז.
3. על מה תרחם את אשר לא ירחם — על פי איוב יג יד: עלי מה אשא בשרי בשני;
שמות לג יט: ורחמתי את אשר ארחם. ולמה — מלשון חנה למה תבכי ולמה לא תאכלי
ולמה ירע לבבך, שמואל א א ח.
4. תעצה עין — על פי משלי טז ל: עוצה עיניו, מנחם, מחברת 136, 189, עץ:
כמו סותם; אבן עזרא: אוטם; יוסף קמחי, ספר חוקה, עמוד כג, שורה אחרונה: עוצם;
רד"ק (שרשים) ורלב"ג: סותם; והשוה גבירול, עבד זמנו 5: אכן שמונה (שעות)
בהם יישן ועינו יעצה; תברך מבלי 8: והצופה יהי נרדם ורואותיו מעט יעצה. בנפלו
בשחת — על פי תהלים ז טז: בור כרה ויחפרהו ויפל בשחת יפעל. ועיניך תסמא —
על פי בבא קמא ח א: סמא את עינו.
5. תחזיק ידו — על פי זכריה יד יג: והחזיקו איש יד רעהו. בשקעו בצולה — על פי
עמוס ט ה: ושקעה כיאור מצרים; ישעיה מד כז: האומר לצולה חרבי. ויהמה —
מלשון מה תשתוחחי נפשי ותהמי עלי, תהלים מב ו.
6. לדרך ההנחמות" ראה דוד ילן, תורת השירה הספרדית 308-309 [בדוגמה מריהל שם,
עמוד 309, צ"ל: (א, קטז, 5/6)]. יחידתך — מלשון הצילה מחרב נפשי מיד כלב
יחידתי, תהלים כב כא; השיבה נפשי משואיהם מכפירים יחידתי, תהלים לה יז.

תתשלד

1 שלש הם כמדבר, קל ה'	מחזיק בקהם וקה בקהם:
2 סוד, אויב פצה פיו בו, גם	נכסי הגר אל לוקחיהם.
3 ודבר חקמה, פי מה יפו	דברי חקמה על לומדיהם.

פרוש

1. שלש הם כמדבר — שלשה דברים הם הפקר כמדבר.
2. אויב פצה פיו בו — אשר אויב פרסמו ברבים.
- מקורות: 2. סוד אויב פצה פיו בו — על פי משלי יא יג: הולך רכיל מגלה
סוד; משלי כ יט: גולה סוד הולך רכיל; איכה ג מז: פצו עלינו פיהם כל אויבינו.
נכסי הגר אל לוקחיהם — על פי בבא בתרא נד. נכסי הגר הרי הן כמדבר כל המחזיק
בהן זכה בהן (אברמסון).
3. ודבר חכמה — על פי מכילתא יתרו א, הורוביץ—רבין 205: נתנה תורה... במדבר...
במקום הפקר, וכל הרוצה לקבל יבא ויקבל; במדבר רבה א ז: בשלשה דברים נתנה
התורה באש ובמים ובמדבר... מה אלו חנם לכל באי העולם כך דברי התורה חנם
הם... דבר אחר... כל מי שאינו עושה עצמו כמדבר הפקר אינו יכול לקנות את
החכמה והתורה.

תחשנט

רפואה היא מניעתו
מעוררת לרפואה.

1 שאלה מנדיב לבב
2 ושאלתך חסר לבב

פרוש

1-2. כשאדם מבקש נדבה מנדיב והוא נמנע מתת לו, יש במניעה צד טוב, שהיא כרפואה למבקש, שיתרפא מהרגלו לבקש מאחרים ויסמך על כחות עצמו. אבל, אם תבקש מכילי, תעורר בקשתך את רעתו, שלא די שלא יתן לך, עוד יחרפך ויגדפך כאחד הריקים. מקורות ומקבילות: 1. שאלה — מלשון אשאלה מכם שאלה ותנו לי איש נזם שללו, שופטים ח כד; מה שאלתך וינתן לך ומה בקשתך עד חצי המלכות ותעש, אסתר ה ו. נדיב לבב — וכן רד; על פי שמות לה כב: כל נדיב לב הביאו חח ונזם וטבעת וכומז כל כלי זהב. מניעתו — מלשון אל תמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות, משלי ג כו; והשוה תתמו: מניעת שואלך נעים וטוב מלך לך ושוב; תתשפב: תן מאשר יש לך... כי מניעה תחסרהו. השוה מבחר הפנינים מז יא: כשתשאל מן הכילי שאלה, ימנע ממך וישנאך. ושאלתך — מלשון מי יתן תבוא שאלתי, איוב ו ח; ויתן להם שאלתם, תהלים קו טו. חסר לבב — וכן בן תהלים קכב; בן קהלת קנ; על פי משלי ט ד: מי פתח... חסר לב. מעוררת — מלשון שנאה מעוררת מדגים, משלי י יב.

תחשטו

רבו, ונס קפן:
על שבעך אופן.

1 שבע וקפן קפן
2 אם תענה, ישוב

פרוש

1. וכפן — ורעב. כך רבו — רבו עמך. וגם — ונאם, ואמר. תענה — תחטא. ישוב על שבעך אופן — יחזר גלגל מזלך ותחת היותך שבע תהיה רעב. מקורות: 1. שבע — מלשון שבע שמחות את פניך, תהלים סז יא. וכפן — מלשון לשד ולכפן תשחק, איוב ה כב. כך רבו — על פי בראשית לא לו: ויחר ליעקב וירב בלבן; שופטים ו לב: ירב בו הבעל; חושע ב ד: ריבו באמכם ריבו. וגם — מלשון נמתי לו בני מה ראית לשחת שער זה נאה גם לי רועה הייתי בעירי... תוספתא בזירות ד ז. תענה — מלשון אנכי חטאתי ואנכי העויתי, שמואל ב כד יו. ישוב על שבעך אופן — על פי משלי כ כו: וישב עליהם אופן; שבת קנא: גלגל הוא שחזור בעולם; והשוה תתריג: צחק עת בוא מהומה או עבר נגף ובוא (כן צריך לאמר) כפן למען לא זמן יקום וגם לא יעמד אופן. הערה: בכתב יד ששון ובמהדורות ששון ואברמסון כתוב: וגם כפן. וקשה להבין: מפני מה נס הכפן? ומהו הקשר בין מנוסת הכפן ובין הדברים שבהמשך: אם תענה ישוב על שבעך אופן? לכן תקנתי: וגם.

נִשְׁמַת יַעֲלֵת חַן – פִּיּוּט חֲדָשׁ לְרַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי

מאת

דב ירדן

הפיוט הנזכר בכותרת נדפס פה בראשונה, על פי כתב יד מ – מוסקבה, אסף גינצבורג 197, עמוד 236 במהדורה הפכסימילית של פרופ' לוינגר, בהשוואה לכתב יד י – ירושלים 3312, 8°, דף 68ב. על מציאות הפיוט בשני כתבי היד הודיעני פרופ' דן פגיס ותשואות חן חן לו. כתב יד י תאר בידי פגיס במאמרו „קובץ פיוטים מפרובאנס“, ספר חיים שירמן (ירושלים תשל), 257–284. פיוטנו רשום שם בעמוד 267, סימן *73.

עד כה ידועים 7 פיוטי נשמת ליהודה הלוי, והם:

1. נשמת ידועי חליים, בראדי ד 23.
2. נשמת ידידי עליון, בראדי ג 229.
3. נשמת ידידים פליטת, בראדי ג 118.
4. נשמת ידידים יקרים, בראדי ד 187.
5. נשמת יחידה חשוקה, בראדי ג 147.
6. נשמת ילד בחוץ, שירמן, מחקרי ספרות מוגשים לשמעון הלקין (ירושלים תשלג), 233.
7. נשמת יפת עלמות, בראדי ג 43.

פיוטנו עשוי כתבניות וכמתכנתים של הנשמתים 1, 2, 3, 6 ליהודה הלוי, וכמותם הוא חתום „יהוד[ה]“ שלש פעמים בראשי השורות ועוד פעם רביעית ב„נשואים“ למלת „נשמת“. „נשואים“ אלה הם אותם הנשואים המופיעים גם בארבעת הנשמתים הנזכרים (להוציא תמורת „תהללך“ ו„תהדרך“). המחזות האחרונה, כדעת פגיס, בין בנוסחה שבכתב יד מ ובין בנוסחה שבכתב יד י, נראה שאיננה ליהודה הלוי. היא פותחת אמנם בכתב יד מ באות ה: „הפזורים בכל ארצות שבים“, אך אין פה חתימה משולשת ועקרה „פזורים...“ (בלא ה) והאות פ היא אות אחרונה מתוך הסימן „יוסף“ – הוא יוסף אבן אביתור, מיסד תבנית ה„נשמת“ (ראה פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשלה, 396–399).

1	נשמת יעלת חן מתפארת בתמן עולמים	תִּתְחַדֵּךְ
2	יום צערותו ותמן חכליו בנעימים	
3	לראה ובע יאריך ימים	
4	נשמת המתפארת על דודה סגלת נושעים	תִּתְחַלֵּךְ
5	היום וידות שיר שעשועים	
6	הנך יסה דודי אף נעים	
7	נשמת יעודה בנחמות לחדש לה עדנה	תִּתְחַדֵּךְ

0. נשמת — י: נשמת לחתן.
1. יעלת חן — על פי משלי ה יט: אילת אהבים ויעלת חן; שיר השירים א ח: היפה בנשים, תרגום: כנשתא דישראל דמתילא לריבתא שפירתא (כנסת ישראל המשולה לנערה יפה); שיר השירים ד א: הנך יפה רעיתי, תרגום: כמה יאה אנת כנשתא דישראל (כמה יפה את כנסת ישראל); והשוה הלוי, יעלת חן ממעונה רחקה 1; יעלת חן קולך ערב בהגותך חקי חורב 1; גבירול, שוכב עלי 3: מעל פראים סור ונטה ליעלת חן. בחתן עולמים — על פי הושע ב כא: וארשתיך לי לעולם; ישעיה כו ד: כי ביה יי צור עולמים. בחתן — י: כחתן.
2. יום עטרותו — על פי שיר השירים ג יא: צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו וביום שמחת לבו; שבועות לה: כל שלמה האמורין בשיר השירים קדש שיר למי שהשלום שלו. ותתן חבליו בנעימים — על פי תהלים טו ו: חבלים נפלו לי בנעימים. ישעיה נג י.
3. מתרפקת על דודה — שיר השירים ה ה.
4. נושעים — מלשון מי כמוך עם נושע ביי, דברים לג כט; ישראל נושע ביי תשועת עולמים, ישעיה מה יז; י — עמים (נגד החרוז).
5. ידידות שיר — על פי תהלים מה א: שיר ידידות. שעשועים — מלשון ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום, משלי ח ל.
6. שיר השירים א טז. הנך — י: 0.
7. ועודה — יעודה, מובטחת (בהשפעת הערבית ועד); והשוה הלוי, בא ידידי 17: ועדי אותי במלים ערבים; י: יעודה (נגד הסימן).
- בנחמות — מלשון אחינו בעל הנחמות ינחם אתכם, כתובות ח: .
- לחדש לה עדנה — על פי איכה ה כא: חדש ימינו כקדם; תהלים קג ה: תתחדש כנשר נעוריכי; בראשית יח יב: אחרי בלותי היתה לי עדנה (אונקלוס: עולימו — נעורים). תועדך — תעיד שאתה חי לעולם ועד; מלשון יי ימלך לעולם ועד, שמות טו יח.

- 8 תוחיל חזון הנבואה הנאמנה
9 ואכשתף לי באמונה
10 נשמת דורשת ירידה ומעוררת אהבה תדגלך
11 דוברת לשואל: מה דורך מדוד הנצבה
12 דודי צח ואדם דגול מרובה
13 נשמת הפזורים בכל ארצות שבים תהדרך
14 וישבחו למשבים שאון ימים ודכים
15 אומרים: ואלו פיגו מלא שירה פים.

8. על פי מיכה ז ז: ואני בוי אצפה אוחילה לאלהי ישעי; הבקוק ב ג: כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו.
הנבואה — נחמיה ו יב.
9. הושע ב כב.
10. דורשת ידידה... תדגלך — על פי תהלים כב כז: יהללו יי דורשיו. ידידה — י: ירידה, ומעוררת אהבה — על פי שיר השירים ח ד: מה תעירו ומה תעוררו את האהבה.
תדגלך — מלשון דגול מרובה, שיר השירים ה י: והשוה הלוי, אדר ה'קר 5: דגל שושנת העמקים; י: תדגלך (נגד הסימן).
11. מה דורך מדוד — שיר השירים ה ט. לשואל — י: לשואלת.
הנצבה — מלשון הנצבה לא יכלכל, זכריה יא טז; אני האשה הנצבה עמכה בזה, שמואל-א א כו.
12. שיר השירים ה י.
13. הפזורים בכל ארצות שבים — על פי ירמיה ג יז: שה פזורה ישראל; ירמיה ל י: כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים; ירמיה כג ח: גמכל הארצות אשר הדחתים שם.
תהדרך — מלשון להדר לברך לעלה ולקלס, פסחים י ה; י: יהדוך.
13-14. י: פועלי רצונך בכל מאוים / פועל גבורות אל חי וקיים.
14. וישבחו — מלשון דור לדור ישבח מעשיך, תהלים קמה ד.
למשביח שאון ימים ודכים — על פי תהלים סה ח: משביח שאון ימים שאון גליהם; תהלים צג ג: ישאו גהרות דכים.
וישבחו למשביח — לשון נופל על לשון.
15. ואלו פיגו מלא שירה כים — תפלת נשמת.

השב על כנם - הבדלה או פזמון לפורים לארנה

מאת

דב ירון

הפיוט „השב על כנם” נרשם לראשונה על ידי צונץ בספרו „ליטרטורגשיכטה דר סינגולן פואזי” (1865), עמוד 545, בצורה (בתרגום עברי): „אחיה. הבדלה השב על כנם בנים גורשים מקנם. נגמרת: הנה הנם (קופנהגן)”. על פיו הביאו דודזון באוצר השירה והפיוט כרך ב עמוד 163 עמודה ב סימן 1090. ובכרך ד עמוד 299 עמודה ב הוסיף: „מובא בשה”ש-זקש (1868) עמ’ 94 וחושב שאולי הוא לרשב”ג (העירני על זה יוסף מרקוס)”. תחת 94 צ”ל 99. שלש מתוך ארבע המחזרות של הפיוט נדפסו לראשונה בספר יגל חזון לאברהם יצחק כ”ץ (ירושלים תשכה), עמודים 28—29, על פי כתב יד ג’ — גינצבורג 198, פיוט לו (סרט 6877 במכון לתצלומי כתבי היד העבריים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, האוניברסיטה העברית, ירושלים).

בזה מתפרסם הפיוט לראשונה בשלמותו על פי שלשה כתבי יד נוספים, והם: (1) ג — גינצבורג 197 עמוד 104 על פי המהדורה הפקסימילית של פרופ’ ד”ש לוינגר (ירושלים תשלח).

(2) פ — פרו, הספריה הלאומית 658, דפים 38—39א, על פי סרט 27844 במכון לתצלומי כתבי היד העבריים, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

(3) ק — קופנהגן 30 פיוט לב, על פי סרט 5504 במכון הג”ל.

המידע על פ נתן לי במכון לחקר הגניזה בהנהלת פרופ’ פליישר. את המספר של ק נתן לי, דרך השערה, פרופ’ פליישר, אך מתברר שכתב יד זה שונה מכתב יד קופנהגן של צונץ, כי כתבתו „פזמון” ולא „הבדלה” כאצל צונץ, ובשורה הראשונה „מגורשים” ולא „גורשים” כאצל צונץ. רק פ שלם. ג’ ג ק — חסרים את המחזרות השניה, ואל נכון גם כתב יד קופנהגן של צונץ.

בכתב יד ג רשום ביד מאוחרת (אולי על ידי שניאור זק”ש שכתב יד זה היה ברשותו) אחיה, ונראה כי הוא מפני כי בכתב יד זה מסודרות השורות 2—19 בארבע שורות שמלותיהן הראשונות: אפרוחי (אצלנו שורה 2), חיל (אצלנו שורה 4), ישע (אצלנו שורה 14), הכין (אצלנו שורה 16) ואותיותיהן הראשונות מצטרפות לסימן אחיה. אך מקום מלת „חיל” אינו מתאים למלת-סימן.

קשה לאמר מי הוא אריה זה. ב, אוצר השירה והפיוט” לדודזון כרך רביעי עמודים 369—370א רשומים 7 משוררים בשם אריה ולהם מיוחסים בסך הכל 12 שירים. אחת נתן לאמר: לפנינו, כשמו כן הוא, אחד מן האריות בממלכת השירה, ששניאור זק”ש היה יכול, דרך השערה, ליחס את שירו לגבירול.

מאן ש. מאן. חקר השיר 282א 1977 3144 210

סימן 3308

של חזון פיוט ג

הַבְּדִלָּה

1	הָשָׁב עַל כָּנָם	בָּנִים מִגֵּרָשִׁים מִקָּנָם	-----
2	אֶפְרוּחֵי יוֹנָה	תָּמָה. בְּגִיָּא צָנִים וְנֶחֱסָ	
3	וּבְחֶרֶב יוֹנָה	הָאֵם וְהַבָּנִים שֶׁלַּחַת	
4	לָכֵם צִיּוֹנָה	הָלַב בְּשֶׁבֶט חֵיל הוֹכַחְתָּ.	בַּעֲבוּתוֹת חָנָם
5		יִמְשְׁכוּ	
6		עַם הַמָּכוּ	
7		לֹא נִסְמְכוּ	יוֹצֵרָם לֹא חָנָם

1. השב על כנם — על פי בראשית מ יג: והשיבך על כנך; בראשית מא יג: אותי השיב על כני.
- בנים מגרשים מקנם — על פי מיכה ב ט: נשי עמי תגרשון מבית תענוגיה; משלי כז ח: כצפור נודדת מן קנה. כנם... קנם — לשון נופל על לשון.
- 3¹. בנים מגרשים מקנם אפרוחי יונה... האם והבנים שלחת — על פי דברים כב ו יז: כי יקרא קן צפור לפניך... אפרוחים... והאם רובצת על האפרוחים... לא תקח האם על הבנים שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך.
2. יונה תמה — על פי שיר השירים ה ב: יונתי תמתי (תרגום: כנשתא דישראל דמתילא ליונתא בשלימות עובדיך — כנסת ישראל המשולה ליונה בתמימות מעשיך).
- יונה... בגיא ענים — ישראל בגלות; על פי יחזקאל ז טז: כיוני הגאיות; תהלים כג ד: גם כי אלך בגיא צלמות; ישעיה מח י: אף זנחת ותכלימנו.
- 3². יונה... יונה — צמוד שלם.
3. ובחרב יונה — על פי ירמיה מז טז: מפני חרב היונה (רד"ק: האונסת). האם והבנים שלחת — את ציון ואת בני ישראל גרשת; על פי ישעיה מט יד — ג א; ותאמר ציון עזבני יי ואדני שכחני התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה... מהרו בניך... ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה... והביאו בניך... ואת בניך אנכי אושיע... אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה.
4. לבם ציונה — השוה יהודה הלוי, לבי במזרח 1—2: לבי במזרח... בעוד ציון בחבל אדום.
- ציונה — מלשון שאו נס ציונה, ירמיה ד ו.
- בשבט חיל הוכחת — אשר הוכחתו בשבט חיל; על פי שמואל ב ז יד: והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם.
- חיל — מלשון חיל אחז יושבי פלשת, שמות טו יד: כי החזיקך חיל כיולדה, מיכה ד ט.
- 5⁴. בעבותות חנם ימשכו — על פי הושע יא ד: בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה. חנם — מלשון חן ואהבה.
6. המכו — מלשון והמכו (רש"י: נדכאו ונתמסכנו) ככל יקפצון וכראש שבלת ימלו.
7. נסמכו — מלשון ועל אלהי ישראל נסמכו, ישעיה מח ב.
- יוצרים לא חנם — על פי ישעיה כז יא: על כן לא ירחמנו עושהו ויוצרו לא יחננו; בראשית לג יא: כי חנני אלהים וכי יש לי כל.

8 רב רחמין	עורר למען שם כבודך
9 קנא לשמן	פי הם בעולקך עדיך
10 ופדה עמך	מה נפלאו אז חסדיך
11	בקום בן אגג
12	צר סר וסג
13	צץ גיל וסג
14 ישע פורח	בין ההדסים נמן רים
15 וקצת זורח	אור, שם בננו יאיר צומח
16 וד המכצח	הכין אלי בניו מטבח
	נצב ראש פנים

8. רב רחמין — על פי תהלים סט יז: כרב רחמין פנה אלי; ולשם המשקל אולי צריך לאמר: רבי (ר קבוצה, ב דגושה וצרויה), מלשון רבי תורתך, הושע ח יב.
עורר למען שם כבודך — על פי תהלים פ ג: עוררה את גבורתך; ירמיה יד ז: עשה למען שמך; נחמיה ט ה: שם כבודך.
9. קנא לשמן — על פי יחזקאל לט כה: וקנאתי לשם קדשי.
הם... עדיך — על פי ישעיה מג י: אתם עדי.
10. ופדה עמך — על פי תהלים כה כב: פדה אלהים את ישראל.
נפלאו... חסדיך — על פי תהלים קו ח: יודו ליי חסדו ונפלאותיו לבני אדם; תהלים לא כב: כי הפליא חסדו לי. מגנים — פ: מגני (נגד החרו).
11. בן אגג — על פי אסתר ג א: המן בן המדתא האגגי; במדבר כד ז: וירם מאגג מלכו.
12. צר — מלשון איש צר ואויב המן הרע הזה, אסתר ז ו.
סר וסג — על פי תהלים יד ג: הכל סר יחדו נאלחו; תהלים גג ד: כלו סג יחדו נאלחו.
13. צץ — ברח; כנראה על פי ירמיה מח ט: תנו ציץ למואב כי נצא תצא (רד"ק: תנו כנף למואב כנף שיפרח בו ויצא מהרה).
ופג — מלשון ויפג לבו, בראשית מה כו.
14. ישע פורח — על פי ישעיה מה ח: תפתח ארץ ויפרו ישע.
בין ההדסים — זכריה א ח.
ההדסים נתן ריח — על פי שיר השירים ז יד: הדודאים נתנו ריח.
15. זורח אור — על פי תהלים קיב ד: זרח בחשך אור לישרים.
בנו יאיר — מרדכי; על פי אסתר ב ה: איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי בן יאיר; במדבר כג יח: קום בלק ושמע האזינה עדי בנו (בן) צפור; במדבר כד ג, טו: נאום בלעם בנו (בן) בעור. אור... יאיר — לשון נופל על לשון.
16. זד — המן הרשע; מלשון זד יהיר לץ שמו, משלי כא כד. זד — כן ג; ג': יחיד (אולי צ"ל: יהיר); פ: איך; ק: בן.
המרצח — מלכים ב ו לב; כן ג ק; ג' פ: מרצח.
הכין אלי בניו מטבח — הכין טבח אל בני עצמו, שתלו אותם על העץ; על פי ישעיה יד כא: הכינו לבניו מטבח; אסתר ו ד: והמן בא... לאמר למלך לתלות את מרדכי על העץ אשר הכין לו, אסתר רבה י ב: תנא לו הכין (מתנות כהונה: המן הכינו לעצמו) ועליו נאמר ולו הכין כלי מות חציו לדולקים יפעל בור כרה ויחפרהו

הוא קרדכי	17
לאש סומכי	18
כל דורכי	19
מפני פנים	
על לב. פצאתכם ממצרים	20
דור בא נקם ראשית הגויים	21
עמי. ונודעתי באיים	22
עם לקח חנם	
עת קבצי	23
ציר בא קצי	24
ראשון לצ-	25
יון הנה חנם.	

ויפל בשחת יפעל (תהלים ז יד-טו).

19. פנים — מלשון הסיר יי משפטיך פנה אויבך, צפניה ג טו.

מפני פנים — לשון נופל על לשון.

20-21. על פי דברים כה יז-יט: זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים...

תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח; מיכה ז טו: כימי צאתך מארץ מצרים.

20. העלו ראשונות על לב — על פי יחזקאל יד ג: העלו גלוליהם על לבם; ישעיה סה יז:

ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב.

21. וימי עד ושנות דור — על פי מלאכי ג ד: כימי עולם וכשנים קדמוניות; דברים לב ז:

זכר ימות עולם בינו שנות דור ודור; תהלים קיא ח: סמוכים לעד לעולם; תהלים

קמח ו: ויעמידם לעד לעולם.

ראשית הגויים — על פי במדבר כד כ: ראשית גויים עמלק.

22-24. על פי ישעיה ס ט: כי לי אים יקוו ואניות תרשיש בראשונה להביא בניך מרחוק

כספם וזהבם אתם.

22. אוסיף לקנות עמי ונודעתי באיים — על פי ישעיה יא יא: יוסיף אדני שנית ידו

לקנות את שאר עמו מאשור וממצרים... ומאיי הים; יחזקאל לח כג: ונודעתי לעיני

גויים רבים; ישעיה מב יב: ותהלתו באיים יגידו; ירמיה לא י: והגידו באיים

ממרחק. ונודעתי — כן ג; ג': ונודעתי.

עם לקח חנם — על פי ישעיה נב ה: כי לקח עמי חנם.

23. עת קבצי — על פי צפניה ג כ: ובעת קבצי אתכם.

25. ישעיה מא כז.

שלמה אבן גבירול ומשה בן יצחק אבן אלמקאנה

מאת
דב ירדן

א

משה בן יצחק אבן אלמקאנה נזכר ראשונה בספר הערבי, כתאב אלמחאצ'רה ואלמד'כרה" למשה אבן עזרה, שיצא לאור ראשונה בתרגום עברי על ידי בן-ציון הלפר בשם, "שירת ישראל" (ליפסיה תרפד; דפוס צלום ירושלים תשכז), סט; ושניה, במקורו הערבי ובתרגום עברי חדש, על ידי אברהם שלמה הלקין בשם, "ספר העיונים והדיונים" (ירושלים תשלח), 69. בתרגום הלקין נאמר: "ואבן אלחסן מוסי בן אלמקאנה המכונה אלתיא (התועה), ברהאבהן רבה השכלה, אמן התהלה ומר הלעג, נהרג תחת קיר נופל בדרך טולידה ושנותיו פחות משלשים". מיד אחרי כן מרחיב משה אבן עזרה את הדבור על שלמה אבן גבירול.

עוד פעם אחת מזכיר משה אבן עזרה את אבן אלמקאנה בספר העיונים והדיונים, 175: "אם יעלה בידו (של המשורר) להכניס תוכן רב בחבור קצר הרי הוא המבוקש והרצוי ואמנות החבור הנפלאה... ראה שאבן תקאנה אכן הכניס את ענין התאווה והפחד בחלק מבית:

אהודך מבלי אימה ותקנה

וחטף ממנו בן גבירול את הרעיון הזה, או שנודמן לו במקרה, ונלאה לחלוטין לבצע אותו עד שהכניסו בשני בתים... ואמר:

אל תחשבני כי קרב תקנה אפיל תחנתי לסניף
לא מאשר ירצף לבי לו כוכבי שחק המוניף.

בשנת תרפט פרסם ביאליק שיר שלם בן 79 בתים לאבן אלמקאנה ב, "ציונים", קבץ לזכרונו של י"ג שמחוני ז"ל (ליפציג), 37—44. השיר הוא, "הדנוש קם". שיר זה חזר ונדפס על ידי חיים שירמן בספרו, "השירה העברית בספרד ובפרובאנס" כרך א (תל-אביב תשטו), 286—291. הבתים 68—79 נדפסו על ידי שירמן על פי כתב יד אחר, בקצת שנויים, בתוך ספרו, "שירים חדשים מן הגניזה" (ירושלים תשכז), 184, במדור, "שלמה אבן גבירול — שירים מסופקים", ולאחר מכן, על ידי בראדי ושירמן, בתוך מהדורתם: שלמה אבן גבירול, שירי החול (ירושלים תשלח), 182—183, 305, במדור: שירים מסופקים, שיר רעה.

השיר, "הדנוש קם" והצלע הבודדת, "אהודך מבלי אימה ותקנה" הם, לפי שעה, כל מה שהגיע אלינו ממורשתו השירית של אבן אלמקאנה.

אך ראה זה פלא: השפעת מורשת זאת, דלת הכמות, נכרת בלמעלה משלשים

מקומות בשירת גבירול, כעדות ההשוואות הבאות (האות ת מסמנת את השיר, הדונש קם" של תקאנה. יתר האותיות מסמנות את שירי גבירול במהדורות: שירי החל לרבי שלמה אבן גבירול, כרך א (ירושלים תשל"ה) וכרך ב (ירושלים תשל"ו); שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול (בקצור: שירי הקדש) כרך ב (ירושלים תשל"ג). המספרים שאחרי האותיות מסמנים את הבתים בשירים המתאימים.

א 33 וחלל אף חבש מזורים למזורים מו 70 ולמזורות מזורות — ת 18 ושלח לתחלואיו ולמזוריו מזורים.

א 47 ומדברו להב — ת 77 כאלו להבי אש מענה פיו. ב 1—3 כל הזמנים מימי קדם נתנו ידיהם אל זמנך ויאמרו אליו: משל בנו כי בגביר תרום ימינך כבוד יעשהו ויאמרו לו: קום הזמן ולבש עדניך — ת 52—54 הלא הנה בדורנו שארית ינופף הזמן ידו וירים ויתפאר לעולם בהדרה... וירחיב פה עלי כל הזמנים.

ה 1—8 שמואל! מת בנו לברט (דונש בן לברט) ועמדת עלי כנו וכלינו מאד אליו ואולם הנך הנו ולו הוא חי תפשנוהו ורצענו לך אוננו... וקראנו לך שיר... לשמאלו מנחם שם ושם אבון לימינו צו 11 ולא נזכר לשירך שיר מנחם ושיר דונש ושיר אבון — ת 1—8 הדונש קם ועלה מקברים והחיה את מנחם ליצורים... עניתהו התראני ותאמר הדונש קם... ומי דונש אמר או מי מנחם ומי אבון... והם לו יהיו חיים... יהודון לי... ויאמרו אין כמשה יש משורר בכל תבל.

כג 19 אחיה אשר נפשי מחיה — ת 55 אחיה המחיה השפלים. לט 13 בדלחים וספירים ודרים מז 11 בדלחים ודרים — ת 6 בדלחים... ודרים. מו 86 לדבר צח — ת 50 לשורר צח.

מז 30 ונוקצים כערים — ת 24 ישנים כנוקצים ונרדמים כערים. מז 31 לקבץ מגדודי הפזורים — ת 69 וקבץ מגדודיה (נסח אחר: מגדודיה) פזורים.

מז 39 במדברים וענינים יקרים — ת 33 וענינים כאור חרס מאירים ומדברים לאפניהם דבורים.

נג 57 ושירנו כילודי אמנה ושירתם כמו ילדי זנונים — ת 13 ושירותיו לבדנה אמתות ושירינו ושיר כל שר שקרים.

נג 58 וכי נפשם קרוצה מאדמה קרוצה (את שירתם) רגבים מדמנים — ת 11 ומעפך אמרינו חצובים ומלשם שבו שיריו גזורים.

נג 72—73 ואם התמוטטו גבעות תבונה ואם התפוצצו הרג אמנים הלא טוב השאר נשאר — ת 51—52 ואם עד זאת ואם אפסו מבינים ומשכיל עם ואם אין גברים הלא הנה בדורנו שארית ינופף הזמן ידו וירים. נד 28 יהו בלשון בני מוסר זכורות (נזכרות) — ת 32 יהיו לעד זכורים (נזכרים).

סו 1—2 השיר אסף והימן המשורר כמו שירך אשר מתים יעורר אשר כאש ילהט מעוזהו וצור חזק וסלע עז יפורר — ת 35—36 ושיר כטל אשר מתים יעורר... וצור חזק וסלע עז יפוצץ.

צו 27 כאלמים לחרשים סוד שחו — ת 38 והיית כלוחש סוד לחרש ודורש מלשון אלם דברים.

צו 43—46 האשמרה בכם אני מחסום לפי בגלל כלבים אלמים נבחו... מה בצער איש כי תצוה חוג לבל יסב וכוכביו לבל יזרחו... לא אחריש עד אחרש שירי עלי לוח לבב תבל לבל ימחו — ת 43—45 העלי זאת לא אשורר... היחשכון מאורי אור למען בעיני עורים אינם מאירים... בעוד רוחי בקרבי אהגה שיר... הפי אחסם כאיש אלם.

צו 11 ולא נזכר לשירך שיר מנחם ושיר דונש ושיר אבון — ת 4 ומי דונש אמר או מי מנחם ומי אבון ומי כל המשוררים.

קיב 19 אם תאמרי לא ידעו אם תצדקי או תכזבי — ת 27 ולא מבין וחוקר הגלויים אמריך ואם המה ישרים.

קיד 23 ועת כי העלה שחר דגליו והרים כוכבי בקר כנסים — ת 16 העלה דגליו ונשא... נס והרים.

רמד 1 כנשר את מרחף על ילדיו — ת 75 ועל דליו וגווליו ירחף באברתו כרחף הנשרים.

רמד 4 ואם התפרדו קדם פזוריו הלא אתה תקבץ את נדודיו — ת 69 והוא החביר בענינה ספרים וקבץ מנדודיה פזורים.

רנב 15—16 כריש דרה... ופרכוסה (יונה אבן ג'נאח כראש דורו... וקשוטו) — ת 56 (יונה אבן ג'נאח) יחיד דורו וכותרת יקרו.

רנב 18 דרחם מדעולמות אלהה (יונה אבן ג'נאח האוהב מנעורים את אלהיו) — ת 72 ונטה (יונה אבן ג'נאח) אחרי אל מבחורות ושמר משמרותיו מנעורים.

רנב 25 ישישא אתחשב רישא קרונתא דכל שלטון ואטרון אסטונה (הישיש — יונה אבן ג'נאח — הנחשב גלת הכותרת של כל שלטון וראש עמודו) — ת 62 הלא גבר (עלה — יונה אבן ג'נאח — על) ישישי החכמים.

רנב 26 קצף ובנס לכל סרמס וטרמס... לחרפא סכינה (קצף וכעס — יונה אבן ג'נאח — על כל עקש ופתלתל... לחדד סכינו) — ת 55 יונה (אבן ג'נאח) אשר יניא (ישר) יהירים.

רנב 26 סרמס וטרמס (עקש ופתלתל) — ת 28—29 מכל פתלתל... וכל עקש. רנב 30 שפל ומאך בעין נפשה ורוחה (שפל וענו — יונה אבן ג'נאח — בעין נפשו ורוחו) — ת 71 ומעודו הלא הלך (יונה אבן ג'נאח) שחוח שפל רוח לאל משפיל ומרים.

רנב 34 ולית ימא כימא דלאחיה (ואין ים כים של אחיה) — ת 10 והוא הים אשר עולם יסובב.

רנב 34 אחיה ברה דגבר דאסתלעם בנונה (אחיה בנו של האיש — יונה — שנבלע בדגו) — ת 55 אחיה... בני יונה.

שירי הקדש כב כח 1 בהם נוראות ספורות (מסופרות) — ת 31 ובשכל ובכינה יספר.

שירי הקדש קיט 2 קכא 50 והחדל — ת 23 והחדל.

מצאנו איפוא שלשים ושתים דמיות בין שירי גבירול ובין שירו של אלתקאנה, דמיות בצורות לשון נדירות (נוקצים, והחדל), דמיות בשמות אישים (דונש, מנחם, אבון, יונה (אבן ג'נאח) ואחיה בנו), דמיות בצרופי לשון ובדרכי פטוי, ודמיות

ברעיונות — כל אלה מפוזרים בשמונה עשר שירים של גבירול ומקבילותיהם. ועתה נשאלת השאלה: מי „שאל“ ממי? גבירול מאלתקאנה, או אלתקאנה מגבירול? נראה לי שהאפשרות הראשונה קרובה יותר, מארבע סבות:

(א) משה אבן עזרה, כמובא למעלה, מזכיר את אלתקאנה לפני גבירול — אות כי אלתקאנה היה קשיש מגבירול (ולפלא ששירמן, בספרו „השירה העברית בספרד ובפרובאנס“, מביא את אלתקאנה אחרי גבירול, תחת להקדימו, בהתאם לסדר הזמנים), ומסתבר שהצעיר „שואל“ מן הקשיש ולא להפך.

(ב) כבר העיד משה אבן עזרה, כמובא למעלה, כי גבירול „חטף“ מאלתקאנה רעיון או „שנודמן לו במקרה“ — ואת האפשרות שאלתקאנה „חטף“ את הרעיון מגבירול לא הזכיר אבן עזרה כלל — אין זאת כי אם ידע כי אפשרות זאת איננה מתקבלת על הדעת.

(ג) משורר המכבד את עצמו (כאלתקאנה) לא היה „שואל“ כארבעים אבני יסוד משירי משורר אחד (כגבירול) ושמן באמתחת שיר אחד, פן תהום כל עיר המשוררים עליו לאמר: מ„גונבי השיר“ הוא זה. לא כן כשהדבר הוא להפך. פוזר אבני היסוד במקומות שונים „מסתיר“ אותן יותר ואין ה„שאלות“ בולטות ונכרות כל כך.

(ד) קל יותר לפזר מאשר לכנס, ובתנאים שוים מסתבר יותר כי התרחש הדבר הקל ולא הקשה.

ב

שיר התהלה „שמואל מת“ של גבירול לכבוד שמואל הגגיד, משנה, למראית עין, את טעמו בשלשת בתיו האחרונים, ובמקום תְּהִלָּה הוא מכיל תְּהִלָּה. הנה השיר:

שְׁמוּאֵל מֵת בְּנוֹ לִבְרֵט	וְעַמְדָּה עָלֵי כְּנוֹ
וְכָלִינוּ מֵאֵד אֵלָיו —	וְאוֹלָם הִנֵּךְ הֵנוּ !
וְלֹא הוּא חַי, תִּפְשְׁנוּהוּ	וְרַצְעֵנוּ לֶךְ אֶנּוּ.
הָמָן הָעֵץ אֲשֶׁר קָנַע	אֱלֹהִים מַצְצֵי עֲדָנוּ
5 תִּמְלֹא בְּטֶנֶךְ דַּעַת	וְתַעֲדֵן בְּטוֹב דַּעַנוּ
וְתַחֲסֹכַם וְתֹאמַר כִּי	„אֱלֹהִים עֹז וְגַם קְנוּא“ !
וְקָרְאוּ לֶךְ שִׁיר שָׁם	בְּבֵין כִּימָה וְעַשׂ קְנוּ
וְלִשְׁמָאֵלוּ מִנְחָם שָׁם	וְשָׁם אֲבוֹן לִימִינוּ
וְיִמָּה נִמְרָץ וְיִמָּה נִצְרָץ	בְּמִדְבָּרֵינוּ וְעִנְיָנוּ !
10 וּמִחֲשֶׁק שְׁלִתְנוּהוּ	בְּיַד קָרִי לְאַרְצָנוּ
וְלִסּוּכָא נִתְנוּהוּ	לְהַתְרוֹגֵן בְּאַנְנוּ
וְאִישׁ גְּבוּר וְכֵן חִיל	בְּתִכְנוּהוּ בְּמִגְנוּ.
אָהָה לְשִׁיר אֲשֶׁר נָפַל —	וְאֵין תִּקְוָה לְפִדְיוֹנוּ —
בְּיַד אִישׁ יִצְנָה רוּם	וְקָדִים מְלָאָה בְּטָנוּ !
15 וְכָל עָצָם לְעַצְמוֹ שָׁב	וְכָל מִין סָר אֵלֵי מִינוּ.

ביאליק ורבניצקי ב„הערות ובאורים“ לשיר הזה בספר ב של מהדורתם, עמוד 60, כותבים: „יש להעיר כאן כי לדעת גייגר [בספרו Salomo Gabirol (ליפציג 1867), 77—78]... אין שיר תהלה זה נקי משמץ תהלה והבליע בו רבי שלמה בן גבירול גם עקיצה דקה כלפי הנגיד שהתגדר בשירת המלחמה שלו והשוה אותה לשירי תהלים. ומתוך השערה זו יתפרשו החרוזים הבאים, שבהם מיצר ודואג רשב"ג בדרך סתם על ירידת השיר ומפלתו. ולא פורש את כונתו של רשב"ג לגנות את שירי שאר המשוררים, הפחותים משירי ר"ש הנגיד, או שהוא מרמז בזה בדרך התול גם על מקצת משירי הנגיד עצמו. ואולי אין שלשת החרוזים האחרונים אלא תוספת מאוחרת של המשורר עצמו או של משורר אחר, שהוסיף את החרוזים מענינו של השיר ובמשקלו“. בדעה האחרונה מחזיק בראדי, 307, (1899), MGWJ; דוד קויפמן, שם 307—310; יעקב כהן, ספר היובל ברודא (תרצא), 178, והסכים להם, כפי הנראה, גם דודוון, שהביא באוצר השירה והפיוט כרך ד עמוד 39 ערך מיוחד 289*: אהה לשיר אשר נפל ואין תקוה לפדיונו; וגם אני נגררתי אחריהם במהדורתי „שירי החל לרבי שלמה אבן גבירול“ (ירושלים תשלח), 267.

אך נתנה האמת להאמר כי דברים אלה, אף כי נאמרו מפי חכמים ונבונים, לא יתכנו לא מבחינת גבירול ולא מבחינת הנגיד. מצד אחד, אין מקום לשמץ תהלה בשיר תהלה צלול ומתרונו כזה, וגם אין כל אפשרות ל„הבליע“ עקיצה דקה שלא ירגיש בה בעל הדבר, הנגיד, שהיה, גם לפי עדות משנאו הערבים, הפקח באדם, שידע לקרא את מחשבות איש שיחו. מצד שני, אין כל צורך לנתק את שלשת החרוזים האחרונים מגוף השיר, כי הם עצם מעצמיו ובשר מבשרו.

והנה נתן לשער כי הדברים האלה עומדים בקשר עם השיר „הדונש קם“ לאבן אלתקאנה, או עם שיר אחר שלו שאיננו לפנינו. בשיר „הדונש קם“ 30—37 שם אלתקאנה את הדברים האלה בפי איש שיחו:

30 וְהִנֵּה הַגִּבּוֹר בָּהֶם וְהָרֹאשׁ	אֲשֶׁר חָסֵם יְשִׁימוּהוּ גִבּוֹרִים
וּבִשְׂכָל וּבִבְיָנָה יִסָּפֵר	עָבוֹר עָשָׂה לְאִין קִצָּה סָפֵרִים
וְנִשְׁקָעוּ בָּהֶם נְסִים וְאוֹתוֹת	וּמוֹפְתִים יִהְיוּ לְעַד נְכוּרִים
וְעִנְיָנִים קְאוֹר חָרָס קְאִירִים	וּמִדְּבָרִים לְאֶפְנֵיהֶם דְּבוּרִים
וּמִמְאָקִרִים בְּרוּחַ אֵל אֲמוּרִים	וּמִפֶּחַם בְּנֵי אָדָם עֲצוּרִים
35 וְשִׁיר כְּשֶׁל אֲשֶׁר מֵתִים יַעֲוֹרֵר	וְיָדִים שָׁנֹת שׁוֹכְנֵי עֲפָרִים
וְצוּר חֶזֶק וְסֵלַע עֹז יִפּוֹצֵץ	וְיִשְׁבֵּר בְּעֻזּוֹ הַשְּׁמִירִים —
לְשִׁמְעַ עֲצָמוֹ לֹא נָע וְלֹא נָע	קָאֵלוּ שְׁעָרֵי אֶזְנוֹ סְגוּרִים!

מיהו „הגביר בהם והראש אשר חסם ישימוהו גבירים“? כבר שער בראדי (כנסת א 414) ושירמן (השירה א 286) — והשערתם מתקבלת על הדעת — שהוא הנגיד. נתן אפוא להמשיך ולשער שאבן אלתקאנה התקיף בשיר אחר שלו, שאבד יחד עם כל שיריו, את שירו הראשון של הנגיד, „אלוה עז ואל קנוא ונורא“ וגבירול בא לתבע את עלבוננו של הנגיד מאת אבן אלתקאנה. וזה פרוש שלשת הבתים האחרונים בשיר „שמואל מת“: 13 אהה לשיר — אוי ואבוי לשיר הנעלה „אלוה עז

וגם קנוא" של שמואל הנגיד, שנזכר בשורה 6. 13—14 אשר נפל... ביד איש יענה רוח — אשר נפל ביד אבן אלתקאנה המהביל, שלא הבין את יקר ערכו. 15 וכל עצם לעצמו שב וכל מין הולך אלי מינו — אך מה פלא בדבר? הלא כלל הוא כי כל דבר נמשך אל דומהו, ואף במקרה זה הלך הרוח והקדים אל האיש המוכשר להם מטבע בריתו, הוא אבן אלתקאנה.

לפי פרוש זה אין פה תהלה ולא עקיצה נסתרה לנגיד המהולל, כי אם הגנה על הנגיד כנגד אויביו ומשמיציו. השוה גבירול, ביאליק-רבניצקי ספר ו עמוד 13 שיר י בית 17; בראדי-שירמן 90, 246: מי זה אשר פָּרַשׁ מְזֶרֶה על פני „אביון אשר חפרה וגם ירעה". סוגר הבית הזה הוא התחלת שיר אבן כלפון „אביון אשר חפרה וגם ירעה נפשו ליום פרוד ולבו תעה" (מירסקי 154; למרבה הדאבה זהו הבית היחיד ששרד מן השיר המדובר של כלפון). „פָּרַשׁ — כה תקנו ביאליק ורבניצקי בספר ו עמוד 107 של מהדורתם; תחת פָּרַשׁ שבספר ו (וללא צדק „הונצחה", בחלופי הנוסחאות אצל בראדי-שירמן, הטעות ולא הושם לב לתקון). „מְזֶרֶה" הוא תקון ביאליק ורבניצקי תחת „מזורה" שבכתבי היד ותקון זה נתקבל גם על ידי בראדי ושירמן במהדורתם. יש לנו אפוא בזה דוגמה נוספת של הגנת גבירול על שיר של משורר אחר שמחפשי מומים „זרו פרש על פניו" (מלשון ווריתי פרש על פניכם פרש חגיכם, מלאכי ב ג).

תקון למאמרי „נשמת יעלת חן — פיוט חדש לרבי יהודה הלוי", סיני פד, עמוד רלט, שורה 2 בשיר:
במקום צִטְרוֹ צִלֵּ: צִקְרוֹ.

נדירות מלות הפותחות באות ל והשפעתה על מלות אקרוסטיכון

מאת
דב ירדן

במקרא רק 35 שרשים הפותחים באות ל (מסבות הפעל 10-11, 340). האות ל גם איננה אות משקל בראש המלה — איננה נוספת בראש מלה ליצר מלה חדשה. משתי הסבות האלה נדירות המלות המקראיות הפותחות באות ל. ולפי שלשון השירה עקרה לשון מקרא — נתקלים המשוררים לעתים בקשיים כשדרושה להם מלת אקרוסטיכון הפותחת באות ל. בדרך כלל הם מנצלים אז את עובדת היות האות ל מלת שמוט, אחת מקבוצת האותיות בכלם. אך עקב זאת נוצרים לעתים „עקומי לשון“ — צרופים תחביריים בלתי טבעיים, הפוגמים ביפיו של השיר. הנה דוגמות משירת גבירול (האותיות בראש הדוגמות מסמנות את השירים במהדורתי: שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול. האותיות הגדולות מסמנות מלות אקרוסטיכון):

מה. אתה אמן קנית 43: אתה לחזק (תחת: מחזק) הבדק, אתה לישר (תחת: מישר) כל חדק.

גו. ותבל בטרם 5—7: ותבל בטרם מתחת ממדי אפסיה, ועד לא לנטות (תחת: נטית) קו לרסיסה, יסדת מצוקי בסיסה. במקום המלות: מתחת, לנטות, יסדת, היו צריכות לבוא, בהתאם לאקרוסטיכון, שלש מלות אחרות הפותחות באות ל שרשית, אך המשורר לא מצא אף מלה אחת מתאימה ובהר להעמיד בקצוות שתי מלות שאינן פותחות באות ל, ובתוך הסתפק במוצא דחוק, בצרוף אות ל של בכלם לשם הפעל. ואמנם, כעין זה היה יכול גם לאמר: למתה, ליסד, אך כנראה בחר ברע במעוטו, אך מצד שני פגם בתקינות האקרוסטיכון.

פא. לא ארמון ולא בירה 4—7: לא כפר ולא להתודות (תחת: ולא ודוי) ... לא שמונה ולא לתפארת (תחת: ולא תפארת).

גדולה מזו: עתים חסרות בכלל שורות מתאימות לאות ל ויתכן שחסרונן נובע משכחת המשוררים להשלים את השורות האלה, שעזבון ריקות בראשונה, למען קנות להם זמן למצא מלות „מלומדות“ (לאמר: מלות פותחות באות ל) מתאימות. האות ל חסרה אצל אביתור, אל אלהי הצבאות, שפוני שירה 9 (על פי 6 כתבי יד) ואצל גבירול, כט. או באין זרותי מעל 14; לו. שעה זכרון דתי 13 (פעמים); קנא. נשמת שארית עמך 5; קנג. נשמת שטופי שבלת 5; קפו. לך יי הצדקה שוכן 7; קצא. שבויה עניה 2.

הערה: למונח היוני „אקרוסטיכון“ (אקרוס—קיצון, סטיכוס — שורת שיר) אין עוד שם עברי הולם. משתמשים לפעמים בשם „סימן“, אך מלה זאת כללית מדי. רצהבי, הדיואנים ומאספיהם, יבנה ג (ירושלים תשכב), 147, השתמש במלה: צרופה. אך צורה זו לא נתקבלה, ובצדק, כי צורת תאר לה. הנני מציע בזה את המלה צרפת (רבי: צרופות), שצורת שם עצם לה, במשקל חרשת, יבשת, יכלת, כתבת, כתנת (כ שואית), נערת, פסלת, קטרת, שכבת, ועוד.

אִמַּת עוֹלָם סִדְרֵי הַחֲלִיף — שִׁיר חֲדָשׁ לְדוֹן וִידָאָל בְּנִכְנֶשֶׁת

מאת

דב ירדן

אחד מן המשוררים המהוננים ביותר בין משוררי ספרד האחרונים היה דון וידאל בנכנשת. שנות הולדתו ומותו אינן ידועות, אך ידוע, כי השתתף בוכות הדתי בטורטוסה בשנות 1413-1414. רוב שיריו גנוזים עדיין בכתבי יד. כזה מתפרסם לראשונה שירו "אמת עולם סדריו החליף", על פי כתב יד סינסינטי 315, דף 1, עמוד 1. השיר מופנה אל משורר בלחי ידוע. לפי השערת רעי וידידי שמואל אשכנזי הוא בן משפחתו וידידו דון וידאל אבן לביא, ששם משפחתו "לביא" רמזו במלים "הארי", "ולביא", "לביאו" בבתים 2, 30. כנראה מתוך הבתים 5-6, 21-23 פנה המשורר עלום השם אל משוררנו בבקשה לחבר שיר שבו יעוץ לו באיזה ענין. בנכנשת עונה לו בעונה כי שני הדברים נבצרים ממנו: אין הוא יכול לחבר שיר, כי "חולל חלילו וגופץ נבלו" (בתים 7-8). גם אין הוא יכול להעלות על דעתו, כי חכם ובקי כידידו ישאל תבונה מחסר לב ומאוויל (בית 22).

השיר מיוסד על החרוז הנדיר "או". שמואל הנגיד יסד בחרוז זה רק שלשה פתגמים קצרים בני שני בתים כל אחד (בן משלי כא, פא ובן קהלת קפג). בשירי החול למשה בן עזרה נמצא חרוז זה רק בשני שירים בני ששה בתים כל אחד (כתנות פסים, בקבר זה), ובשירי החול ליהודה הלוי — רק בשלשה שירים: איה כבוד (11 בתים). בלבי סוד (4 בתים), שאו שלום לרב (4 בתים). עד גבירול הגדיל בשירו "אזי בשעיף" בן 39 בתים. משקל השיר — המרובה: מפועלים מפועלים פעולים. משקל הסימן — השלם והסוער: מתפעלים מתפעלים. חלוקת השיר: 1-8 תשובה לידידו על שיר ששלח אליו ובה דחית בקשותיו. 9-20 תלונה על הזמן. 21-25 המשך דחית בקשות ידידו. 26-31 תהלת ידידו.

לְשִׁיר דוֹן וִידָאָל בֶּן פֶּאן בְּנִכְנֶשֶׁת ז"ל

— — — — —

בְּקֶרְבוֹ חֲדָשׁוֹ נִסּוֹ וּפְלֹאוֹ

אֵלֵי שִׁיּוֹ, וְלִבִּיא אֶל טָלָאוֹ

— — — — —

אִמַּת, עוֹלָם סִדְרֵי הַחֲלִיף, אוֹ

הִכִּי בָּא הָאָרִי לְשֹׁאֵל לְשִׁדָּה

1. המשורר שואל כמתפלל: האמנם החליף העולם את סדריו או נתחדשו בו מעשי נסים ונפלאות?
2. כי בא הארי אל השה לבקש ממנו שדה, ולביא בא אל טלה, לשאל לשדה — על פי יהושע טו יח: ותסיתהו לשאל מאת אביה שדה.

וּשְׁאֵל מִדּוֹה לִבָּב וְנִכְאָב	אֲרוּכָה לוֹ חֶסֶם לִבָּב וְרוֹפֵא
וּמַעֲלָפָה, לָרֵב חִילוֹ, יִצְפָּה	תְּרוּפָה אֶל בְּרִיאָתוֹ בְּרִיאָו
5 יוֹשֵׁב בֵּין בְּרִכּוֹת בָּא לְשָׁרֵב	וּמִדְּבַר נִעְזָב, לְשֹׁבֵר צָמְאוֹ
וּמַאֲלָה הָלֹא חֲדָשׁ וְנִפְלָא	בְּהִשְׁמַע דְּבַר שִׁירָף בְּקִרְאָו
בְּקִרְאָו לִי, אֲשֶׁר חָלַל חֲלִילִי	וְשֹׁחַ קוֹלוֹ וְסָר כְּחוֹ דְּבָכְאוֹ
וְשָׁב נִבְלִי כְּמוֹ נִבְלִי מִנְּפִיץ	עַדִּי כִּי דָק — וְאִידִי יִהְיֶה נִכְאוֹ
וְזִמְן חֲנָף נִשְׁאַנִּי בְּמִרְמָה	בְּאַבְרָחוֹ — וְהִיִּיתִי נִשְׁוֹאוֹ
10 וְעוֹד מִזְעָר וְהִמְשַׁפֵּט מִהַפֵּץ	נִשְׁאַתִּיהוּ — וְנִהְפַּכְתִּי לְנוֹשְׁאוֹ
וְזִמְן בּוֹגֵד קִרְאָנִי וְהִבִּיא	מְגוֹרוֹ לִי בְיוֹם הַקִּדִּישׁ קִרְוֹאוֹ
וְאַסְף מַחְנוֹת יָגוֹן לְגִנְדִּי,	כְּאֵלּוֹ אֵין בְּחֶבֶל עוֹד שְׁנוֹאוֹ
תְּמוֹל הוֹתֵל לִבִּי מִתְּקִלּוֹ —	וְהַיּוֹם הָאֵמֶת שְׂבִיתִי וְרָאָה
וְאַמְצָא רוּשׁ בִּיעֲרָתוֹ, וְלַעֲנָה	בְּצוּף דְּבִשׁוֹ, וְרִיקוֹת עִם מְלוֹאוֹ

3. דוה לבב — וכן גבירול, שואל דוה לבב 1; קולי לצופי 2; ...את כל 24; שזופה נזופה 22; על פי איכה ה יז; על זה היה דוה לבנו. חכם לבב — איוב ט ד.
4. ומעלפה — וממתעלה; מלשון וכל עצי השדה עליו עלפה, יחזקאל לא טו, לרב חילו — מפני כאבו ופחדו הרב. חילו — מלשון שמעו עמים ירגון חיל אחז יושבי פלשה, שמות טו יד.
5. לשרב — למקום שרב, למדבר שממה; מלשון והיה השרב לאגם, ישעיה לה ז, ומדבר נעזב — על פי ישעיה כז י: נוה משלח ונעזב כמדבר.
6. ומאלה הלא חדש ונפלא — ויותר מהם הלא חדש גדול ופלא הוא.
7. חלל חלילי — לשון נופל על לשון. ודבאו — וכחו: מלשון ברזל ונחשת מנעלך וכימך דבאך, דברים לג כה, תרגום אונקלוס: חקף כפרזלא ונחשא וכימי עולמתך חקפך (חזק כברזל ונחשת וכימי עלומיך חזקך). השוה מאמר מלשוננו ר' שלמה אבן גבירול, ה. דבא = כה, לשוננו לעם, מחזור כו, קונטרס ח"ט (רנח"דרנט) (תשל"ה), 233-236.
8. חשב — ונעשה. נבלי — כנורי; מלשון כנור ונבל תף וחליל, ישעיה ה יב. נבל מנפץ — על פי ירמיה מח יב: וכליו יריקו ונבליהם ינפצו. נבלי... נבל — צמוד. ואיך — על דרך כי את רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את הסוסים ובארץ שלום אחת בוטח ואיך תעשה בגאון הירדן. ירמיה יב ה. נכאו — מלשון ובעצבת לב רוח נכאה, משלי טו יג.
9. זמן חנף — הזמן הרע. על פי ישעיה ט טז: כי כלו חנף ומרע. נשאני... באברתו — על פי דברים לב יא: ישאאו על אברתו.
10. ועוד מזער — ועוד מעט; על פי ישעיה י כה: כי עוד מעט מזער. מהפץ — הפוך. בצורה זו כבר השתמש (כפי שהעיר יצחק אבינרי, גוים מגלים 112) רבנו חננאל: בנפה מהופכת על פיה, ביצה כט; דברים מהופכין הן... והמהופך הולך זנבו לפניו, פסחים ה:.
11. זמן בוגד — וכן בן תהלים נז 6 עז 5 ק 1 רכא 1 בן משלי תצ בן קהלת פח; גבירול. זמן בוגד 1 עוב הגיון 12. מגורו — פחדו. מלשון הנני נותן למגור לך ולכל אוהבך, ירמיה כ ד, הקדיש קרואו — על פי צפניה א 1: כי הכין יי זבח הקדיש קרואיו. בכתב היד: הקדיש קרואיו.
12. ואסף מחנות יגון — על פי שמואל א יז א: ויאספו פלשתים את מחניהם למלחמה; במדבר י כה: מאסף לכל המחנות. כאלו אין בחבל עוד שנואו — כאלו אין לו עוד אדם שנוא אחר בעולם מלבדו; והשוה גבירול, כאבי רב 7 וחדש לעונוי רק כאלו לך אין על בני אדם דרישה: על פי איכה ג ג: אך בי ישוב יהפך ידו כל היום.
13. הותל לבבי — מלשון רועה אפר לב הותל הטהה, ישעיה מד כ, שבתי וראה — קהלת ט יא.
14. השוה גבירול, הפרש לילה 18: ורעת האדמה לי כטובה וגם רוש הזמן עמי כצופו. רוש... ולענה — על פי דברים לב לב: ענבינו ענבי רוש אשכולות מרוות למו, דברים כט יז: שרש פורה ראש ולענה, ביערתו — מלשון ויטבל אותה ביערת הדבש, שמואל א יד כז, בצוף דבשו — מלשון צוף דבש אמרי נעם, משלי טו כד.

- 15 ואכן אחריש בדיו, ולא לו, —
ואך כי אבקנה דרכו וערכו —
ועובתי משושו עם יגונו,
ומליתי חלילי על ערבים,
עדי וגח לבקי בית זמירים,
20 ואם לשאל לשלום לי ובקש —
ועמה, מה לך תועק לנגרי,
ומי זה מאויל לשאל תבונה,
ואיש חפצו "עשה כו" יעצו —
ומה לך, הקדיד, לתור בקרבך
25 ותעש משאלות לך בקך —
לך ממשל עלי מושלי משלים,
תע דבר זמיר גם בתלומות —
ואם יש בזמן דובר נגידים —
- אכל בגלל כבוד יוצרו ובזראו
מאסמיהו והוספתי לשנאו
והתקמתי טהורו עם טמאו
ובגורי עלי ראשי בקאו
וארמון שיר, ואולמו, ותאו
אכחש בו ולא אכיר בבואו
ומה יתן חסר לב אל בקאו
ומי ידלש דרור מיד כלואו
הלא מים יאו לצרר בטנאו
צפון לך, וחפש מחבואו
ומי גבר יאו בקש במקצאו?
ועלית מרום השיר ושיאו
לך נראה, וקייט גביאו
נגידו לך, ונשיא נשיאו

15. אחריש בדיו — אשתק ואמנע מלפרט את כל שקריו. על פי איוב מא ד: לא אחריש בדיו; איוב יא ג: בדרך מתים יחרישו ותלעג ואין מכלים, ולא לו — ולא בגללו, על פי בבא מציעא ה: קדושין סג: אין אדם חוטא ולא לו.
16. אבקנה דרכו — על פי ירמיה ו כו: ותדע ובחנת את דרכם, מאסמיהו והוספתי לשנאו — על פי עמוס ה כא: שנאתי מאסתי חגיכם.
18. על פי תהלים קלז ב: על ערבים בתוכה חליו כנודותיו, ראשי בכאו — על פי שמואל ב ה כד: ויהי כשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים.
19. זמירים — זמירות, שירים, ואולמו ותאו — על פי יחזקאל מ כט: ותאיו ואילו ואלמיו.
20. לשאל לשלום לי — על פי שמואל ב ח י: לשאל לו לשלום ולברכו, אכחש בו ולא אכיר בבואו — על פי איוב ח יח: וכחש בו לא ראיתך.
21. מה לך תועק לנגדי — על פי שמות יד טו: מה תצעק אלי, חסר לב — על פי משלי ט ד: פתי... חסר לב.
22. ומי ידרש דרור מיד כלואו — על פי ירמיה נב לא: ויוצא אותו מבית כלואו; ברכות ה: אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים.
23. והאיש שיעץ לעשות כזאת את חפצו — לא יעלית, כמו שלא יעלית האיש שירצה לצרר מים בסל של נצרים, הלא מים יאו לצרר בטנאו — על פי משלי ל ד: מי צרר מים בשמלה; דברים כו ב: ולקחת מראשית כל פרי האדמה... ושמת בטנאו.
24. לתור בקרבך צפון לך — על פי קהלת ז כה: סבותי אני ולבי לדעת ולתור ובקש חכמה, צפון לך — על פי תהלים קיט יא: בלבי צפנתי אמרתך; איוב י ג: ואלה צפנתי בלבבך, וחפש מחבואו — על פי שמואל א כג כג: וראי ודעו מכל המחבואים אשר יתחבא שם... וחפשתי אותו.
25. ותעש — והלא תוכל לעשות, משאלות לך — על פי תהלים לו ד: ויתן לך משאלות לך, מי גבר — תהלים פט מט, איוב לד ז: יאו בקש במצאו — ירצה לחפש דבר אחר שכבר מצאו.
26. ממשל — מלשון ומשל ממשל דב, דניאל יא ג. ה. מושלי משלים — על פי יחזקאל יח ב: אתם מושלים את המשל הזה, יחזקאל כא ה: הלא ממשל משלים הוא, ממשל... מושלי משלים — לשון נופל על לשון.
27. על פי במדבר יב וז: אם יהיה נביאכם יי במראה אליו אתודע בחלוש אדבר בו לא כן עבדי משה... פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות.
28. דובר נגידים — על פי משלי ח ו: שמעו כי נגידים אדבר, ונשיא נשיאו — על פי במדבר ג לב: ונשיא נשיאי חלוי.

וְאִם יָשָׁב לְכֶסֶּא שְׁרָר וְנוֹגֵן —	הָלֹא מֵאַחֶךָ רוּחַ נְשָׂאוֹ
30 וּמַלְכָּהּ בְּמַלְכִּיהֶם, וְהָיוּ	לְעִמָּתְךָ כְּכַבֵּשׁ מוֹל לְבִיאוֹ
הָכִי לָךְ נִתְּנוּ מֵאֵז לְמִנָּה	מְלוּכַת שִׁיר, וְהַמֶּלֶךְ, וְכֶסֶּאֹ

סִימָן

— U — — — U — —	— U — — — U — —
גִּילָה וְרַע בִּיקָר בֵּל	יְלִין, וְסוֹת הוֹדוֹ בֵּל
נִשְׁאָר כְּיוֹנָה פוֹתָה	אֵין לָב, וְאִם יֵשׁ — חָבֵל
אֵךְ בְּעֶדֶךָ הוֹסִיף עוֹ,	עַד כִּי, בֵּלֹא לָב, שֶׁם בִּ"ל

29. יֵשֶׁב לְכֶסֶּא — עַל פִּי תַהֲלִים ט ד: יֵשֶׁבֶת לְכֶסֶּא שׁוֹפֵט צִדִּיק, שְׁרָר וְנוֹגֵן — עַל פִּי תַהֲלִים סח כו: קִדְמוֹ שְׁרִירִים אַחֵר נִגְנִימִים. מֵאַחֶךָ רוּחַ נְשָׂאוֹ — חֲדוּד עַל פִּי מַלְכִּים א יח יב: אֲנִי אֵלֶיךָ מֵאַחֶךָ רוּחַ אֱלֹהִים יִשְׁאָךְ, מַלְכִּים ב ב י, אֲב הִרְאָה אוֹתִי לִקַּח מֵאַחֶךָ. וְכֵאֵן הַכּוֹנֵנָה: מִדֶּךָ הִיתָה זֹאת לוֹ.

31. הָכִי — בִּי, וְכֵן 2. לָךְ נִתְּנוּ מֵאֵז לְמִנָּה — עַל פִּי שְׁמוֹת כט כו: וְלִקְחָהּ אֶה חֲנוּנָה... וְהָיוּ לָךְ לְמִנָּה בִּיאִי מַלְשָׁן יי קִנְיָ רֵאשִׁית דְּרָבִנוּ קִדָּם מִפְּעֻלָּיו מֵאֵז. מִשְׁלִי ח כב, וְהַמֶּלֶךְ וְכֶסֶּאֹ — עַל פִּי שְׁמוֹת ב יד ט, וְהַמֶּלֶךְ וְכֶסֶּאֹ נִקִּי.

1. בִּיקָר בֵּל יִלִּין — עַל פִּי תַהֲלִים מט יג: וְאִדָּם בִּיקָר בֵּל יִלִּין, בֵּל — בֵּלֵךְ.

2. כְּיוֹנָה פוֹתָה אֵין לָב — הוֹשִׁיעַ ז יא, חָבֵל — מַלְשָׁן וְחָבֵל עַל כַּפְּנֵי שִׁבְעֵן, יִשְׁעִיהָ י כו.

3. בְּעֶדֶךָ — בְּגִלְלֶךָ, לְכַבֵּדְךָ. הוֹסִיף עוֹ — עַל פִּי אִיּוֹב יז ט, וְהוֹסִיף אֲבִין, בֵּלֹא לָב שֶׁם — עַל פִּי יִתְרָאֵל סה ה, שִׁים לְבָךְ, אִיּוֹב ד כ: מִבְּלִי מִשִּׁים לִנְעֻת יִאבְדֻן, שֶׁם בִּ"ל — חֲרוֹן 21 חֲרוֹזִים לְפָנֵינוּ יק ו).

ל הסבה בשירת ספרד

מאת
דב ירון

כידוע השתמשו משוררי ספרד באות ל להוראת סבה, תחת מ הסבה הרווחת במקרא. בשירה נעשה הדבר, אל נכון, לצרך המשקל. מבין 11 אותיות השמוש, אית"ן משה וכל"ב, המציאו 9, המסוגלות להנקד בשוא נע, את המקור ה"זול" ביותר לרוות בו את ה"צמאון ליתדות". יוצאות מן הכלל 2 אותיות השמוש מ ש, המנוקדות תמיד בתנועה (זולת הצורות היחידאיות שהוא, שהם, קהלת ב כב, ג יח), ועל כן אינן בונות יחד. כל הוראה נוספת לאות שמוש המסוגלת להנקד בשוא נע מרחיבה את היכלת לבנות ממנה יחד. אך גם בפרוזה נפוץ השמוש באות ל הסבה, ביחוד בהשפעת הלשון הערבית (לאם ללתעליל — ל העלה).

הנה דוגמות:

א) הנגיד: והכיתו להרגו (מפני שהרג) את בני אדם בחץ ירה (בן תהלים נו 19). איך בפיד רוש ונפת... לסוד (מפני סוד) רם נמנעו תחת לשונך (בן תהלים עב 21). איש... רע — אשר יתרע (יתרועע) ליראה (מפני יראה) או אזה (תאזה) (בן משלי נו). זקן יהדר לא לשערות (מפני שערות) איש לבנו (בן משלי תקיד). מנע... חסדך... מאיש... ידמה כי גמולך ליראתו (מפני שאתה ירא מפניו) (בן משלי תתכד). תהי ירך ברעים מחזקת זאל תמר במודעך למשגה (מפני משגה ששגה) (בן משלי תתשסט).

ב) גבירול: מי יחקר תעלומותיך בהאצילך על גלגל המזלות גלגל תשיעי... המנהיג כל כוכבי שמים וגלגליהם ממזרח למערב לתקף (מפני תקף) גדלו וערכו (כתר מלכות כג). לדברים (מפני דברים) על לב אעלה אצהל, לא אחלה לתלות (מפני תלאות) (יגל חזון 7). וכל חכמות לחכמתו (מפני חכמתו) עזובות (תהלת אל 42).

ג) הלוי: אם לאלהיך לבד תוחילי למה למקרה (מפני מקרה) הזמן תחילי, אם באמת על שם יי תבטחי אל תדאגי לזמן (מפני הזמן) ואל תגילי (אם לאלהיך 1-2). כעיני, יום שכן ענן עליהם לנד (מפני נוד) משה והם יורדות זרמים (ידענוך נדוד 14). יום נכספה נפשי לבית הועד ויאחזני לנדודים (מפני קשיי הנסיעה) רעד (יום נכספה 1). ייטב בעיניך נעים שירי ומיטב מהלילי, הדוד אשר הרחיק נדוד מני לרע (מפני רע) מעללי (ייטב בעיניך 1-2). נקלות ודלותי לפרוד (מפני פרוד) צבי (נקלותי ודלותי 1). יאחדו לכרך (מפני כרך) אלף (גזי 3). משה בן עזרה: דמע, אט, לרע (מפני רע) מעשיהם כנאדות יגרו (בחולפות הזמן 15). כאלו נוצרו עיני נבלים (כדים) להשכיב (להשקות) את לחיי... לנוד (מפני נוד) רעים (הדמי תדרשו 12-13). בידי כוס במי עיני רויח, ולחיי

יט יענינו לאיך המדוד שנים וסנינו כמו נלנינו (יין)
ההבסיס (יה). הנגד זלנין לכחקך (מפני חקך) חלפו (יונת רחוקים לאחור 2)

מאת
דב ירון

לשון ספרדית, ז"ל
כ"ב 38

ויחלילי יתרה, אייכנו
(ה) יסעו
מפני יסעו
מפני יסעו

יט יענינו לאיך המדוד שנים וסנינו כמו נלנינו (יין)
ההבסיס (יה). הנגד זלנין לכחקך (מפני חקך) חלפו (יונת רחוקים לאחור 2)

מיקוד לבי צמאה, לעברה על הנפשות (פרי שמחת 12—13).
 (ה) אברהם אבן עזרא: לקראי (מפני קראי) נחר גרוני (תוחלתי נכובה 6).
 להיותם בני תמורה (מפני שהאותיות מנחם בני תמורה, הם מתחלפים זה בזה
 במקרא) (ויבאו הרועים 4—5). חולת אהבה (מפני שחוקת) אהבה קדש, אין קדש
 (ו) חריזי, תחכמוני, טפורובסקי 14: כי לחזק (מפני חזק) מליצות הספר
 נבהלו ויבעתו, ולקול (ומפני קול) רעמיו ואבני אלגבישיו גועו ויצמתו. שם 28:
 אשר גועו לחסרון (מפני חסרון) יודעיהם. שם 38: והאזנים תצלנה לרגשת
 (כפני רעש) קול הכנור ושפעת מי הצנור. שם 40: לרע (מפני רע) פעליו, עלתה
 חמתו עליו.
 ל הסבה מצויה גם במקרא. דוגמה ראשונה לה בשירת למך (כפשוטה), בראשית
 ד כג' כד: ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמעון קולי נשי למך האונה אמרתי כי איש
 הרגתי (אני הורג) לפצעי (מפני פצעי, מפני הפצע שעשה לי) וילד לחבורתי (מפני
 חבורתי, מפני החבורה שעשה לי) (מ"צ סגל בפרושו, ומירקין לבראשית רבה כג ד
 במהדורתו, כך א, עמוד 178). השוה גם בראשית מט ו: כי באפם הרגו איש וברצונם
 עקרו שור. כל יתר הדוגמות של ל הסבה במקרא תבאנה במאמרו של משה פוטולסקי,
 אוניברסיטת הנגב, באר שבע. ותמה תמהון כי על אף השכיחות היחסית של ל הסבה
 בספרותנו לא בא זכרה ברב המלונים. היא נזכרת בקצור, וממקורות מאוחרים, במלון
 בן-יהודה, כך ה, עמוד 2573, ו"כמעט" — במלון כנעני, כך ז, עמוד 2340, מובן
 ו.א. ראה גם מיכאל וילנסקי, מחקרים (ירושלים תשלח), עמוד 195, הערה 4.
 הערה. נחמיה אלוני דמה למצא ל הסבה בשיר עליצתי בדאגתי לגבירול,
 כי כן כתב ב HUCA כך XLVII לשנת 1976 (יצא לאור בשנת 1978), עמוד פז:
 „קטו/2: ואם אראה שחוק — יבכה לבבי / לחיתי שהיא מני קטופה. פירש ירדן:
 „וכשאני רואה אנשים שוחקים ושמים — לבי אני בוכה על נפשי ההולכת ונקטפת
 ממני...“ אולם למד „לחיתי“ היא למד הסיבה ופירושה: בגלל נפשי.“
 אולם, דוקא במקום זה אין ל הסבה, כי פרוש „לחיתי“ — על חיתי, על
 נפשי, כעדות הכתובים: בראשית כג ב: ויבא אברהם לספד לשרה ולבכותה, אבן עזרא:
 לבכות עליה; ירמיה כב י: על תבכו למת (יונתן): על מית — על מת) ולא
 תנודו לו (יונתן): עלוהי — עליו; והשוה בשירנו, בית 3: ספד ובכות
 עלי יום האסיפה.

מאמר הכותב,
 מחקרת ז'
 245: ארז
 קיץ הקיץ
 פכז
 מחקרת כ'
 478: ארז
 ארז ארז
 דג' דג' י'
 10: ארז ארז
 10: ארז ארז

בית ירדן 25: מאמר למחקר

רִמְשׁ תַּחַת שְׁמֶשׁ — תִּקּוּן מִפְתִּיעַ בְּמִכְתָּם מִ"בֵּן מִשְׁלִי" לְשִׁמּוּאֵל הַנְּגִיד

מאת

דב ירדן

מכתם שעד בספר „בן משלי“ לשמואל הנגיד, מהדורת ש' אברמסון, הוא:

הַבְּשָׁל יִמְלֵא אִישׁ יְמִינוֹ
וְסִקְלוֹת תִּתְּסִיר מֵאִישׁ תְּמוּנוֹ
וְהִנֵּה יֵשׁ תִּסְרֵלָחֶם תְּכַסֵּלֵב
וְקָטִי יִשְׁבְּעוּ רַבּוֹא בְּהוֹנוֹ
רָאֵה שְׁמֶשׁ רָאֵה חַיָּה רָאֵה אֶת
דָּגַת הַיָּם וְעוֹף קִנְף לְמִינוֹ
הַמְּחַבּוּלוֹת לְכֵן צִיֵּט אֲשֶׁר בָּם
יְהִי מוֹצֵא בְּקִנּוֹ אֶת־מְזוֹנוֹ
וּמוֹצֵעָה לְדָג גְּדוֹל לְמֵלֵא
בְּדָג קָטָן תִּבְרֹו אֶת־גְּרוֹנוֹ
וְאִם יָמוּת בְּחֶרֶף בֵּין סָרְאִים
וְאֶת־טֶרְפוֹ בְּקִיצוֹ לֹא הִכְיִנוּ.

בעמוד 385 מעיר המהדיר: „בסוף המשל חסר כנראה בית אחד, שבו דיבר על השמש“.

אך נראה כי אין מחסור דבר, רק שבמקום „שמש“ צ”ל „רמש“, שהוא חבר ורע ל„חיה, דגת הים ועוף כנף“ שבהמשך. השוה בראשית א כא—ל: ויברא אלהים את... כל נפש החיה הרומשת... ואת כל עוף כנף למינהו... ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה... ויעש אלהים את חית הארץ למינה ואת הבהמה למינה ואת כל רמש האדמה למינהו... ויאמר אלהים נעשה אדם... וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה... ובכל הרמש הרומש על הארץ ויברא אלהים את האדם... זכר ונקבה ברא אותם... ויאמר להם אלהים פרו ורבו... ורדו בדגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ ויאמר אלהים הנה נתתי לכם את כל עשב... ולכל חית הארץ ולכל עוף השמים ולכל רומש על הארץ.

נטל עוד להסביר איך נוצרה השגיאה, איך הפך „רמש“ ונעשה „שמש“. עלינו לציין כי בכתב יד שישון (מכתם 306), ובעקבותיו במהדורת שישון — המקורות היחידים הידועים כיום למכתמנו — באה מלת „שמש“ בלתי מנוקדת. ההבדל בין הנסח המשוער „רמש“ לבין הנסח הנתון „שמש“ מצטמצם אפוא לאות הראשונה בלבד: ש תחת ר. אין מעבר מן האות ר לאות ש, לא דרך הכתב ולא דרך המבטא. אך בכתב יד שישון, כמו בהרבה כתבי יד, יש לקיונים וטשטושים למכביר, ויתכן שאף בכתב היד שממנו הועתק כתב יד שישון, או באחד מאבות אבותיו, נטשטשה האות ר לבלי הכר, ואחד המעתיקים

שהיו לנגד עיניו רק שתי האותיות „מש“ השלימן מלבו למלת „שמש“, השכיחה במקרא כמעט פי שמונה יותר ממלת „רמש“: שמש — 134 פעמים, רמש — 17 פעמים. יוער, דרך אגב, כי בשורה 11 צ"ל: בן פראים (בן חמורי הבר, עיר בן אתונות), מלשון ישברו פראים צמאם, תהלים קד יא (ולא: בין פראים, כנסח כתב יד ששון, מהדורת ששון ואברמסון). השוה לזה בשורה 7: בן עיט (בן עוף, גוזל), מלשון וירד העיט (אונקלוס: עופא — העוף) על הפגרים, בראשית טו יא; לעיט (יונתן: לעופא — לעוף) צפור כל כנף, יחזקאל לט ד. ללשון ולענין השוה גם בן משלי רסו: אשר יכין מזון עורב ויביא אל בנו אכלו יכונן את מאכלך על ידי מי לא תחכה לו; על פי תהלים קמו ט: הגותן לבהמה לחמה לבני עורב אשר יקראו; קדושין ד יד: ראית מימך חיה ועוף שיש להם אמנות? והן מתפרנסין שלא בצער.

אָצָרָף — אַקְרוֹסְטִיכוֹן

בסיני פה (תשלט), עמוד קצ, הצעתי „צָרְפַּת כתחליף עברי למונח היווני אקרוסטיכון — אותיות בראשי שורות שיר המצטרפות לאלף בית, שם המחבר, וכדומה — כשפור לצורה „צרופה“ שהציע רצהבי עוד בשנת תשב. בזה הריני לשפר את שפורי: אָצָרָף — אַצְרָפִים, במשקל אֶשְׁנָב — אֶשְׁנָבִים (בעד החלון נשקפה ותיבב אם סיסרא בעד האשנב, שופטים ה כח; כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי, משלי ז ו).

שלשה שפורים ב „אצָרָף“ לעמת „צרפת“:

- (א) שלש אותיותיו הראשונות דומות לשלש האותיות הראשונות ב „אקרוסטיכון“ (האות צ — בדרך מעבר, כמשל ציר — קיסר, צירקוס — קרקס) — סימן מגמוטכני (סגורה לזכירה).
 - (ב) „אצָרָף“ — מין זכר, כמקורו „אקרוסטיכון“ — תוספת נוחות.
 - (ג) בנין אפעל נדיר מבנין פִּעֵלֶת, והוא מקנה אפוא למונח יתר יחוד.
- יתרון ל „אצָרָף“ (כלהצעות „צרופה“ ו „צרפת“) אף על המונח המקורי „אקרוסטיכון“: הוא כללי יותר. אין הוא עוד „אקרוס סטיכוס“ — קצה שורת שיר, בלבד; הוא אָצָרָף — צורף אותיות כלשהו, בין אם מקומן בראשי השורות, בתוכן או בסופן, או בכל מקום מוגדר אחר.

לך אָמַר לְבִי בְקֶשׁוֹ פָּנַי —
וְדוּי בְּלִתִּי נוֹדַע לְמִשָּׁה בֶּן עֲזָרָה

מאת
דב ירדן

הודוי הנזכר בכותרת מתפרסם פה בראשונה על פי מחזור של יום הכפורים כתב יד פרמה דה רוסי 1377 משנת 1481, פיוט קלב, דפים 152—153, מתוך המהדורה הפכסימילית הוצאת מקור וו (ירושלים תשלג, עמודים 303—305). בראש הודוי כתוב: וידוי גדול למנחה לר' משה בן עזרא זצ"ל.

הודוי בנוי „בתים” דו־צלעיים. כל „סוגר”, זולת האחרון, הוא קטע פסוק המכיל מלת „מנחה” או נטיתה. ה„צלעות” חורזות ביניהן בחרוזים המשתנים מבית לבית. ביניהם 3 חרוזים „עוברים”: 9 רמון — עוון. 11 אסון — רצון. 28 הוספתי — קמתי.

הודוי מנוקד בכתב היד, לא תמיד לפי הדקדוק. ביחוד בולט נקוד קמץ תחת פתח, ואפילו תחת חטף פתח. נצין פה שגיאה ענינית אחת, החוזרת ונשנית גם במקומות אחרים. בדלת הבית 14 כתוב: אמרתי אקריב פָּרִי שַׁפְתִּי בשפה ברורה. הצרוף „פרי שפתי” אפשרי (על דרך „מפרי פי איש”, משלי יב יד, יג ב, יח כ), אף כי איננו נמצא במקרא. אך נראה יותר כי צריך לנקד פָּרִי שַׁפְתִּי, על פי הושע יד ג: ונשלמה פְּרִים שַׁפְתִּינוּ, יונתן: ויהוין מלי ספותנא מתקבלין קדמך כתורין לרעוא על מדבחא (ויהיו דברי שפתינו מתקבלים לפניך כשורים לרצון על המזבח). השוה משה אבן עזרא, שירי הקדש, מהדורת שמעון ברנשטיין (תל-אביב תשיו), שיר נד, משאת שיר 9: הקריבו כשי רחשון / את פָּרִי שַׁפְתִּים. ופה מעיד המשקל (6) הברות בכל צלע) כי צריך לנקד פָּרִי. שם, שיר קצו, אערך מדברי 2: אקריב פָּרִי אֲמַרְתִּי (בכתב יד פרמה דה רוסי 1377, מקור וו, 237: אקריב פָּרִי מנחתי). בשיר זה אין משקל, אך חסר השחר של הצרוף „פָּרִי אמרתי” מעיד כי נקודו משובש, ובמקומו צריך לאמר: אקריב פָּרִי אמרתי, לאמר את דברי במקום פָּרִים. למקום זה השוה שם, שיר קכה, בליל עשור 13: וקבל קָרְבָּנִי אֲמַר / הקריבו עלי חובם; שיר קסב, מארץ שפלנו 79: קרבן אמריהם / אשר הם מקריבים; שם, שיר קכד, אקום להודות 51: קרבן שפתי יערב למולך. בשלשת המקומות האלה מקביל „קרבני”, „קרבן” אל „פרי” בשיר קצו, ומעיד כי גם בו צריך לנקד: פָּרִי. וכן שם, שיר רב, מפרי שפתי 1: מִפְּרִי שַׁפְתִּי / זבח ומנחה, צריך לנקד: מִפְּרִי. גם בסליחה למנחה „יערב לך שיחי”, כתב יד פרמה דה רוסי 1377 מקור וו 348, שורה ראשונה בעמוד: פָּרִי שַׁפְתִּי הבאתי בעד ודוני — צ”ל: פָּרִי שַׁפְתִּי. גם בסלוק של יהודה הלוי, אהה אדני אלהים 87—88, בראדי ד 89: ותמורת קרבנותיה פָּרִי שַׁפְתִּיה הגישה, צ”ל: פָּרִי.

רבנו של עולם

1	לך אמר לבי בקשו פני	ונפש כי מקריב קרבן מנחה ליי
2	ונבא לסניף בנפש שחה	ויקח מן הקא בידו מנחה
3	דברים לקחתי מן פת עונוי	מנחה היא שלוחה לאדוני
4	מנחת דברים מזמרת רנניו	ותצבר המנחה על פניו
5	כי אמרתי בדמעה נתת	אכפרה פניו במנחה ההולכת
6	הבאתי לסניף לרפא מחלת יצרי	מנחה מצט צרי
7	ואם כי ידעתי מה אני ומה נפשי	
	אשר תשפך לסניף שיחה	וכי מקריב קרבן מנחה
8	ואיך ישע בורא עולם בחכמתו	אל הכל ואל מנחתו
9	ואיך יביא מלא פשעים כרמון	מנחת זכרון מן פת עונוי
10	הלא תחשב לו תסת גדלה	מנחת שוא קטרת תוצרה
11	וקנה זה שמן ששון מקרה אסון	מאין פגות אל המנחה ולקחת רצון

- 1א. תהלים כו ח. 1ב. ויקרא ב א.
2. בנפש שחה — על פי תהלים מג כו : כי שחה לעפר נפשנו. 2ב. בראשית לב יד.
3. דברים לקחתי — על פי הושע יד ג : קחו עמכם דברים. מזכרת — על פי במדבר ה טז : מזכרת עוון. 3ב. בראשית לב יח.
4. מזמרת — ממבחר ; מלשון קחו מזמרת (אונקלוס : מדמשבח — משמשובח, יונתן : ממה דמשבח — ממה שמשובח) הארץ, בראשית מג יא. רנניו — מלשון כנף רננים, איוב לט יג ; והשוה הלוי, נשמת ידידים פלטת 2 : יום קדמתי לאל בעד רנני.
- 4ב. בראשית לב כב.
5. בדמעה נתת — וכן הלוי, רבנו של עולם אמרתי עונוי אנשנו 3. נתת — נשפכת ; מלשון ומטר לא נתך ארצה, שמות ט לג ; אפי וחמתי נתת אל המקום הזה, ירמיה ז כ.
6. לרפא — מלשון והוא לא יוכל לרפא לכם, הושע ה יג ; בכתב היד : לרפאת.
- 6ב. בראשית מג יא.
7. ואם כי ידעתי — ואף כי ידעתי ; השוה הלוי, דבריך במור 5 : ואם כי לא שלום שלם יבקש ; וראה יצחק אבינרי, יד הלשון 34ב, אם גם ; בכתב היד : ואם ידעתי כי, ולשון מגומגמת היא זאת. מה אני ומה נפשי — השוה ברכות השחר, רבון כל העולמים (על פי יומא פז :) : מה אנו, מה חיינו ; אבות א יד : וכשאני לעצמי מה אני ; שמואל א יח יח : מי אנכי ומי חיי. תשפך לפניך שיחה — על פי תהלים קמב ג : אשפך לפניו שיחי.
- 7ב. על פי ויקרא ב א—ד : ונפש כי תקריב קרבן מנחה ליי. . . וכי תקריב קרבן מנחה.
8. חדוד על פי בראשית ד ד : וישע יי אל הכל ואל מנחתו. בורא עולם בחכמתו — על פי ירמיה י יב : עושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו ובתבונתו נטה שמים.
9. מלא פשעים כרמון — על פי ברכות נז. : אפילו ריקנים שבך מלאים מצוות כרמון.
- 9ב. במדבר ה טז ; והשוה 3 : מזכרת עונוי.
10. תחשב לו — משלי כו יד ; ועל פי בראשית טו ו : והאמין ביי ויחשבה לו צדקה.
- 10ב. ישעיה א יג.
11. והיה זה — מיכה ה ד. שמן ששון — ישעיה סא ג, תהלים מה ח. מקרה אסון — על

- 12 אָבֶל בָּאֵתִי בְּכָלֶל הַקֹּהֵל הַקָּדוֹשׁ הַזֶּה
עִמּוֹ וְחָבֵל נִחְלָתוֹ
13 אֲשֶׁר שָׁמוּ חֲטָאֵתָם בְּמִתְנָם מוֹדָקָה
14 אֲמַרְתִּי אֶקְרִיב פָּרִי שְׁפָתִי בְּשִׁפְהָ בְּרוּרָה
וְהִמָּה מִבִּיאִים אִישׁ מִנְחָתוֹ
וְהָיוּ לִי מִגִּישֵׁי מִנְחָה בְּצִדְקָה
מִקָּטָר מִגֹּשׁ לִשְׁמִי וּמִנְחָה סְהוּרָה

רבוננו של עולם

- 15 בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ קָנָם אִישׁ כִּי יִחְטָא וְאָשָׁם
יִקְרִיב לִפְנֵיךָ בְּכָל מְאֹדוֹ
16 אִם מִנְחַת מַחֲבֵת יָדוֹ מִגִּשְׁתָּ
וְאִם מִנְחַת מִרְחֶשֶׁת
17 וְהִקְטִיר הַכֹּהֵן עַל כָּל לְבוֹנָתָהּ
מִן הַמִּנְחָה אֶת אֲזַנְתָּהּ
18 הֲלֹא כֵּן חָטָא הַחוֹטָא נִמְחָה
וְזֹאת תוֹרַת הַמִּנְחָה
19 עֲשֵׂה בְּעוֹנוֹתֵינוּ חֶבֶת בֵּית קֹדְשֵׁנוּ וְנִשְׁלֹו מִשָּׁם
הַמִּנְחָה הַחֲטָאִת וְהָאָשָׁם

פי בראשית מד כט : וקרהו אסון.

11. על פי מלאכי ב יג : מאין עוד פנות אל המנחה ולקחת רצון מידכם.
12. הקהל הקדוש הזה — תפלת מי שברך. עמו וחבל נחלתו — על פי דברים לב ט : כי חלק יי עמו יעקב חבל נחלתו.
13. אשר חטאתיהם שמו מועקה במתניהם, העיקו עליהם ; על פי תהלים סו יא : שמת מועקה במתנינו. חטאתם — בכתב היד : לחטאתם. במתנם — לשון יחיד על פי ספרא בחקותי, ויס, קיא ג : בהלה (ויקרא כו טז) מכה המבהלת את הבריות, ואיזו זו ? זו מכת מותן, ואולי צריך לאמר : במתניהם.
14. פרי שפתי — תפלותי ; על פי הושע יד ג : ונשלמה פרים שפתינו ; יונתן : ויהיו מלי ספותנא מתקבלין קדמך כתורין לרעוא על מדבחא (ויהיו דברי שפתינו מתקבלים לפניך כשורים לרצון על המזבח). בשפה ברורה — תפלת תתברך ; על פי צפניה ג ט : שפה ברורה.
15. על פי ברכות יז. : רבון העולמים גלוי לפניך בזמן שבית המקדש קים אדם חוטא ומקריב קרבן ואין מקריבין ממנו אלא חלבו ודמו ומתכפר לו ועכשו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי יהי רצון מלפניך שיהא חלבי ודמי שנתמעט כאלו הקרבתי לפניך על גבי המזבח ותרצני.
15. אִישׁ כִּי יִחְטָא וְאָשָׁם — על פי ויקרא ה כג : והיה כי יחטא ואשם. בכל מאדו — על פי מלכים ב כג כה : אשר שב אל יי בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו.
16. יחזקאל מו ה.
17-16. על פי ויקרא ב ה—טז : ואם מנחה על המחבת קרבנך.... ואם מנחת מרחשת קרבנך... והקריבה אל הכהן והגישא אל המזבח והרים הכהן מן המנחה את אזכרתה... והקטיר הכהן את אזכרתה... על כל לבונתה.
16. מגשת — תקון חיים סבתו תחת „משגת“ שבכתב היד (נגד החרוז).
18. חטא החוטא נמחה — על פי ישעיה מד כב : מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך ; יחזקאל ו : ונמחו מעשיכם.
19. על פי ברכות ג. : אוי לי שהחרבתי את ביתי ; ישעיה ג א : הן בעוונותיכם נמכתם ;

- 20 ואין להגנים לפניך מקריבים
21 אכל ודוי דברים בלבד לעם המוני
22 זאת מנחת בניך הביאה בנפשות ריזות
23 וישפכו לפניך את נפשם בתפלה ושיחה
24 קבל ממנו נורא תהלות עושה פלא
25 ושיחה שושי יוצרי ומעודדי
26 ובשפכי לפניך לב וקרב
27 צעקתי אמש והיום בצעקה וצנחה
28 ויהי בעלות המנחה להתנדות הוספתי
29 וקולי הרימותי ונשאתי
- את המנחה ואת החלבים
המנחה הניתנת מאשי יי
ניקחו האנשים את המנחה הזאת
וכינו את המנחה
המנחה אשר נעשה מאלה
ולקחת מנחתי מקדי
תכון תפילתי קטרת לפניך משאת
כפי מנחת צרב

אשמנו בגדנו וגומר הודוי

- ישעיה סד י: בית קדשנו... היה לחרבה; תפלת אתה יצרת: ולפי שחטאנו לפניך
חרבה עירנו ושמים בית מקדשנו ונטל כבוד מבית חיינו. 219. יחזקאל מד כט (והחטאת).
220. דברי הימים ב ז ז (ואת).
21. ודוי דברים — על פי הושע יד ג: קחו עמכם דברים ושובו אל יי. 221. ויקרא י יב.
22. ריזות — מצוס. 222. בראשית מג טו.
23. על פי תהלים סב ט: עם שפכו לפניו לבבכם; תהלים קמב ג: אשפך לפניו שיחי;
שמואל א טו: ואשפך את נפשי לפני יי. 23. בראשית מג כה.
24. קבל ממנו — על פי איוב ב י: גם את הטוב נקבל מאת האלהים. נורא תהלות עושה
פלא — שמות טו יא.
24. ויקרא ב ח.
25. ושעה שועי — השוה שירי גבירול: שעה זכרון דתי, שעה לחש מענה, שעה לחש קוראך,
שעה לחשי, שעה נאסר, שעה ניבי, שעה עליון. יוצרי — מלשון יוצרי מבטן לעבד לו,
ישעיה מט ה; בוראך יעקב ויוצרך ישראל, ישעיה מג א. ומעודדי — מלשון מעודד
עניים יי, תהלים קמז ו. 225. בראשית לג י.
26. א. השוה 23. לב וקרב — על פי תהלים סד ז: וקרב איש ולב עמק. 226. תהלים קמא ב.
227. מלכים א יח כט (לעלות המנחה).
28. ויהי בעלות המנחה — מלכים א יח לו. 228. עזרא ט ה.
29. על פי בראשית לט טו: כשמעו כי הרימותי קולי; ישעיה נב ח: קול צופיך נשאו קול.
229. יהושע ז כ.

דב ירדן | לפי לקלל הזמן פלל — שיר פבוד וידידות חדש

מדון וידאל בן באן בנשת לחכם שניאור

דון וידאל בן באן בנשת (או בקצור: בנבנשת) היה אחד מן המהפכנים בין משוררי ספרד האחרונים. נודע מהשתתפותו בוויכוח הדתי בטורטוסה עם המומר יהושע הלורקי בשנות 1413—1414. רוב שיריו עודם גנוזים בכתבי יד. מקצת משיריו פרסמתי בספרי "שפוני שירה" (ירושלים תשכז), 104—108; בתוך "ירושלים", שנתון לדברי ספרות ואמנות ה' (ירושלים תשל"ב), 461—465; שם ז"ח (ירושלים תשל"ג), 156—163; וב"מאזנים" לו (תשל"ג), 98—104.

לחכם שניאור הקדיש דון וידאל גם את שירו "תבל ככלה" שנתפרסם ב"שפוני שירה" 107—108. בשיר ההוא, שורות 28—34, הוא מתארו לאמור: "שניאור הגביר, יקרת חכמיה ומשכיליה (של תבל) /.../ אשר אשר אמצא בידו מפתחות כל מסגרות חכמה ומנעוליה / עצמו תהלותיו וידמה, תוך אני תבל, כמלח או כרב חובליה / הוא משרידי מחשכיה (מן השרידים המאירים ומוהירים בחשכת תבל) ולא ייגע כדי הבלה ובהתוליה / לא יחידוהו בלי זעמה ולא יירא במוט חילה ומקהליה / אין לו בתוכה נחלה, לולא מנת חכמה וענינה ומשכיליה".

השיר מתפרסם פה מתוך כתב יד סינסינטי (היברו יוניון קולג') 315, דפים 35—6א בהשוואה לכתב יד אוקספורד 1984 דפים 145—146א (על פי סרט 19146 במכון לתצלומי כתבי היד העבריים שבספריה הלאומית, האוניברסיטה העברית, ירושלים). השיר נמצא גם בכתב יד שוקן 37 דף 123א. הוא בנוי במשקל המהיר: מתפעלים מתפעלים נפעל, ויש לקראו ברציפות מאוזנת.

עוד לו

— U — — U —	— U — — U —
לולא שניאור בעדו חולל	לפי לקלל הזמן פלל
בידי יפי מפעל ותם מפעל	חולל לתקן את מעותיו
בואו, ובלתו יהלף שולל	היה צירי הזמן טרם
לקנות, וכל הזן בעדה זלל	מקל רכוש אהב סתר בינה
ובנהרי הלו זמן חולל	אורו באור שכלו פני חדלו
ניצטה כמעיל מעיל מהלל	לבש כמדו מעטה חכמה
כלל דרושיה פרט וכלל	נגלית לפניו המזמה, עד
גפי מרום המעלות שכלל	נשגב בתקמתו ומעון על
על שב ועל בחור ועל עולל	ולכל אנוש יפרש כגף חסדו,
לתת בלא סבה ולא בגלל	10 יפתח ידי רצון לכל שואל

ליִשִׁיר גִּלּוּז דֶּרֶךְ וְעַם אֲמָלָל
וַיְהִי כִּהְיוֹם לַגִּדּוּד חָלָל
יִסֵּב, כְּמוֹ גִּלְגָּל, וַיִּתְּגוּלָל
יַחֲרֵב מִקּוֹר נִיבִי וּפִי דָלָל
אִז מַעֲשֵׂה הוּא מַעֲשֵׂה הוֹלָל
מִקֵּר יִכְרֹךְ אֶת אֲשֶׁר קָלָל
הַיּוֹם, וּמִקֵּר לַתְּהוֹם צָלָל
וּבְרִית יְדוּעִי אֶהְבֶּה חָלָל
רוּחִי, וַיִּשְׁחַק בּוֹ וַיִּתְּעָלָל
הַדְּבִיק, וַשְׁפֹּתִי נְאֻמֵּי כָלָל
נֶעֱקַר בְּרֵב עֶצְבוֹ, וַיִּתְּמוּלָל
עַל כָּל דְּוֵי יִשָּׁר וַיִּסְתוּלָל
רוּחַ נִכְה־רוּחַ, וְלֵב כָּלָל.
חֲשָׁקָךְ בְּגִיב נִמְלֵץ וַחֲמִין מִמְּלָל
יִפְרֹשׁ לֹאֵל שִׁיחוֹ, וַיִּתְּפָלָל.

ובלא מחיר זמכר פניגי פיו
היה תמול לבי בצלו חי —
פי הזמן צל חוג שוא
לו אמרה לספר תלאותיו
15 או נסתרה דרפי ולא אכין,
היום קלל את אשר ברך —
בו יעלה בן איש לראש עיש
הפריד נאות דודים אשר חבר
ולחץ-גדוד שנה כמשרה
20 עד פי לשון שירי אלי חפי
כמעט לבכי, אחר נודו,
לולי אשר זכרו צרי, ושמו
זכרו כזין רקח, ישמח
שא נא, שניאור, את שלום דורש
25 משתחנה נכחך, ולשלומך

על הפתח

תמצא, החכם ר' שניאור.

מקום בינה והחכמה מאין

- 1 פלל — חשב; מלשון ראות פניך לא פללתי (יונתן); לא חשיבתי — לא חשבתי. בראשית מח יא. בעור — בו, בחוכו (בחוץ הזמן). שימוש נדיר זה, שאינו רשום במלונים (השווה גם ברודי, כל שירי רבי שמואל הנגיד, 105: "בעד (בית 19), פרשתיו לפי עניינו — בחוך, ולא מצאתי לו חבר"). מצוי 36 פעמים בדיואן שירי החול לרבי אלעזר בן יעקב הכבלי וחמש פעמים בשירי קדשו. ראה ספרי "שפוני שירה" (ירושלים תשכז). עמודים 55 — 56.
חולל, נולד, מלשון באין-תהמות חוללתי (תרגום אחי-ידיד — נולדתי, אבן עזרא: עושיה, רש"י: נבראתי)... לפני גבעות חוללתי, משלי ח כד-כה.
פלל... חולל — מלים חורזות לתפארת הפתיחה.
1 — 2 חולל... חולל — שרשר.
- 2 לתקן את מעותיו — על פי קהלת א טו: מעוות לא יוכל לתקן (ל חרוקה, ת שויה, ק חלומה). את מעותיו — את עוונותיו של הזמן, את אשר עיווה וקלקל הזמן.
בידי יפי מפעל וחם מעלל — על ידי פעליו היפים ומעשיו החמים והישרים.
- 3 ערירי — גלמוד, בודד: מלשון מה חחן לי ואנכי הולך ערירי, בראשית טו ב, ובלתי יהלך שולל — ובלעדיו ילך ערום, יהיה משולל כל הדר.
וכלתו — מלשון ומושיע אין בלתי, הושע יג ד: אין קדוש כיי כי אין בלתי, שמואל א ב ב.
יהלך שולל — על פי מיכה א ח: אלכה שולל וערם.
- 4 מכל רכוש אהב סחר בינה לקנות — על פי משלי ג יג-יד: אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה כי טוב סחרה מסחר בסף ומחרוץ תבואתה; משלי ד ה-ז: קנה חכמה קנה בינה... ראשית חכמה קנה חכמה ובכל קנייך קנה בינה; משלי טז טז: קנה חכמה מה טוב מחרוץ וקנות בינה נבחר מכסף.
בעדה — בעד הבינה.

- ולל — הקל, היה זול ונקל בעיניו; ראה אבן ג'נאח, ספר השרשים, זלל: כי הייתי זוללה (איכה א יא)... ואם חוציא יקר מזולל (ירמיה טו יט), כל מכבדיה הוילדה (איכה א ח)... ואני רואה עתה שהנכון (שיחיה) עוד זוללה מן השרש ההוא (זלל) ומן הענין ההוא כלומר הייתי נקלה ונבזה... דומה ללשון רבוהינו דמי כשר בזול (בבא קמא קיב), כלומר בדמים נקלים.
- 5 אורו — מלשון ראו נא כי אורו עיני, שמואל א יד כט, אורו באור שכלו — השוה שירו "תבל ככלה" 35 (שפוני שירה 107): האר באור שכלך שניאור, חדלו — חלדו; עולמו; מלשון לא אביט אדם עוד עם יושבי חדל, ישעיה לח יא, רד"ק: העולם הזה שנקרא חדל וחדל, כמו כבש וכשב.
- הלו — אורו; מלשון כוכבי השמים לא יהלו אורם, ישעיה יג י; בהלו גרו עלי ראשי, איוב כט ג; אם אראה אור כי יהל, איוב לא כו, הולל — האיר, לבש כמדו — על פי תהלים קט יח: וילבש קללה כמדו.
- 6 מעטה — מלשון מעטה תהלה, ישעיה סא ג, ויעטה כמעיל מעיל מהלל — על פי ישעיה נט יד: ויעט כמעיל קנאה; תהלים קט כט: ויעטו כמעיל בשחם, מהלל — מלשון ואיש לפי מהללו, משלי כו כא, המומה — החכמה; מלשון לחת לפתאים ערמה לנער דעת ומומה, משלי א ד; מומה חשמוך עליך תבונה תנצרך, משלי ב יא: נצר תושיה ומומה, משלי ג כא: לשמר מומה ודעת שפתיך ינצרו, משלי ה ב, דרושיה — הנחותיה, תוהיה; השוה קרשקש, אור ה' א: אלו הם המופתים שבאו בדרוש הזה בספרי אריסטו: ביבאנו, דרך אמונה ג: דרוש חידוש העולם, פרט וכלל — ערובין כח.
- 8 נשגב — מלשון ונשגב יי לבדו, ישעיה ב יא: בו ירוץ צדיק ונשגב, משלי יח י, ומעון... שכלל — על פי עזרא ה יא: ובני ביתא ד' הוא בנה... ומלך לישראל רב בנהי ושכללה (ובונים את הבית אשר היה בנוי... ומלך גדול לישראל בנהו ושכללו).
- 9 על גפי מרום המעלות — על פי משלי ט ג: תקרא (החכמה) על גפי מרומי קרת, מרום המעלות — השווה גבירול, הסר לבבי 9: רום מעלתך; לבי באימת 15: רום מעלותיו; לו היתה 13: רום מעלות נפשי, יפרש כנף חסדו — על פי דברים לב יא, איוב לו כו: יפרש כנפיו; יחזקאל טו ח: ואפרש כנפי עליך; והשוה שירו "תבל ככלה" 37: ופרש כנף חסדך, על שב ועל בחור ועל עולל — על פי איוב טו י: גם שב גם ישיש בנו; ירמיה ו יא: שפך על עולל בחוץ ועל סוד בחורים יחדו... וקן עם מלא ימים; ירמיה ט כ: עולל מחוץ בחורים מרחובות.
- 10 יפתח יד רצון לכל שואל — על פי תהלים קמה טז: פתח את ידיך ומשביע לכל חי רצון, סבה — מלשון וְיִלָּא שִׁמְעַתְּ הַמֶּלֶךְ אֶל הָעָם כי היתה סבה מעם יי, מלכים א יב טו, ובלא מחיר ימכר — על פי ישעיה נה א: שברו בלא כסף ובלא מחיר, פניו פיו — על פי קדושין לו: פה שהפיק מרגליות, לישר נלח דרך — על פי תהלים ה ט: הישר (הושר כתיב) לפני דרכך; משלי ד כה: ועפעפך יישירו נגדך; משלי יד ב: ונלוו דרכיו, ועם אמלל — על פי נחמיה ג לד: מה היהודים האמללים (א בחטף פתח, מ בצירה) עושים; תהלים ו ג: חגני יי כי אמלל (ל ראשונה פתוחה) אני.
- 12 לבי... חלל — על פי תהלים קט כב: ולבי חלל (ל ראשונה פתוחה) בקרבי, בצלו חי — על פי איכה ד כ: בצלו נחיה בגוים, כהיום — מלשון כי אותו כהיום תמצאון, שמואל א ט יג, לנודד — ל הסבה: מפני הנדוד; השוה בן תהלים נו 19: והכיתו, להרגו (מפני שהרג) את בני אדם בחץ ירה; עב 20-21: איך בפיך רוש ונפת... לסוד רם (מפני סוד רם) נמנעו תחת לשונך, חלל — מח, עול — מלשון אך אלה משכנות עול זה מקום לא ידע אל, איוב יח כא, חוג — מלשון וחוג שמים יתהלך, איוב כב יד, יסב — מלשון יסב כל הארץ, זכריה יד י, יסב כמו גלגל — על פי שבת קנא: גלגל הוא שחזור בעולם, ויתגולל — מלשון להתגולל עלינו, בראשית מג יח: ועמשא מתגולל בדם, שמואל ב כ כ, יחרב מקור — על פי הושע יג טו: ויבוש מקור ויחרב מעינו.
- 14

- ניבי — מלשון ניב שפתים, ישעיה נז יט.
 דלל — מלשון דללו וחרבו יאורי מצור, ישעיה יט ו.
 15 נסתרה דרכי — ישעיה מ כז.
 16 הולל — משוגע; מלשון לשחוק אמרתי מהולל, קהלת ב ב, מנחם, מחברת, הל; לשון שגעון.
 17 בו — בזמן.
 יעלה — בנין קל.
 בן איש — על פי תהלים ד ג; בני איש עד מה כבודי לכלמה; תהלים מט ג; גם בני אדם גם בני איש; תהלים סב י: אך הבל בני אדם כוב בני איש. יעלה בן איש לראש עיש — על פי ישעיה יד יג-יד: השמים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים כסאי... אעלה על במתי עב.
 עיש — מלשון ועיש על בניה תנחם, איוב לח לב.
 לתהום צלל — על פי שמות טו ה; תהומות יכסיומו ירדו במצולות; שמות טו י: צללו... במים אדירים.
 18 נאות — מלשון בנאות דשא ירביצני, תהלים כג ב; נאות הרועים, עמוס א ב, וברית... חלל — על פי תהלים נה כא; חלל בריחו.
 19 ולחץ נדוד שוה כמטרה רוחי — על פי איכה ג יב; ויציבני כמטרא לחץ.
 רוחי — את רוחי.
 ויתעלל — מלשון ויתעללו בה כל הלילה, שופטים יט כה.
 20 לשון שירי אלי חכי הרביק — על פי תהלים קלז ו; תדבק לשוני לחכי, ושפתי נאמי כלל — על פי בראשית יא ט; כי שם כלל יי שפת כל הארץ.
 נאמי — מלשון הלוקחים לשונם ונאמו נאום, ירמיה כג לא.
 21 נעקר — מלשון ועקרון תעקר, צפניה ב ד.
 ברב — ב הסבה, מפני רב; מלשון ויעבד יעקב ברחל שבע שנים והיו בעיניו כימים אחדים באהבתו (מפני אהבתו) אותה, בראשית כט כ.
 עצבו — מלשון ביום הניח לך יי מעצבך ומרגוך, ישעיה יד ג.
 ויתמולל — ויכרת; מלשון ידרך חציו כמו יתמולל, תהלים נח ח.
 22 זכרו... ושמו — על פי ישעיה כו ח; לשמן ולזכרך תאות נפש.
 דוי — מלשון יי יסעדנו על ערש דוי, תהלים מא מ.
 ויסתולל — ויתרברב; מלשון עוחד מסתולל (יונתן: מתרברב) בעמי, שמות ט יז.
 23 זכרו כיין רקח ישמח רוח... ולב — על פי הושע יד ח; זכרו כיין לבנון; שיר השירים ח ב; אשך מיין הרקח; תהלים קד טו; ויין ישמח לבב אנוש.
 נכה רוח — מלשון עני ונכה רוח, ישעיה טו ב.
 כלל — השלים; מלשון בוניך כללו יספך (יונתן: שכלילו בניניך) — השלימו את בניניך, יחזקאל כז ד.
 24 שא... שלום — על פי תהלים עב ג; ישאו הרים שלום.
 חשקך — מלשון את נשף חשקי שם לי לחרדה, ישעיה כא ד.
 בניב נמלין — על פי תהלים קט קג; מה נמלצו לחכי אמרתך.
 וחין ממלל — על פי איוב מא ד; דבר גבורות וחין ערכו.
 ממלל — השוה שלמה, שלום שלום לשבי פשע 20: בלא עץ ועמדר כי אם בממלל.
 25 נכחך — מלשון נכחו תחנו על הים, שמות יד ב.
 ולשלומך יפרש לאל שיחו ויתפלל — על פי ירמיה כט ז; ודרשו את שלום העיר... והתפללו בעדה; שמות ט לג.
 יפרש — יפרט ויבאר; מלשון לפרש להם על פי יי, ויקרא כד יב.
 26 הכתב — המכתב (הכולל את השיר).
 27 מקום בינה והחכמה מאין תמצא — על פי איוב כח יב; והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה.

אשר ישמח - תקון במקתם הראשון של בן קהלת

מאת
דב ירדן

המכתם הראשון של "בן קהלת" הוא:

אשר ידאג בעצת יראת פגרים עלי חוצות, קבר עשה נבלה
הידע פי ביום קחר יהי הוא קמותם על-פני ארץ נבלה.

אברמסון במהדורתו, עמודים 172—173, האריך למעניתו בפרוש מלת "ידאג", המקשה על הבנת הבית הראשון כולו. ילין תקן "ילעג" במקום "ידאג", אך, כדברי המהדיר, "קשה להגיה כל כך".
אך נראה לי כי צריך לאמר: אשר ישמח, שמעתיק נמהר-לב ונמהר-עט, שלא הבין "לשמחה מה זה עושה", תקל ("תקן"—קלקל, בא לתקן ונמצא מקלל) ל"ידאג". מכתמנו הוא נסוח אחר של דברי רב האי גאון ב"שירי מוסר השכל", מכתמים 23—24, מהדורת יצחק ורפל (רפאל), סיני ב (ירושלים תרצח), עמודים תקצו—תקצח:

ואל תשמח ליום נורא ואיום לאדם פן יבואך בעוד יום
ואל תדרש ליום אידו ותבקר תתדע מה לך יהנה למחר.

הדמיון בין שני המכתמים, בתכן ובלשון, בולט לעין: "בעת יראה פגרים עלי חוצות" הוא כנגד "ליום נורא ואיום לאדם". "הידע כי ביום מחר יהי" הוא כנגד "התדע מה לך יהנה למחר". לענין השוה גם בן קהלת קמא: היו אנשים בעולמם כמתים ולא ידעו, והיו בלא שמע ומאין ראות; מתו אנשים והיו אות לזרים, ולא אמרו אחרים: אהה, נמות ונהיה לאות; שסט: שוכן בבית ספון בארז, מחר תשכן בעיים. היום תשמח במעון מתים — מחר תדאג בין החיים! תא: תשמח, למען כי כבר בא יומי. אויה לנפשך! הלעולם תחיה? אם תעלץ היום במותי, או לא תעלץ — ביום מחר כמותי תחיה; בן משלי פה: אשר יעלץ בנפל אנשים ועל כל איד אשר יאתה ישמח ויאמר בגיל: האח! — יקלל; על פי משלי כד יז: בנפל אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך.

רב האי גאון נולד בשנת 939, הנגיד — בשנת 993. ההבדל בגילם היה אפוא 54 שנים. כשמת רב האי גאון בגיל 99 (בשנת 1038) קונן עליו הנגיד בשירו, "הבמות פליליה". אין ספק ש"שירי מוסר השכל" לרב האי גאון היו לעיני הנגיד והוא הושפע מהם. עם זה יתכן ששני המכתמים גם יחד הושפעו ממקור ערבי, שעוד לא התגלה על ידי ערבינינו.

”מגִּרֵשׁ” בְּשִׁיר לְרַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי

מאת
דב ירדן

במהדורותי, שירי הקדש לרבי יהודה הלוי א' (ירושלים תשלח), עמוד 274, הובא השיר, „אלהים עדר צאנו בקר”. בשורותיו 34—36 נאמר:

לֵה אָמַר מִי הוּא זֶה מְקַל אֲנָשִׁי
וְאִי זֶה הוּא מְקַל מְגִרֵשִׁי
אוּ מִי מְנוּשִׁי אֲשֶׁר מְכַרְתִּי אֶתְכֶם לוֹ

ובפרושי שם: „מגרשי — ארצותי”.

בלשוננו מד ב' (תשמא), עמוד 89, מתנגד פרופ' זאב בן-חיים לפרושי, וכותב: „על פי פרושו של המהדיר, „מגִּרֵשִׁי — ארצותי” אינו מבין, מה ביקש ר' יהודה הלוי לומר בבית הזה. מקשרי המלים אֲנָשִׁי — כלומר אנשי אחשורוש — ומְנוּשִׁי ניתן להניח, שמדובר בעניין קרוב להן. אך דבר זה כיצד? שום מילון, מדעי או שימושי, בימינו אין בו כדי לסייענו בהבנת הפתוב. והנה מצאנו לכאורה פירוש רחוק של גִּרְשִׁיתִיכֶם ביחזקאל מה ט': „הרימו גִּרְשִׁיתִיכֶם מעל עמי” וז"ל: סלקו מעליכם המסים שאתם גורשים ומטילים עליהם, ויונתן תרגם סליקו ת ק ל ת כ ו ן ” (רד”ק לכתוב), אין ספק שכאן המפתח להבנת מגרשי שבסליחה לר' יהודה הלוי, כלומר „נוגשי” או „חומסי”. מן העיון בספר השרשים לר' יונה בן ג'נאח, ערך גרש, או באגרונו של הקראי דיד בן אברהם אלפאסי, אתה למד, כי בזמנו של ר' יהודה הלוי, ואף קודם לו, היה הפירוש האמור של המלה ביחזקאל ידוע ומקובל, והוא שמצאנוהו משוקע בצורת מגִּרֵשׁ (המתחייבת ממשקל השיר).

משעה שמצאת את המשמעות האמורה בשם מגִּרֵשׁ ביצירה ספרותית — כל שכן ביצירתו של ר' יהודה הלוי — הרי לפניך עדות ממשית לשימוש הלשון ולא עוד השערה פרשנית. לפיכך מילון היסטורי ללשון העברית בדורותיה חייב להביא את המשמעות האמורה ולקבוע על ידי כך שני ערכים הומונימיים: א. מגִּרֵשׁ — „מקום מרווח של שדות וכדומה מחוץ לעיר” (הגדרת בן-יהודה) וכיוצא בשימוש זה... ב. מגִּרֵשׁ — דוחק, נוגש, חומס”.

הנה תשובתי:

השורות 34—36 בשיר „אלהים עדר צאנו בקר” לרבי יהודה הלוי, שהובאו למעלה, סמוכות על הכתוב: ויאמר המלך אחשורוש ויאמר לאסתר המלכה מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן (אסתר ז ה), ותרגמו: ואמר מלכא אחשורוש ואמר לאסתר מלכתא מן הוא דין ובאידין אתר הוא גברא חציפא וחיבא ומרודא די אמלכנייה לבביה למעבד כדון (ואמר המלך אחשורוש ואמר לאסתר המלכה מי הוא זה

ובאיזה מקום הוא האיש החצוף והחוטא והמורד שיעצו לבבו לעשות כן). מלת „מַגְרֵשׁ“ בשיר של רבי יהודה הלוי מתאימה למלת „אַתָּר“ בתרגום, ופרושה הוא אפוא: מקומות, מדינות, ארצות.

כידוע פותחת מגלת אסתר בתאור רחבות ממדיה של ממלכת אחשורוש: ויהי בימי אחשורוש הוא אחשורוש המולך מהדור ועד כוש שבע ועשרים ומאה מדינה (אסתר א א). במקומות אחרים נזכרים העממים הרבים והשונים בממלכה הענקית, כגון: וישלח ספרים אל כל מדינות המלך אל מדינה ומדינה ככתבה ואל עם ועם כלשונו (אסתר א כב). פרוש „אַנְשִׁי“ בשורה 34 בשיר של רבי יהודה הלוי הוא אפוא: נתיני, אזרחי.

באין קשר עניני בין המלים „אנשי“ ו„מנושי“ אין לבקש מובן רחוק למלת „מגרש“: דוחק, נוגש, חומס. בשיר הכתוב כלו בלשון פשוטה וקולחת, שכמעט איננה זקוקה לפרוש (בשיר זה, בן 66 שורות, תופס פרושי רק 5 שורות!), לא היה המשוור משתמש במובן נדיר זה, גם אם היה קים בלשון, מדאגה מדבר פן לא יובן על ידי הקוראים. יוער גם כי שגה המבקר בקבעו כי יש משקל לשיר (והוא המחייב לנקד מַגְרֵשׁ). באמת אין כל משקל לשיר, לא משקל של תנועות ויתדות, ולא משקל של הברות, ומבחינה זאת אנו חפשיים לנקד גם: מַגְרֵשׁ, או: מַגְרֵשׁ.

לתולדות נוסחן של "מחברות עמנואל"

במבוא ל'מחברות עמנואל', מהדורת ח. ברודי (ברלין תרפ"ו), דן המהדיר בשאלה אם היה בידי מגיהי דפוס קושטאנטינא רצ"ה (הדפוס השני של 'מחברות עמנואל') כתב-יד שונה מזה של דפוס ברישא רנ"ב (הדפוס הראשון). ברודי הגיע לידי מסקנה כי "דפוס קושטאנטינא נעשה רק על-פי דפוס ברישא והתקונים והשנויים שבו נעשו מדעת עצמם של המגיהים ולא על-פי כתב-יד" (עמ' ז). בין שאר הראיות לביסוס מסקנתו מביא ברודי את העובדה כי "אין לנו אפילו דבור אחד שנמצא בדפוס קושטאנטינא וחסר בדפוס ברישא" (עמ' ו).

בהשוואה שערכתי בין דפוס קושטאנטינא לדפוס ברישא, גליתי כי השיר "צבית חן בתפוח תעורר חשוקה" (מחברת כג) נמצא בדפוס קושטאנטינא וחסר בדפוס ברישא. שיר זה חסר גם בכתב-היד של הספרייה הלאומית בפריז: Heb. 1286, Heb. 1287. כן חסר השיר בדפוס השלישי (דפוס ברלין תקנ"ו) בהגהתו של סאטאנוב, שהעתיק בעיקר מן הדפוס הראשון, ולעומת זה הוא נמצא בדפוס למברג תר"ל (עמ' 182) ובמהדורת הברמן (תל-אביב תש"י, עמ' 651-652), שהעתיקוהו מדפוס קושטאנטינא. והנה השיר כנתינתו בדפוס קושטאנטינא (קונטרס ל, דף ג ע"א):

ואשא משלי ואומר					
צבית חן	בתפוח	תעורר	חשוקה ל-	חסות תחת	צלליו
קרב לך בל	קרב לי עד	אמרך	כתפוחיו	אמת אף שוא	כעליו
ראי ידות	כתפוח	בחשבון	ואל עלה	ועלה פז	כשליו
בניב קצר	אגל סודך	יחידה	תני נא לי	למנה שוק	ועליו

שיר זה, העשוי ברוחם ובסגנונם של שירי עמנואל הרומי, והולם יפה את תוכן המליצה הקודמת לו, נעדר כפי הנראה מכתב-היד לפיו נדפסה מהדורת ברישא. יש להניח איפוא שלפני בעלי דפוס קושטאנטינא היה כתב-יד נוסף, שונה מדפוס ברישא ושונה מכתב-יד פריז (הנ"ל). נראה שכתב-יד זה לא היה שלם כל צרכו, או שמגיהי דפוס קושטאנטינא לא עיינו בו די הצורך, ומכאן מקור השיבושים בדפוס קושטאנטינא שאותם מונה ח. ברודי במבואו (עמ' ה"ו). לעומת זאת יש לראות את ה"תיקונים" המוצלחים שבדפוס קושטאנטינא, אשר ברודי ייחס אותם לעיונם המעמיק של המדפיסים, כמבוססים על כתב-יד חדש שהיה לפניהם. אביא בזה דוגמה אחת של "תיקון" במהדורת ברודי לעומת הנוסח המקביל בדפוס קושטאנטינא:

במחברת הרביעית (מהדורת ברודי עמ' קכט) כותב עמנואל: "ותקטן זאת בעיני היצר אויבנו, והעלים עינינו מראות דברי נביאינו וכו' אשר מלך מלכי המלכים קראנו ביד עבדיו הנביאים, ובידם מצות וחקים נפלאים וכו' ואין קורא בשמם לדעת ניבם, ומתעורר להחזיק בם.

ואשא משלי ואומר:

אלהינו, קראונו לעבדו	נביאי יה והבט אל בריתו,
בידם מכתבי חקים ותורות	אשר צוה בסיני לעדתו,
ואז חרדו למלם הלבבות —	ואין נעור כהיום משנתו,
ולא נבוש וצירים יאחזונו	בהשמע דבר-מלך ודתו ז'

נוסח זה, "אלהינו קראנו לעבדו נביאי יה", הוא תיקונו של ברודי, כפי שהוא מעיד במבואו (עמ' יג): "הגהתי כן, מפני שלדעתי כיון המשורר להביע את הרעיון הזה, אף על פי שאין בידי לכוון את לשונו, ויש גם פה טעות (לדעתי חסרון סוגר חרוז הראשון ודלת חרוז השני) נמצאה במקור הראשון, והמעתיקים נסו לתקנה; כתב יד פרמה ודפוס ברישא: אלהינו קראנו ל ע ב ד ו אלהים חי, וכתב יד ניו-יורק: אלהינו קראנו לעבודה אלהים חי".

והנה הנוסח בדפוס קושטאנטינא:

נביאנו	קראנו	לעבדה	אלהים חי	והבט אל	בריתו
בידם מ'	כתבי חוקים	ותורות	אשר צוה	בסיני ל'	עדתו
ולא חרדו	למולם ה'	לבבות	ואין נעור	כהיום מ'	שנתו
ולא נבוש	וצירים יא'	חזונו	בהשמע	דבר מלך	ודתו

נוסח זה של השיר, כפי שהוא נתון בדפוס קושטאנטינא, הוא נהיר וברור, ויש לשער שהוא הנוסח המקורי והאמיתי כנתינתו מידי המחבר (במקום "נביאנו" צ"ל, כמובן, נביאינו; במקום "מ' כתבי" צ"ל, בהתאם למשקל: מֶכֶּתִי; במקום "חוקים" צ"ל: חֻקִּים). הנוסח "לעבדה" בא כך גם בכתב-יד פריז (ואף הנוסח "לעבודה" שבכתב-יד ניו-יורק נראה שאינו אלא השתלשלות מן "לעובדה" = לעבדה). אכן, קשה להניח כי השימוש בצורה נדירה זו של שם-הפועל "לעבדה", על דרך: לאהבה (דברים י טו), לאכלה (בראשית א כט), לאשמה (ויקרא ה כו), לחמלה (יחזקאל טז ה), ליראה (דברים ד י), לקרבה (שמות לו ב), היה עולה על דעתם של בעלי דפוס קושטאנטינא, ללא כתב-יד לנגד עיניהם.

כדאי עוד לציין פרט אחד, הרומז אולי לדרך שבה השתמשו בעלי דפוס קושטאנטינא בכתב-היד הנוסף שהיה, כפי שמסתבר, בידיהם: השיר "צבית חן" נדפס בדפוס קושטאנטינא בראש עמוד שמאלי, שתי השורות הראשונות של ההמשך

"ויהי כשמוע הצורה הנעימה" את מספר החידה העלומה" היתה רוח אחרת עמה:

"ותאמר אלי בלב נשבר" מי' יצא הדבר' יקושת לי ונלכדתי' מצאת החידה אשר חדתי:

נדפסו בסדר הפוך, דהיינו בראשונה באה השורה "ותאמר אלי...". ולאחריה "ויהי כשמוע...". כיצד קרה שיבוש זה בסדר השורות? והנה אם נעיין בעמוד הקודם, נראה שהיה מקום בסופו בדיוק לשתי שורות נוספות (במקום אחת משתי השורות האלה כתובות עכשיו המלים "ואשא משלי ואומר", השייכות לשיר). יתכן אפוא שמעקרא סודרו שתי השורות בסוף העמוד הימני, על פי דפוס ברישא, אולם לאחר שהמגיחים עמדו על כך כי בכתב-היד יש כאן שיר, העבירו את שתי השורות, בזו אחר זו, לעמוד הבא, אחרי השיר שסדרוהו בינתיים, ואגב העברה זו חל השיבוש.

ד ב י ר ד ן

אַשְׁחַר עֲדָתִי – פִּיּוּט קֹדֶשׁ לְרַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי

מאת

דב ירדן

במבוא הקצר לכרך ג של „שירי הקדש לרבי יהודה הלוי“ במהדורת, שראה אור זה מקרוב, הבעתי את תקותי כי המצא ימצאו עוד שירי קדש חדשים לרבי יהודה הלוי, די השלמת כרך רביעי. אף פניתי שם בקריאה ובבקשה לקוראים „יודעי ספר“ ו„יודעי כתבי יד“ שיתנו את ידם למצות גלוי השירים האובדים. בינתיים מצאתי בעצמי שיר חדש, גדול (תרתי משמע) ונהדר, לרבי יהודה הלוי — הוא השיר „אשחר עדתי“ הנתן להלן. שיר זה אמנם כבר נדפס פעמים רבות (ביחוד בספרונים „ארבע תעניות“, „חמש תעניות“ ודומיהם — ראה ברשימה שבסוף המאמר), אולם בלא כל רמז למחברו. רק בכתב יד אחד ויחיד: פ — פרמה דה רוססי 1192, משנת רמ"א 1481, תצלום „מקור“ כרך ו (ירושלים תשל"ג 1973), עמודים 71—73 בספירה השנית, נתן השיר (בנוקד) ובראשו הכתבת: שער עלי (שיר על) יהי רצון לראש חדש אב לרבי יהודה הלוי ב"ר שמואל הלוי תנצב"ה. על שיכותו של הפיוט ליהודה הלוי מעיד גם האצטרף (אקרוסטיכון) „יהודה“ בשורה 26, היא השורה האחרונה בגוף השיר (שורות 27-28 אינן אלא שורות קשר בין קינתנו לבין ברכת ראש חדש אב). אך בעקר מעיד הסגנון הנהדר של השיר על יוצרו הדגול, רבי יהודה הלוי. שיר זה נזכר גם ב„לוח שירי ר"י הלוי“ אשר בדיואן ריה"ל לשד"ל, עמוד 16, סימן כו (ותמה על דודון שלא הזכיר את שד"ל והביא ב„אוצר השירה והפיוט“ את הערך „אשחר עדתי“ בסתם). השיר מצוי עוד בששה כתבי יד, שלשת הראשונים מן המאה החמש עשרה:

- 1 א — אוקספורד בודלי 1081 (Reggio 63), עמודים 192-193, סרט 17688 במכון לתצלומי כתבי היד העבריים, האוניברסיטה העברית, ירושלים. כתבת: עלי יהי רצון. כתב יד זה בלתי מנוקד, דומה בנוסחו לכתב יד פרמה הנ"ל ומכיל גם את האצטרף, אך, למרבה הצער, אין שם המחבר נקוב בראשו.
- 2 ל — לונדון 701 (Or. 1024), עמודים 36: — 37. מחזור פיס, סרט 5922. מקצתו מנוקד.
- 3 ל' — לונדון 693 (Or. 5866), עמודים 208. — 208: מנהג ספרד, סרט 6524. שני כתבי יד לונדון הם מטפוס הדפוסים.
- 4 ש — ששון 493, סרט 9354, מחזור מנהג רומא הישן, עמוד 180, מנוקד.
- 5 ש' — ששון 339-340, סרט 9257, מנהג תימן, דף קלא: , משנת 1820. כתבת: הכרזת ראש חדש אב.
- 6 ש" — ששון 634, סרט 9813, סדור גדול מנהג תימן, עמוד 186, מאה י"ז. כנציג הדפוסים בחרתי בדפוס הראשון המצוי בידנו, הוא מחזור ספרד א' — אדל קינד, תמוגות תחנות תפלות ספרד, וויניציאה רפ"ד 1524, דפים ריח. — ריט: . תודתי נתונה לפרופ' עזרא פליישר, שהודיעני על כתבי היד א ל' על פי כרטסת המכון לחקר הגניזה, וכן לשארי נחום ויסנשטרן, שעזר לי בבדיקת כתב יד אוקספורד.

שער עלי יהי רצון לראש חדש אב
לר' יהודה הלוי ב"ר שמואל הלוי תנצב"ה

אֶשְׁחַר עֲדָתִי	וְלִמְאֹד עֲנָה	וְאֶפְקֹד נְתִי	וְנִבְּהָ שְׁאִיָּה
בְּבִרְוֹת דְּחִוּיוֹת	וְקִירוֹת נְטוּיוֹת	וְעִיָּה נֶאֱפֵל	וְעִיָּה נֶאֱפֵל
וְקִפּוֹז תְּקִנָּה	וְעוֹרֵב יְקוֹנָה	וְנִעְנֹת וְתַנּוּת	קִמְנֹת אֲנִיָּה
לְטָאָה וְחִיָּה	וְאִיָּה נְדִיָּה	וּמִסְפֵּד וְאֶבֶל	וְקוֹל סְאֲנִיָּה
שְׁאֵלִים: וְאִיָּה	עֲפָרִים, עֲבָיִי	חֲמוּדוֹת, וְיוֹנִי	אֶפִּיקִי עֲלִיָּה

שיר אזור מרובע. משקל המתקרב (פעולים פעולים). אצורף: יהודה (בשורה 26). תכן השיר: 1—26 קינה על חורבן בית המקדש וגלות העם. 27—28 ברכת ראש חדש אב. החלק הראשון מתחלק לשלושה חלקים: א) 1—4 תאור החורבן והשממה. 5—12 תאור העבר המזהיר בדרך של שאלות רטוריות, הפותחות במלת, "איה" (נוסח איה). ב) 13—23 המשך תאור החורבן, בתשובה לשאלות. ג) 24—26 תפלה לאל.

1. אב] על פי שמות ד לא: כי פקד יי את בני ישראל וכי ראה את עניי. אשחר — אבקר; מלשון אלי אתה אשחרך, תהלים סג ב; ומשחרי ימצאונני, משלי ח יז. עדתי — מלשון השמות כל עדתי, איוב טז ז; עדת ישראל, שמות יב מז; והשוה 20: ועדה הדורה. ולמאד — מלשון שרפה גדולה עד למאד, דברי הימים ב טז יד; והשוה הלוי, גלמודה אשר 9: למאד הרבה קרחה; הנגיד, בן תהלים לא 21: ורעה לה למאד. ב] שמוש, "מאד" לפני תאר על דרך תהלים מז י: לאלהים מגני ארץ מאד נעלה (פעל). עניה — מלשון עניה סערה לא נחמה, ישעיה נד יא. ג] על פי איוב ה כד: ופקדת נוך; איוב ח ו: נות צדקך. ד] על פי ישעיה כד יב: נשאר בעיר שמה ושאיה יכת שער. שאיה — ש: שבויה. 2. אב] על פי תהלים סב ד: כקיר נטוי גדר החוריה. ג] על פי עמוס ד יג: עושה שחר עיפה, איוב י כ: ארץ עיפתה כמו אפל. ואפל — א: ועופל. ד] על פי תהלים סג ב: בארץ ציה ועיף (וצמא) בלי מים.

3. אבג] על פי ישעיה לד יא—טו: וירשוה קאת וקפוד וינשוף ועורב ישכנו בה... והיתה נוח תנים חציר לבנות יענה... שמה קננה קפוז; תהלים קמז ט: לבני עורב אשר יקראו; סנהדרין סה: עורב קורא לו; מלאכי א ג: ואשים את הריו שממה ואת נחלתו לתנות מדבר; והשוה הלוי, יסף יגון 14—15: ומקום ערף לקחך תנים יקוננו, ובמזבחך עורבים יקוננו. א] קפוז — עוף מדברי. וקפוז — א': וקפוד. תקנן — כן א: פ ל ש א': תקננו. ב] יקונן — מלשון ויקונן דוד את הקינה הזאת, שמואל ב א יז. ג] ויענות — א: ויענה (ואולי בצדק, כי בלשון רבות צ"ל: ויענות, נגד המשקל. מצד שני, אולי שנה המשורר לצרך החרוז הפנימי); ש: יענות. ד] על פי שופטים יא מ: לתנות לבת יפתח; ישעיה כט ב: תאניה ואניה. מתנות — כן א: פ: מחנות.

4. לטאה — ויקרא יא ל (והלטאה). וחיה — א: ואיה. ב] על פי דברים יד יג: האיה והחיה, ואיה — א: וחיה. ג] על פי מלכה א ח: אעשה מספד כתנים ואבל כבנות יענה. ד] תאניה — מלשון תאניה ואניה, ישעיה כט ב.

5. שאלתים — מלשון ולא שאלתיהו אי מזה הוא, שופטים יג ו. עפרים צביי חמודות — על פי שיר השירים ד ה: שני שדיך כשני עפרים תאמי צביה; שיר השירים ב ט: דומה

ואֵיה עֲלִיּוֹת	בְּאֶקְדָּח בְּנוֹיּוֹת	וְנִקְהֵי אֲרָזִים	וְאֶבֶן שְׁתִּיָּה
וְאֵיה דְּבִירִים	יְסוּדֵי יְקָרִים	וְסִצְרוֹת עֲפָרִים	וְהִיכְלֵי צִבְיָה
וְאֵיה עֲלָמוֹת	לְבוּשׁוֹת רְקֻמּוֹת	קְבוּדוֹת פְּנִימוֹת	בְּחִדְרֵי שְׁכִיָּה
וְאֵיה עֲדָנִים	וְאֵיה שְׁמָנִים	וְיִינֵי רְנָנִים	וְדַת שְׁתִּיָּה
10 וְאֵיה עֲבוֹדָה	וְאֵיה תַּעֲוִדָה	וְאֵיה קִהְנָה	וְאֵיה לִוְיָה

- דודי לצבי או לעפר האילים; דניאל ט כג: כי חמודות אתה; והשוה 7: וחצרות עפרים. צבוי — על משקל גדיי עזים, בראשית כז ט; פ: וצבי (נגד המשקל); א ל א' ש: וצבוי (נגד המשקל). ויוני אפיקי עליה — על פי שיר השירים ה יב: כיונים על אפיקי מים; ישעיה ס ח: וכיונים אל ארבותהם; תהלים קד ג: המקרה במים עליותיו.
- 12⁵ ואיה... ואיה (12 פעמים) — ראה אלוני, „נוסח איה“ בשירת ספרד, אוצר יהודי ספרד ב (ירושלים תשיט), 16—28; והשוה הלוי, אמונות יהודה 21²²: שאל איה השרים ואיה הגבורים ואיה הנזכרים בספר מלחמות אדני; יעלת חן ממעונה 4: אי גבואה, אי מנורה, אי ארון הברית, אי השכינה דבקה; עלי כזאת 25: איה אשכל כפר, איה חכם וסופר; קומי וספדי 5—16: שאל... איה מחנה שכינה... ואיפה אנשי האמונה... איה ראשי ישיבות ואיפה סנהדרין ואיה הולכי נתיבות... ואיה עורכי תשובות... איה זובחי זבחים ואיה עושי שמנים ואיה עורכי נתחים.
6. עליות באקדח בניות — על פי דברי הימים ב ג ט: והעליות חפה זהב; ישעיה נד יב: ושמתי כרכד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח (אבן עזרא: אבן יקרה) וכל גבולך לאבני חפץ. ג] על פי עמוס ב ט: אשר כגבה ארזים גבהו. ד] על פי תוספתא יום הכפורים ג ו: אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים ושתייה היתה נקראת, ממנה נשתה (נשתת, נוסד) העולם, ואבן — כן א ל; פ: ואבני, שתיה — א ל: השתיה.
7. דבירים — מלשון אל דביר הבית אל קדש הקדשים, מלכים א ח ו; והשוה 26: דבירו. ב] המיוסדים באבנים יקרות; על פי מלכים א ה לא: ויצו המלך ויסיעו אבנים גדולות אבנים יקרות ליסד הבית; עזרא ז ט: יסוד המעלה. יסודי — פ: יסודי; א א' ש: וסודי; ל: בסודי. ג] וחצרות — מלשון נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות יי, תהלים פד ג. כן א; פ: וחוצות. עפרים — וכן 5. עפרים... צביה — על פי שיר השירים ד ה: שני שדיך כשני עפרים תאמי צביה. ד] והיכלי — ל: והכלי.
- 8⁹. כן א'; פ א: 8⁹.
8. על פי תהלים סח כז: קדמו שרים אחר גוגנים בתוך עלמות תופפות; תהלים מה יד^{טו}: כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה לרקמות תובל למלך; יחזקאל טז י: ואלבישך רקמה. ד] על פי יחזקאל ח יב: בחדרי משכיתו; ישעיה ב טז: ועל כל שכיות החמדה. בחדרי — כן א'; א פ: וחדרי.
9. עדנים — מלשון מלא כרסו מעדני, ירמיה גא לד; ונחל עדניך תשקם, תהלים לו ט. שמנים — מלשון וראשית שמנים ימשחו, עמוס ו ו; וריח שמניך מכל בשמים, שיר השירים ד י. בג] אולי על פי הושע ט ד: לא יסכו ליי יין; בראשית לה יד: ויצב יעקב מצבה... ויסך עליה נסך ויצק עליה שמן. ג] על פי תהלים עח סה: כגבור מתרונן מיין; איוב לט יג: כנף רננים נעלסה. ד] על פי אסתר א ח: והשתיה כדת. השתיה — א': התושיה (נגד המשקל).
10. על פי תפלת מוסף לשלש רגלים: והשב כהנים לעבודתם ולויים לשירם ולזמרם. עבודה —

וְאִיהַ מְלוּכָה	בְּמִשְׁפַּט נְסֻכָּה	בְּשִׁפְהָ בְּרוּךְה	בְּאֶפֶס קְמִיָּה
וְאִיהַ אֲמוֹנָה	עָלֵי חֶק אֲמוֹנָה	וְחִידָה לְקָנָה	וְחִמָּה שְׁנִיָּה?
וְעָנֹו בְּנִיָּהֶם:	שְׁאוּל מִשְׁכְּנִיָּהֶם	בְּחֹרֵי צִפְרִים	וְעִמְקֵי נְשִׁיָּה
וְעָלוּ בְּגָבָם	דְּשָׁאִים וְעִשְׂקָם	לְמַרְמָס וְצָלִים	וּמַרְעָה גְדִיָּה
15 וְהוֹרוּם רְנָבִים	בְּחִצֵּי רְקָבִים	מְשֻׁכִּים שְׁכֻכִּים	בְּתוֹךְ מְאֻסְלִיָּה

מלשון מלאכת עבודת הקדש, שמות לו א; מלאכת עבודת בית האלהים, דברי הימים-א ט יג. ל: תעודה. תעודה — מלשון צור תעודה חתום תורה, ישעיה ח טז; לתורה ולתעודה, ישעיה ח כ. ל: עבודה. כהנה — מלשון והיתה לכם כהנה לחקת עולם, שמות כט ט; ויקרב אותך ואת כל אחיך בני לוי אתך ובקשתם גם כהנה, במדבר טז י. לוי — מלשון מתנות כהנה ולוי, ירושלמי יבמות יב א.

11. מלוכה — מלשון וצינף מלוכה, ישעיה סב ג. בן על פי משלי כט ד: מלך במשפט יעמיד ארץ. במשפט — ש: כמשפט. נסוכה — מלשון ואני נסכתי (אבן עזרא: המלכתי) מלכי על ציון, תהלים ב ו; א ל א' ש: ערוכה. ג) על פי צפניה ג ט: שפה ברורה. בשפה — ש: ושפה. ד) על פי איוב ז ו: ויכלו באפס תקוה; מיכה ו יב: ולשונם רמיה בפיהם; תהלים יז א: האזינה תפלתי בלא שפתי מרמה. באפס — ל: ואפס.

12. אמונה עלי חק אמונה — המטופחת ומחונכת על חקי התורה; על פי איכה ד ה: האמונים עלי תולע; ישעיה יא ה: והיה צדק אזור מתניו והאמונה אזור חלציו. אמונה... אמונה — צמוד שלם. חק — מלשון חק עולם, ויקרא ו יא; א ל א' ש: חיק. ג) על פי שופטים יא לד: ורק היא יחידה אין לו ממנו בן או בת; שיר השירים ו י: יפה כלבנה ברה כחמה.

13. וענו — בני ישראל. בְּנֵיהֶם — בְּבָכִים, בקינתם; מלשון ונשאו עליך בְּנֵיהֶם קינה, יחזקאל כו לב; כן ש; פ ל: חזיהם (נגד המשקל). יתכן כי „חזיהם” הוא „תקוה” מכוון על ידי מי שחשב כי מלת „בניהם” יש לקרוא: בְּנֵיהֶם. בג) על פי איוב יז יג: שאול ביתי; ישעיה כו יט: הקיצו ורגנו שוכני עפר; איוב ל ו: בערוץ נחלים לשכן חורי עפר וכפס; משלי ח כו: וראש עפרות תבל. ג) בחורי — פ א: לחורי. ד) על פי משלי ט יח: בעמקי שאול קרואיה; תהלים פח יג: היודע בחשך פלאך וצדקתך בארץ גשיה; והשוה הלוי, איך בת עיני 13: אמת גופתו נתונה ברגבי נשיה. ועמקי — כן א ל; פ ש: ועמק.

14. אב) על פי ירושלמי תעניות סח ד: יעלו עשבים בלחייך ועדין בן דוד (משיח) לא יבוא; בראשית א יא: דשא עשב; ישעיה מב טו: וכל עשבם אוביש. ג) למרמס — כן ל; פ: אל דרוסי. ג) על פי ישעיה ז כה: למשלח שור ולמרמס ש; תהלים קד יח: הרים הגבהים ליעלים; שיר השירים א ח: ורעי את גדוותיך; ישעיה כו י: שם ירעה עגל ושם ירבץ וכלה סעיפיה; ישעיה לב יד: מרעה עדרים. א: כל השורה איננה.

14-15. ש: 14-15.

15. אב) על פי תהלים סד ח: ויורם אלהים חץ; משלי כו יח: הורה זקים חצים ומות; איוב ל יט: הורגי (אבן עזרא: השליכני) לחמר ואתמשל כעפר ואפר; איוב כא לג: מתקו לו רגבי נחל; איוב לח לח: בצקת עפר למוצק ורגבים דבקו; איוב יג כח: כרקב יבלה. והורום — א: והורי. בחצי — כן ש; א פ: וחצי. ג) משוכים — השוה משה בן עזרה,

ובקר וערב	לקרב וחרב	למקנת וקמים	ווקמי קויה
וקלכו כמו ים	ואין קץ לשקנים	לענות נקשות	וכלות קויה
ויס קלכו בו	אבדון נמיבו	ומקנת לחובל	וקבר לציה
תקדה ושמח	ופסד ואימה	ואין קול ועונה	בקל קאניה
וענה תדורה	צמיתות מכורה	נתושה נטושה	לחרב נטויה
וורצם נפוצים	לחוצים מחוצים	בתולדות נקצים	ומקה סרקה

בלי תקוה 31: דעו הולכים כי משוכים אתם מבלי עבותים. ש: מבונים. שכובים — מלשון ותעל שכבת הטל (שמות טז יד), עלה פלול תפלתן של אבותינו שהיו שכובים כטל על פני הארץ, מכילתא בשלח ג, הורוביץ-רבין 165; ש: שכונים. גדן א: וצדו לדשנם בני גוש עדניה. דן מאפליה — ירמיה ב לא.

16. אב] על פי בראשית לא מ: ביום אכלני חרב וקרח בלילה. גדן על פי ראש השנה יב, : ברותחין קלקלו וברותחין נדונו. למכות — מלשון מכות אש, ויקרא יג כד; פ: למכות; ש: למכה; ל: למפנה; א': למפנה. זרמים וזרמי — על פי ישעיה כח ב: כזרם ברד שער קטב כזרם מים כבירים שוטפים. וזרמי — ש: ותרמי. כויה — מלשון כויה תחת כויה, שמות כא כה; א': רויה.

17. א] על פי שמות יד כט: ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים. ב] על פי קהלת ד ח: ואין קץ לכל עמלו; ירמיה ל י: כי הנני מושיעך מרתוק ואת זרעך מארץ שבים. ואין — ש: לאין. לשבים — ש: בשבים. גדן על פי במדבר ל יד: לענות נפש; ישעיה י יח: מנפש ועד בשר יכלה. דן גויה — מלשון ואין קצה לגויה, נחום ג ג. וכלות — כן ל; פ א ש: לכלות.

18. אבדון... ומות — על פי איוב כח כב: אבדון ומות. נתיבו — מלשון גתיב לא ידעו עיט, איוב כח ז. לחובל — מלשון מלחיה וחובליה, יחזקאל כו כו; כן ל; פ: לחבל; א: וחבל. לציה — לאניה; מלשון בל תלך בו אני שיט וצי אדיר לא יעברנו, ישעיה לג כא; הלכו בציות נהר, תהלים קה מא, רד"ק: ובדרש (תוספתא סוכה ג יב) בציות, מן וצי אדיר, כלומר כל כך היו המים רבים עד שהולכים בספינה; פ: וציה; א: בציה. 19. חרדה — ל: וחרדה (נגד המשקל). ושמה — מלשון שמה ושערורה, ירמיה ה ל. ב] על פי שמות טו טז: אימתה ופחד. ג] על פי מלכים-א יח כו: ואין קול ואין עונה. ועונה — כן א ל; פ: ואין עונה (נגד המשקל). האניה — כן א; פ: תאניה (אבל מלה זו כבר הופיעה כמלת חרוז בשורה 4).

20. א] ועדת בני ישראל היפה במעשיה הטובים; והשוה 1: עדתי. הדורה — מלשון זה הדור בלבשו, ישעיה סג א. ב] על פי ויקרא כה כג: והארץ לא תמכר לצמיתות. ג] נתושה — עקורה; מלשון לנתש ולנתץ ולהאבד, ירמיה לא כו; פ א א': ש: כתושה. גדן נטושה לחרב נטויה — עזובה מפני חרב המאימת עליה; על פי ישעיה כא טו: כי מפני חרבות נדדו מפני חרב נטושה ומפני קשה דרוכה; דברי הימים-א כא סז: וחרבו... נטויה על ירושלם. נטושה — פ א: לטושה. לחרב — פ: בחרב.

21. א] על פי מלכים-א כב יז: ראיתי את כל ישראל נפוצים אל ההרים כצאן אשר אין להם רועה; ישעיה יא יב: ונפוצות יהודה יקבץ. נפוצים — כן ל ש; פ א: רמוסים (נגד החרוז). ב] לחוצים — מלשון כי ינחם יי מנאקתם מפני לחציהם ודוחקיהם, שופטים ב

ובחל אביהם	באמם ובהם	ומשלו עליהם	בנות נכריה
אמורית וחתית	נהגית וכתית	ומקדנית	והמואבית.
אלהים ברחמי	רחם ותמיו	ויקבץ ורוניו	לארץ נקיה
אשר רם ונעלה	והוריד ונעלה	ומסך ורפא	והמית והתיה
ישקב ודרו	ויבנה דכירו	וישפן תצרו	והאסף דחיה.

יח; כן א ל ש; פ: לקוצים, מחוצים — מלשון מחצתי ואני ארפא, דברים לב לט; כן ש;
א: נפוצים; ל: רצוצים; א': ורמוסים (נגד המשקל והחרוז). ג] על פי תהלים פט לג:
ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עוונם; שבועות ג. : מראות נגעים שנים שהן ארבעה,
שנים שאת ובהרת, שהן ארבעה — שאת ותולדתה, בהרת ותולדתה (הערת ישראל סמט).
בתולדות — פ א ל א': לתולדות. ד] ישעיה א ו.

22. אב] על פי זכריה יא ח: ותקצר נפשי בהם וגם נפשם בחלה בי; ישעיה סג טז: אתה יי
אבינו; ישעיה מט יד—כב: ותאמר ציון עובני יי... מהרו בניך... והביאו בניך בחצון
ובנותיך על כתף תנשאנה; ההשוה הלוי, התנכרה שבת 2: איך ישלו לבי ואיך ייטב
ביום לא אחזה ציון ולא בניה; אברהם אבן עזרא, אמונה עלי 1, לוי א 52: שבויה
לבן אמה ואמה (כן צריך לנקד) ביד צרים; הוא, אל ישראל 39-40, לוי ב 74: ומשחית
קנך למה יניאם (ישברם), הבנים לקח ולא שלח האם; הוא, צורי בשרך 12, לוי ב 597:
אל קן (כן צריך לאמר) ותור לקרא דרור. ג] על פי משלי כח טו: מושל רשע על עם דל.
ומשלו — כן ש'; א ל א': ובעלו; ש: בעלום; פ: ובאו. עליהם — א ל: בהם (נגד
המשקל); ש: ובהם.

23. א] על פי יחזקאל טז מה: אמכם חתית ואביכן אמרי. ב] והגית — מלשון אדם וישמעאלים
מואב והגרים, תהלים פג ז. וכתית — מלשון ובני יון... כתים ודודנים, בראשית י ד.
ג] מלשון ויקרב אל אחיו את המדינית, במדבר כה ו. והמדינית — ל: והמדינית; ש:
וכושית ומצרית. ד] מלשון רות המואבית, רות ב ב.

24. א] על פי נחמיה ט יט: ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם. אלהים — ל ש א': אביהם.
ב] על פי הושע יד ד: אשר בכ ירחם יתום. יתומיו — ל: עגמיו. ג] על פי ירמיה
לא ט: מזרה ישראל יקבצנו; ישעיה מא טז: תזרם ורוח תשאם; והשוה הלוי, אסיר
משתחוה 13: זרוית עדרים; מעזי ועזי 5: עדרך בקר ברצון זרוי ארבע קרנות; וראה
מלון לשירת גבירול, 418. זרוייו — את בני ישראל הנפוצים; כן ש'; פ א': ש: זרוים;
א ל: זרויים. ד] לארץ ישראל; על פי יחזקאל כב כד: ארץ לא מטהרה היא; והושע
כב יט: אם טמאה ארץ אחזתכם עברו לכם אל ארץ אחזת יי; עמוס ז יז: על אדמה טמאה
תמות; מקואות ח א: ארץ ישראל טהורה; והשוה הלוי, יחידה שובי 6: העלי תחנה ברה
ונקיה. לארץ — ל: לארצו.

25. א] על פי תהלים קלח ו: כי רם יי; תהלים מז י: לאלהים מגני ארץ מאד נעלה.
ב, ד] על פי שמואל א ב ו: יי ממית ומחיה מוריד שאול ויעל. ג] על פי דברים לב לט:
מחצתי ואני ארפא. א: כל השורה איננה.

26. כן א פ; ל: ותשוב לעירך / ותשכון בביתך / ותבנה היכלך / ותאסוף דחיה; א': תשוב
לעירך (נגד המשקל) / ותבנה דבירך / ותשכון בביתך / ותאסוף הדחיה (נגד המשקל) —
שלא כבשורות 22—25, 27—28, שבכלן מדובר על האל בלשון גסתר, ונראה כי לפנינו
שנוי מכוון לשם טשטוש שם המחבר, שנעשה על ידי איש שרצה לקנות את השיר במשיכת

מסדש קדשים יקבץ קדושים אָנְשִׁים וְנָשִׁים לְעִיר הַבְּנוּיָה
וְזֶה הַחֹדֶשׁ לְטוֹבָה יְחִדֵּשׁ וְרָצוֹן יֵצֵא אֵל רַב הַעֲלִילָה.

ואומר מי שעשה נסים לאבותינו "וגומריה"

קולמוס. השהה שלושה, רשומות ד (תרפו), 26; ירדן, סיני סג (תשכח), צו-צח; אלוני, מחקרי עדות וגניזה (תשמא), 40-44. א] על פי ישעיה מט ח: לשוב יעקב אליו וישראל לו יאסף; ירמיה ג יט: ושובבתי את ישראל אל נוהו; והשהה הלוי, ידוע תדע 18: הדרתך תשובב לאולמי; ירוממני האל 2: התועים ישובב ויבואו לארמוני. ב] דבירו — מלשון אל דביר הבית אל קדש הקדשים; והשהה 7: ואיה דבירים. ג] על פי שמות כה ח: ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם; זכריה ח ג: שבותי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלם. חצרו — כן ש; פ: בביתו (נגד החרוז). ד] על פי ישעיה יא יב: ואסף נדחי ישראל. דחיה — מלשון כקיר נטוי גדר הדחיה; והשהה 2: גדרות דחיות; הלוי, אגגי הנותן 16: שה פזורה דחיה; אמיץ פודה 19-20: דחיים בארצות שוביהם קבץ מהרה; יושבים בארצות 10-11: דחיים יוציא ממצודה אלהים; יחו לשון 40: השיות הדחיות; נשמת ידועי חלים 10: נשמת דחיים מפני כפירים כמעט נטיו רגליהם.

26-28. ש: יקבץ קהלה / אשר לו בגולה / לבית התפלה / בעיר הבנויה

יחדש חדשים / וחיים חדשים / לעם לו קדושים / יכונן וקרייה

וחדש אנחה / יחדש בשמחה / והשקט ובטחה / יהי לענייה

ואב זה אשר בא / יחדש לטובה / יהי כן רצון אל / רב העליליה.

27-28. שני הבתים משמשים במנהג ספרד תפלה לברכת ראש חדש אב. ראה דודון, אוצר השירה והפיוט מ 908. ועין שם טוב גאגין, כתר שם טוב דיה (לונדון תשד), 74-75 (הערות שמואל אשכנזי). פ א: 27-28.

27. א] סנהדרין מב. ב] קדושים — מלשון כי כל העדה כלם קדושים, במדבר טז ג. יקבץ — פ: יקבוצ (נגד המשקל). ג] עזרא י א, ד] על פי תהלים קכב ג: ירושלם הבנויה כעיר שחברה לה יחדו.

28. א] הקדמת "זה" לשם על פי תהלים קיח כד: זה היום עשה יי; והשהה הלוי, רודפים אחרי 14: ואל תבטח בזה הצל. ב] יחדש — יתחדש (נגד המשקל). ג] על פי דברים לג כג: שבע רצון ומלא ברכת יי; דברים כה ח: יצו יי... את הברכה באסמיק. ד] על פי ירמיה לב יט: גדול העצה ורב העלילה. העלילה — א: העלילה.

רשימת דפוסים לפיוט „אשחר עדתי" לפי סדר הופעתם

- 1) תמונות תחנות תפלות ספרד, מחזור ספרד הוצאת אדל קינד, וויניציאה רפ"ד 1524, דף ריח. — ריט: (דודון 7885).
- 2) סדר ארבע תעניות, ויניציאה שנ"א 1591, דף נח. — נט.
- 3) סדר ארבע תעניות, ויניציאה שע"ד 1614, דף נו. — גו:.
- 4) סדר ארבע תעניות, ויניציאה שפ"ד 1624, דף נו. — גו:.
- 5) סדר ארבע תעניות, ויניציאה שצ"ח 1638, דף נו. — גו:.
- 6) סדר ארבע תעניות, ויניציאה שצ"ט 1639, דף נו. — גו:.
- 7) סדר ארבע תעניות, ויניציאה ת"ב 1642, דף נו. — גו:.
- 8) סדר ארבע תעניות, אמשטירדאם ת"ג 1643, דף נו. — גו:.

- (9) סדר ארבע תעניות, אמשטירדאם ת"ד 1644, דף נו. — נו.:
- (10) ארבע תעניות, וויניציאה תל"א 1671, דף מה: (דודון, מקורות נוספים 7885).
- (11) סדר ארבע תעניות, אמשטירדאם תל"ו 1676, דף נא. — נב.
- (12) סדר ארבע תעניות, אמשטירדאם תמ"ט 1689, דף נו. — נו.:
- (13) סדר ארבע תעניות, וויניציאה תנ"ג 1693, דף נג. — נג.:
- (14) סדר ארבע תעניות, וויניציאה תס"ו 1706, דף מד. — מד.:
- (15) סדר חמשה תעניות, אמשטירדאם תע"ב 1712, דף קכד: (דודון, מקורות נוספים 7885).
- (16) סדר תפלה לתענית, אמשטירדאם תפ"ו 1726, דף פח. — פט.
- (17) סדר ארבע תעניות כפי מנהג ק"ק ספרדים יצ"ו חלק שלישי, וויניציאה תצ"ו 1736, דף נה. — נה.:
- (18) תפלת ישרים ח"ב, אמשטירדאם ת"ק 1740, דף צו (דודון 7885).
- (19) סדר ארבע תעניות, ליורנו תק"ג 1743, דף סג. — סד.:
- (20) ארבע תעניות, וויניציאה תקי"א 1751, דף נח. — נט.
- (21) סדר ארבע תעניות, וויניציאה תקט"ז 1756, דף נח. — נט.
- (22) ארבע תעניות, אמשטירדאם תקל"א 1771, דף צא. — צב.
- (23) סדר ארבע תעניות כמנהג ק"ק ספרדים, וויניציאה תק"מ 1780, דף נח. — נט. (דודון, מקורות נוספים 7885).
- (24) סדר ארבע תעניות כמנהג קהל קדוש ספרדים יצ"ו פיס"א תק"מ 1780, דף נח. — נט.
- (25) סדר ארבע תעניות, פיסא תקמ"א 1781, דף נח. — נט.
- (26) סדר ארבע תעניות, פיסא תקנ"ב 1792, דף נח. — נט.
- (27) ארבע תעניות, פיסא תקנ"ז 1797, דף נד. — נה.:
- (28) סדר ארבע תעניות כמנהג ק"ק ספרדים, וויניציאה תקנ"ח 1798, דף נח. — נט.
- (29) סדר ארבע תעניות, ליורנו תק"פ 1820, דף סא. — סב.
- (30) דברי הצומות וועקתם כמנהג ספרדים, ליורנו ת"ר 1840, דף סא. — סב. (דודון, מקורות נוספים 7885).
- (31) ארבע תעניות כמנהג ספרדים, וויניציאה תר"ד 1844, דף נ: (דודון 7885).
- (32) ספר קול תחנה, ליורנו תר"ד 1844, דף ק. — קא.:
- (33) סדר ארבע תעניות כמנהג ספרדים, ווין תרט"ז 1856, דף מב.
- (34) סדר חמש תעניות כמנהג ק"ק ספרדים הי"ו, ליורנו תרכ"א 1861, דף נו. — נו.:
- (35) סדר ארבע תעניות כמנהג ספרדים, ווין תרכ"ח 1868, עמודים 108-109.
- (36) מקור דמעה, סדר תקון חצות כמנהג עיר טראבלס, ליורנו תרל"ה 1875, דף טו. (דודון 7885).
- (37) קול ה' תחנה תחנונים, ליורנו תרל"ה 1875, דף ק. (דודון 7885).
- (38) סדר ארבע תעניות, ווין תר"מ 1880, עמודים 106-107.
- (39) שמעון ברנשטיין, על נהרות ספרד (תל-אביב תשט"ז 1956), 83-85.

פרוש עמנואל למשלי

מאת
דב ירדן

ספר משלי עם פרוש עמנואל הרומי נדפס בנאפולי בשנת רמ"ז (1487), וכדפוס-ערש (אינקונבול) הוא יקר המציאות. פרוש זה הוא אחד מחבוריו הטובים ביותר של עמנואל בתחום הפרשנות. פרושו למשלי התחבב מאד, כנראה, על הקדמונים. בסוף המהדורה הנדפסת כתוב: „נשלם ספר משלי עם הביאור הארוך והיפה מרבינו עמנואל זצ"ל". רבי חיים יוסף דוד אזולאי בספרו שם הגדולים, מערכת ספרים, אות ב, קונטרס אחרון, כתוב: „באור ופירוש איוב משלי תהלים. שמעתי שאמרו בעל הפרשנים שבאיוב יקרא האדם פי' רלב"ג ויורה צמאונג, ובמשלי יקרא פי' עמנואל ובתהלים יקרא פי' ר' דוד קמחי, ואתנה סימנא שפת אמת תכון לעד, אמת ר"ת איוב משלי תהלים, לעד ר"ת לוי עמנואל דוד והם כסדרן". כדאי לצין כי במהדורה הנדפסת כתוב בראש הפרוש: „אמר עמנואל בר' יעקב ז"ל". אולם בכתב יד הברו יוניון קולג' שבסינסינטי ובכתב יד קמברידג' Add. 383.2 יכן בקטע כתב יד וטיקן 230,6, שצלוס ממנו נמצא במכון לתצלומי כתבי היד העבריים, הספרייה הלאומית והאוניברסיטאית, האוניברסיטה העברית בירושלים, כתוב: „אמר עמנואל בכ"ר שלמה זצ"ל (ז"ל)". מכל מקום אין להטיל ספק בבעלותו של פרוש זה לעמנואל בן שלמה. כנראה נוספת יכול לשמש השיר „קחה מוסר" (מחברות עמנואל יז, עמוד 296 במהדורת), המובא גם בפרוש למשלי יט כה (לין תכה ופתי יערים והוכח לנכון יבין דעת) בכתב יד סינסינטי (דף 182,2), לאמר: „ועל כיוצא בזה אמרתי בשירי

קחה מוסר והוסר בזרים	ואל יוסרו בך הנערים
ודע כי איש באחר לא יוסר	ייסר בו אלהים חי אחרים

ואמרו והוכח לנכון יבין דעת ר"ל הנבון אין צורך להכותו רק בתוכחת קטנה שתעשה אליו הוא יבין דעת דומה לאמרו תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה". במקום כל זאת כתוב בנדפס (עמוד קיח) רק: „ועל כיוצא בזה אמרתי בשירי קחה מוסר' והוכח לנכון יבין דעת דומה למאמרו תחת גערה במבין מהכות כסיל מאה". המרת „שלמה" ב„יעקב" והשמטת גוף השיר „קחה מוסר" נראים כאמצעים לטשטש את זהותו של המחבר, שהיתה עלולה להרתיע אנשים מן הפרוש, עקב שירי החשק שכלל המחבר ב„מחברותיו". כן נזכר בפרוש משלי יט ה (עמוד קיג): „כי לא כאותיות המצריות העבריות כי בצורת אותיותינו גרמזים סודות גדולות. וכבר ביארנו זה בספר חברנוהו מדבר על סודות צורות האותיות והרוצה לעמל (צ"ל: לעמד) עליהם ידרשם משם". ספר זה נזכר גם במחברות: א 324—325, יא 174—199. וראה גם Plato Immanuel, Zur Geschichte der Exegese, Halle A. S. (1892), 46.

הספר הנדיר הזה ראה עתה (ירושלים תשמא [תשמב]) אור חדש במהדורת-צלוס בבליופילית, שיצאה בחמש מאות וחמשים טפסים ממוספרים, בהוצאת בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי והוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית. הביאו לבית הדפוס פרופ' פרץ תשוב, בלוית מבוא מאלף (בעברית ובאנגלית) ובבליוגרפיה מאת ד"ר דוד

גולדשטיין, ברכה לעצמה קובעת תוספת מספרי העמודים ומספרי הפרקים והפסוקים. בין העמודים 20—21 הובאו שני דפי וריאנט מן הטפס של ספרית הרוזנטליאנה באמשטרדם (המצויים גם בספרית הפלטינה בפרמה) והסדורים בסדר שונה ובטכסט בלתי מנוקד.

כדאי להדגיש למהדיר בעתיד כי כתב יד סינסינטי לפרוש משלי, שנכתב בידי אברהם ב"ר חיים ב"ר אברהם הלוי בן חסדאי בשנת ה'פו או לפני כן, עדיף, בדרך כלל, בנוסחותיו מדפוס נאפולי. כתב יד זה מכיל גם את פרושי עמנואל לשיר השירים ולקהלת. ד"ר אביגדור אלון ז"ל, לשעבר דוקטורנט שלי בהברו יוניון קולג' שבסינסינטי, כתב פרוש נרחב לפרושו של עמנואל על קהלת, ולא זכה להדפיסו. בעצתי ובהשתדלותי מסרה רעיתו, הגברת דבורה אלון, טפס של הפרוש לפרוש לספריה הלאומית בירושלים, ונתן לו המספר 6073 4°.

*

פרושים חדשים בשירי החל לרבי שלמה אבן גבירול

(1) בשיר „עטה הד“, שורות 16—22, שד"ל, התחיה ב. עמודים 48—49; ביאליק ורבניצקי, עמוד 96, הערות ובאורים עמוד 83; מהדורת, עמוד 109, נאמר:

ונפשי מכלי חמדה יקרה / ותחשב הפנינים כצנינים (שד"ל: כאבנים)
ומראש מאסה נעם אדמה / וחייה בעיניה אסונים...
תפתה כל חסר לבב ביפיה / כבעלת אוב ואשת ידעונים
בשניה (שד"ל: בשנויה) תשנה המצוקים / וזאת לא זאת תשלח בזמנים
(שד"ל: הזמנים)
ותשית רוזני היום (שד"ל: העם) כמו כן / מחסרים בדעותם ושונים.

מה פרוש „בשניה תשנה המצוקים“? שד"ל פרש: בכל שנה המתחדשת היא מחדשת ומשנה המצוקים. ביאליק ורבניצקי פרשו: לפי רב השנים תרבה ותחדש מצוקות שונות. על פיהם פרשתי: מדי שנה תשנה את יסודותיה.
עתה נראה לי כי הפרושים הנ"ל אינם נכונים.

הקטע שלפנינו מכיל תאור ה„אדמה“ כאשה זונה, המפתה ביפיה את „חסרי הלבב“ וה„מחוסרים בדעותם“, לאמר: חסרי הדעה; על פי משלי ז ז—כא: וארא בפתאים אבינה בבנים נער חסר לב... ותנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב... הטתו ברב לקחה בחלק שפתיה תדיחנו; והשנה מה לך יחידה 11—12: מה לך אדמה בוגדה תתהלכי ותסובבי (על פי ישעיה כג טז: קחי כנור סבי עיר זונה גשכחה), נפשי ביפיה מאסה, לשוא עלי תעגבי; תוגה אשר 9—11: דע מאדמה אחרי זאת כי לשחט אנשים שחטה חציה (שחזה חצה)... שבר לאיש יסור לבבו עם הודה ונטה אחרי יפיה; משה אבן עזרה, צבאות מדכות 1—3 (שפוני שירה 33): צבאות מדכות לבבות בבבות ואישים מפתות וראשים כאובות / מדכות סגנים בעין כיונים, מענות נפשים בקסם לבבות / לבבות בעין מחלה מחלות, גבירים במתק שפת צוף מדיבות; וראה ליון, „זמן“ ו„תבל“ בשירת החול העברית בספרד, אוצר יהודי ספרד, עמוד 72.

לפי זה, פרוש „בשניה תשנה המצוקים“, הוא: ב בג ד י צ ב ע ו נ י ה היא ה„אדמה“ טורפת את דעתם של אילי תבל, של המלכים והתקיפים. „בשניה“ — מלשון

המלבישם שני עם עדנים, שמואל-ב א כד; כי כל ביתה לבוש שנים, (משלי לא כא).
 „תשנה” — מלשון וישנו את טעמו בעיניהם, שמואל-א כא יד. „המצוקים” — מלשון כי לוי
 מצוקי ארץ (יונתן: צדיקים — הצדיקים) וישת עליהם תבל (שמואל-א ב ה). ושונים —
 מטורפים, מלשון עם שונים (תרגום: שטיי — שוטים, משוגעים) אל תתערב (משלי כד כא).

(2) אני השר והשיר לי לעבד (שיר קט במהדורת, קכט במהדורת בראדי-שירמן).
 בנסח המלה השניה — השר — התלבטו מהדירים, מפרשים ומתרגמים. שניאור זק"ש,
 הראשון שפרסם את השיר (בספרו „רבי שלמה בן-גבירול וקצת בני דורו”, פאריז תרכ"ח,
 עמוד 12), נקד: השר בשון שמאלית. אחרים נקדו: השר (המשורר). רק בראדי התמיד לקים
 את הנוסח התמוה „השיר” הנמצא בכתב יד קראי מאפטוריה ובלקטים מ„דברי יוסף” לר' יוסף
 בן יצחק סמברי (סדר החכמים וקורות הימים א לניבואר, אוקספורד תרמ"ח, עמוד 127),
 ועל פיהם נקבע נוסח זה במהדורת בראדי-שירמן. אך מפני שאין כל פרוש במהדורה זאת
 קשה לדעת איך פירש בראדי את הדברים. ואולי נוכל לשער את פרושו את פי דבריו במהדורת
 ביאליק ורביצקי א עמוד 156: „נוח לי לקרוא אני לשיר”, ור"ל: „אני עבד לשיר והשיר
 עבד לי”.

אולם, אין כל ספק שהנוסח הנכון הוא: אני השר והשיר לי לעבד. העד הנאמן ביותר
 לנוסח זה הוא הרעיון ההגיגני המובע בו: הגגוד בין שר לעבד. השהה גם „לבי באימת” 11:
 „ואדון השיר”; „תהלת אל” 89: „ומשלתי לשון עברית”. רעיון זה מתאים גם לכל המשך
 השיר, שהוא שיר התפארות מובהק. ואף הנוסח „אני השיר” מעיד על הנוסח הנכון „אני השר”.
 אחד המעתיקים רצה למנוע את הקריאה „אני השר” באות ש ימנית בהטילו באות נקודה
 משמאלה. מן הנקודה הזאת נהנתה בהעתקה חזרת האות י ונתקבל הנוסח המוטעה „השיר”.

(3) תוגה אשר 11 (שיר קנא במהדורת, כב במהדורת בראדי-שירמן).
 תוגה אשר נעדר כאב צריה ישח לבבי בעלות שפיה.
 נקוד מלת „כאב” הטב כאב למהדירים ולמפרשים. דודזון, שהדפיס ראשון את השיר,
 (JQR NS 4 (1913), 65—67), ובעקבותיו שמוחני (התקופה י (תרפ"א), עמוד 181), נקדו:
 כאב, מלשון „ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך והיה כאוב מארץ קולך” (ישעיה כט ד),
 ודודזון מפרש, דרך סרוס: „תוגה, אשר נעדר צריה, ישח לבבי כאוב (מארץ) בעלות שפיה”.
 ביאליק ורביצקי במהדורתם, ספר א, שיר לט עמוד 90, נקדו: כאב, ופרשו (ספר ב, עמוד
 80): „שעור הדלת כך: תוגה אשר נעדר צרי כאבה, כלומר: יגון שאין למכאובו רפואה”.
 אולם, מלבד הקשי להניח שבא פה „כאב צריה” ב„סמיכות הפוכה” במונח „צרי כאבה” —
 אפשר עוד לשאל: האם יש כאב לתוגה?

ברצוני להביא כאן עוד אפשרות נקוד אחת: כאב. נקוד זה קבלתי מפי ידידי ד"ר
 משה זיידל ז"ל לפני שנים רבות. בתחלה פקפקתי באמתותו, כי לא נתברר לי מה טעם הוא
 מזכיר את אביו, אולם, לאחר עיון נראה לי שהוא הנקוד הנכון. וזה פרוש הדברים: „תוגה
 אשר נעדר, כאב, צריה” — תוגה אשר נעדר צריה העדרות נצחית, כהעדרות אביו שמת ולא
 ישוב עוד לנצח. מלת „כאב” באה אפוא לא רק להזכיר, בדרך הקפיצה, כבר בתחלת השיר,
 ששיר זה הוא קינה על מות אביו, כי אם גם להדגים את נצחיות ההעדרות. השהה גם בקינה
 על מות אביו „ביום קצר” 17: „ולא מעד מעוד אשורי בה מעוד (מעודי) כמו הוד (הדרי) אבי,
 ואולי צ"ל: הור — הורי, אבי) היה עוד לרעי (לרעיוני) נסיון”, לאמר: ובכל זאת לא מעד
 רגלי בתבל מעודי, כמו באסון זה של מות אבי, שהיה לרעיונותי נסיון.

יוסף אבן צדיק – כוכב חדש בשירת ספרד

מאת

דב ירדן

שלשה כוכבים חדשים בשירת ספרד נתגלו בארבע השנים האחרונות: (1) אברהם אבן עזרא, שירי הקדש (ירושלים תשלט—תשמ) — על ידי ישראל לוי. (2) יצחק בן אברהם אבן עזרא, שירים (בני-ברק — ניו-יורק תשמא) — על ידי מנחם נחום שמלצר. ועתה זה, (3) יוסף אבן צדיק, שירי יוסף אבן-צדיק (ירושלים תשמב) — על ידי יונה דוד.

- ד"ר יונה דוד התמחה עד כה, בעקר, בשירת איטליה, ובה כבר פרסם 9 ספרים:
 1. מעשה שמשון, למשה חיים לוצאטו (ירושלים תשכז).
 2. מגדל עז, למשה חיים לוצאטו (ירושלים תשלב).
 3. שירי זבדיה (ירושלים תשלב).
 4. „נועם“, אוראטוריה על מתן תורתנו הקדושה, למתתיה נסים טירני (ירושלים תשלב).
 5. המחזות של משה חיים לוצאטו, מחקר משווה (ירושלים תשלב).
 6. שירי אמת (ירושלים תשלד).
 7. פיוטי אליה בר שמעיה (ירושלים תשלז).
 8. תורת הריטוריקה והשירה של משה חיים לוצאטו, מחקר משווה (תל-אביב תשלח).
 9. לישראל תהלה, למשה חיים לוצאטו (ירושלים תשמב).

עתה הגיש לנו ד"ר יונה דוד שי חדש, הפעם בשירת תור הזהב בספרד: שירי יוסף אבן-צדיק, בחמשה מדורים: שירי שבח, שירי חשק, שירי קודש, קינות והספדים, שירים שונים, סך הכל ל"ו שירים. אף כי לא רבה, לפי שעה, המורשת השירית של יוסף אבן צדיק שהגיעה אלינו — נותנת לנו מהדורה ראשונה זו של שיריו תקוה מבוססת יסודית ימצאו עוד שירים של משורר דגול זה, כדרך שקרה ליתר כוכבי „תור הזהב“: שמואל הנגיד, שלמה אבן גבירול, משה אבן עזרא, יהודה הלוי ואברהם אבן עזרא, שהיה ראשית מהדורותיהם מצער, ואחריתן — ישגה מאד.

אכן, נכר המשורר-האמן גם ממעט השירים הגלויים כיום לפנינו. נעיר כאן רק על מציאות תופעה נדירה בשירתו: השמוש בחרוזים „תוכיים“ (הגזורים מאמצע המלה), בשיר א, שורות 16-17 (עמוד 22):

מה דל ומה נדגל	עטו, כרוץ גלגל	רץ על גליל
לי פו שאב מגל	הודו עדי יגל —	כשאב דליל!

ובשיר ז, שורות 6-7 (עמוד 33):

הוא מזריח הוא מעריב הודו כשמש בד בבד

או אם יאמר שמש בָּגֵב עֹז דּוֹם לְדַבְרֵי תַחֲרָד
 ובשיר כה, שורות 13—16 (עמוד 69):
 וּבְמִכֹּ— אֲוִבִים יַחֲנֹנוּ לֶךְ דֵּל וּמָן.
 פִּי לְעֹ— לֵם דִּי הִיּוֹת רוּחִי יַחוּ עֲצֻמָּךְ
 חִי וְעֹ— שֶׁה כָּל וְאִין שְׁנֵי וְצוֹר עֲמָךְ
 מִמְעֹ— גִּים חֵיש קֵרָא עַל לֵב שְׁאֵר עֲמָךְ
 ובשיר כז, שורות 13—14 (עמוד 72):
 סְפִי דְבִיר עוֹרֵר אֶל מְשֻׁמְרֵי—
 הֵם, שִׁים וְהֵב כֹּפֵר עַל שְׁעָרֵי
 צִיּוֹן...

תופעה זו מצויה בשירי הקדש לרבי יהודה הלוי, במהדורות: עג 10; קמח 12; ש"ט 3, 9, 15, 21, 27; שכו 2, 4, 11, 16, 18, 19, 20, 26, 28; וכן בשיר, "היוכלו פגרים" (ברודי ב כג 59); וכן בשיר, "ירדתי פלאים" שורה 42, שפרסמתי, בחזקת יהודה הלוי, ב, "מעריב" כ בניסן תשלט, עמוד 47; וכן בשיר, "לבשי בת גדיבים" לרבי לוי אבן אלתבאן (פאגיס כב), שורות 15, 20. על התופעה בשירי הלוי ובשיר, "לבשי בת גדיבים" העיר ד"ר אפרים חזן בדיסרטציה שלו, "יסודי השיר בשירת הקודש של רבי יהודה הלוי" (חש"ד), עמודים 103-104.

הערות:

(א) א 18 (עמוד 22): העט כחץ קלקל פניו. המהדיר מקביל: יחזקאל כא כו (קלקל בחצים), ויש להוסיף: קהלת י י: והוא לא פנים קלקל.

(ב) ז 2-1 (עמוד 33):

רב לכם מוכיחי בריב כמה תוכיחו איש כְּבֹד

אזן, בצבי קומת נציב כפר מתנופפת כְּבֹד

מלת, "כְּבֹד" האחרונה יש לפרשה: כמו ענף, מלשון ותהי לגפן ותעש בדים ותשלח פְּרָאוֹת (יחזקאל יז ו); והשוה בן תהלים, במהדורות, קסד 2-1: תטה כמו תמר בסנסנו ותתרומם כמו ארז ותסב כצבי / לשבות, בהתנופה והתרומם, לבב שרים; מתנבי, ניקולסון-ריבלין 243: ונטתה כסעיה הדס.

(ג) טז 17 (עמוד 54): ולא נפל זבוב מות בשמנו — יש לציין קהלת י א: זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח.

(ד) כה 5 (עמוד 68): נאמך יוחיל — פרוש: לדברך (להבטחתך) יחכה.

(ה) כו 1 (עמוד 70): יוגה איך תהמי / לאל יחלי — גראה שצ"ל: מה תהמי (על דרך: מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי הוחילי לאלהים, תהלים מב יב, מג ה).

(ו) לג 12 (עמוד 82): לשמע דאבה נפשי / ומתאנה כים הומה — מלת, "ומתאנה" גוגדת את המין ואת המשקל. ואולי צ"ל: ומתאנה (ומתאבלת), מלשון ואנו ואבלו פתחיה, ישעיה ג כה.

לבד מגופי השירים הובאו גם שינויי נוסח, פרושים ומקבילות, מבואות ומפתחות שונים, וכן ביבליוגרפיה — הכל כמקובל במהדורות מדעיות מעולות.

הספר יצא בהוצאת האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות, במהדורה ביבליופילית מצומצמת (250 טפסים), וצורתו נאה ביותר. עבודת המהדיר, שהושקעה בכנוס הטכסטים, בלבונם ובההדרתם, ראויה לשבח ולהוקרה מצד כל חובבי שירת „תור הזהב“ בספרד.

לבון פשטים בשירי גבירול

במאמרו „ליבון לשונות בשירת בן גבירול“ (סיני ז, מ-מג) משיג פרופ' יהודה רצהבי על שלשה מבין עשרת ה„פשטים“ שהציתי במאמרי „פשטים חדשים בשירי החל לרבי שלמה אבן גבירול“ (סיני פט, קמה-קנ) (ב„ליבון“ 2 ו-4 אין, למעשה, השגות על עצם „פשטי“). והנה תשובתי:

1. סכראן יא עיאר / ואין אלטאריק אלי דאר אלכ'מאר בחתימה הערבית הזאת הצעתי לקרא „עמאר“ (חסיד) במקום „עיאר“ (משוטט), בהתאם לחרוז „מר“, שכבר הופיע 11 פעמים בשיר זה, במקומות המתאימים — דבר המשפר את החרוז, בהפכו אותו לחרוז „ראוי“ במקום חרוז „עובר“, וגם משפר את הענין. רצהבי מקשה: „כיצד יכול שכור, ואפילו פכח, לקבוע שעובר-אורח אלמוני הוא צדיק או רשע“. תשובתי: אין הוא קובע, כי אם נוקט לשון כבוד, למען קנות את לב עובר הארח לעזר לו במציאת דרכו לבית היין.

3. ואיה רב אשר יהיה כחאי / ואיה הר אשר יהיה כסיני את החתימה הזאת בקינה על מות רב האיי גאון פרשתי כגמשל ומשל: נעלה האיי על כל רב, כמו שנעלה הר סיני על כל הר. רצהבי כותב: „הניסוח „ואיה“ בסוגר מעיד על כך שיש כאן תקבולת וחזרה“. תשובתי: השוה ספח הרקמה לר' יונה אבן ג'נאח, וילנסקי סז: „ותהיה הו להשוות בין שני דברים בכמו אמרו מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה מארץ מרחק (משלי כה כה), כלומר, שהם שווים בערבות נפלים על הנפש, וכמוהו: דלף טורד ביום סגריר ואשת מדינים נשתוה (משלי כז טו), חוח עלה ביד שפור ופישל בפי כסילים (משלי כז ט), הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (משלי כז יד), דמה התהפכות העצל על מטתו עם התמדתו עליה ושאינו קם ממנה לעסוק בדבר, כמו (התמדת) הדלת על צירה אשר תסוב עליו ולא תפרד ממנה“.

הבנת החתימה כתמשלת (כמשל ונמשל, או, כמו במקומנו, כנמשל ומשל) נוסך עליה אפוא, אור יקרות וזון מיוחד.

5. ראו דמעי על לחיי נזולים / חצי כבדי הם ולא ידעו רצהבי כותב: „התיבה „חצי“ (מחצית) מופיעה במקרא גם בניקוד „חצי“, וגם בניקוד „חצי“, שלא בהפסק (לדוגמה שמות כה י)“. והנה תשובתי: אין ראיה משמות כה י (אמה וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי קומתו) ומקבילותיו, כי בכל המקומות האלה יש במלת חצי טעם מפסיק, ואין פה מבנה של נסמך וסומך.

ימים מאז הקדשו —
פתיחה לשבת וראש חֹדֶשׁ לְרִבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי
במהדורה משלמת

מאת
דב ירדן

הפתיחה „ימים מאז הקדשו“ נדפסה בדיואן יהודה הלוי מהדורת בראדי כרך ד, עמודים 18—19, בחסרון המחזות האחרונה. בצורה זו נכנסה גם ל„שירי הקדש לרבי יהודה הלוי“ כרך ג, עמודים 671—672, במהדורת, העומדת לראות אור בקרוב. רק אחר שנדפס השיר המציא לי ד"ר יונה דוד — תודתי אמורה לו — העתק מכתב יד אדלר 2881 ובו המחזות החסרה. על פי כתב יד זה תוקן גם הנסח המשובש בשורה 11.

לפני אל וְהַתְחַזְקוּ
וְכַהֲתִיחֶם נְחֻשְׁקוּ
וְאִישׁ בְּאַחִיהוּ יִדְבְּקוּ

צֶדֶק וְשְׁלוֹם נִשְׁקוּ

וְאֶחָד שֵׁם לִכְפֶּרָה

ימים מאז הקדשו
חֹדֶשׁ וְשַׁבָּת יִירָשׁוּ
אֶחָד בְּאַחָד יִגְשׁוּ

חֶסֶד וְאַמֶּת נִפְגְּשׁוּ

5 הָאֶחָד שֵׁם לִמְנוּחַ

- משקל: 7+7 הברות. אצטרף: יהודה. שיר אזור.
1. ימים מאז הקדשו לפני אל — שבת וראש חֹדֶשׁ שהקדשו מאז ומקדם על ידי האל. מאז — מלשון קדם מפעליו מאז, משלי ח כב. הקדשו — מלשון קדשים שהקדשו למשכן, זבחים יט י. והתחזקו — מלשון התחזקו והיו לאנשים, שמואל-א ד ט.
 2. ובהתיחדם — וכשהם מתחברים יחד ביום אחד. נחשקו — הם אהובים כפלים. חדש ושבת — ישעיה א יג. יירשו — וכן 20; מלשון אכן בארצם משנה יירשו, ישעיה סא ז. ובהתיחדם — מלשון לא יתיחד איש אחד עם שתי נשים, קדושין ד יב. נחשקו — מלשון חשק יי בכס ויבחר בכס, דברים ז ז.
 3. על פי איוב מא ח-ט: אחד באחד יגשו... איש באחיהו ידבקו.
 4. תהלים פה יא.
 5. האחד שם למנוח — את היום האחד, הוא שבת, שם האל למנוחה. ואחד שם לכפרה — ואת היום האחד, הוא ראש חֹדֶשׁ, שם האל לכפרת עוונות. א] על פי דברים ה יד: ויום השביעי שבת ליי אלהיך... למען ינוח עבדך ואמתך כמוך. למנוח — מלשון ולא מצאת היונה מנוח לכף רגלה, בראשית ח ט. ב] על פי תפלת מוסף לראש חודש: ראשי חדשים לעמך נתת זמן כפרה לכל תולדותם.

ימים מאז הקדשו — פתיחה לשבת וראש חדש לרבי יהודה הלוי קמה

לְהַזְכִּיר שְׁבוּעַת מִי נָח אֲשֶׁר נִצָּח לֹא הוֹפְקָה
וְעַם לֹא נִנְחָתָם וְנֹחַ וְאִם אוֹיְבֵיהֶם קִסְפָּה

זֶה אֵלֶּף לֹא חֲשִׁיו מִן הַעֲבוּדָה וְיִזְעָקוּ

יְיָ יוֹם דְּבָקוֹ בְּקֹדֶשׁ וְזָרַע קֶדֶשׁ מִצְבָּתָם
10 בְּאֲשֶׁר גָּלוּ חֶק קֶדֶשׁ וְשָׁמְרוּ חֶקֶם וְשִׁבְתָּם
מִגִּמַּת פְּגִיחָם בֵּית קֶדֶשׁ וְטַעֲמָם וְטוֹב רִיחָם אֲתָם

וְאִם מְנוּחָם גָּרְשׁוּ וּמְכִלֵי אֵל כְּלֵי הוֹרָקוּ

דּוֹרְשֵׁי, אֵל, הַשִּׁיָּאָם בְּרָכוֹת קֶדֶשִׁים וְשִׁבְתוֹת

6. שבועת מי נח — את השבועה שנשבע האל שלא יוסיף עוד להביא מבול כבימי נח; על פי בראשית ט ח—טו: ויאמר אלהים אל נח ואל בניו אתו לאמר ואני הנני מקים את בריתי אתכם... וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם... ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר; ירמיה לג כ—כא: כה אמר יי אֵם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה ולבילתי היות יומם ולילה בעתם גם בריתי תופר; ישעיה נד ט: כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבר מי נח עוד על הארץ.
7. ואם אויבתם ספרה — ואף כי אויבתם ספרה את ימי שעבודם. אן על פי זכריה י ו: וגברתי את בית יהודה... והיו כאשר לא זנחתים.
8. אלף — כאלף שנים. חפשו — יצאו לחפש. אבן השוה אותותינו התמהמהו 3: אמר איה צור ושמותיו אלף שנים לא עזו; גבירול, שרש בנו ישי 3: מני זמן אלף שנים אני געבד; גבירול, תהלת אל 8: והיום לה כמו אלף בגלות. חפשו — מלשון כי לא חפשה, ויקרא יט כ. בן על פי שמות ב כג: ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו.
9. בקדושם — באל. יום יום — בראשית לט י, דבקו בקדושם — על פי דברים יא כב: לאהבה את יי אלהיכם... ולדבקה בו; ישעיה מט ז: יי גואל ישראל קדושו. בן על פי ישעיה ו יג: זרע קדש מצבתה.
10. על פי שמות לא טז: ושמרו בני ישראל את השבת; הושע ב יג: חגה חדשה ושביתה.
11. מגמת פניהם — חבקוק א ט. בית קדשם — על פי ישעיה סד י: בית קדשנו ותפארתנו. בן—12 על פי ירמיה מח יא: שאנן מואב מנעוריו... ולא הורק מכלי אל כלי ובגולה לא הלך על כן עמד טעמו בו וריחו לא נמר, וטוב ריחם אתם — בראדי: וטובתם (וחסרות שתי הברות להשלמת המשקל).
12. ואם — אף כי; וכן 7. מנוחם — מלשון אם לא ישים עליהם נוחם, ירמיה מט כ, גרשו — מלשון כי גרשו ממצרים, שמות יב לט. אחרי השורה 12 באה במהדורת בראדי השורה: משנה בארצם יירשו ושפע ימים יינקו (נגד מבנה השיר). בכתב היד באה השורה בסוף השיר (שורה 20), כיאות.
13. השיאם — תן להם משאת, מתנה, דורשיך אל — על פי תהלים סט לג: דורשי אלהים; תהלים ט יא: כי לא עזבת דורשיך יי. השיאם ברכות חדשים ושבחות — על פי תפלת מוסף לשלש רגלים: והשיאנו יי אלהינו את ברכת מועדיך; ישעיה א יג: חדש ושבחה.

ומכור עֲנִיָּים הוֹצִיאָם וְקָרָא
15 בְּשֵׁמֶךְ בְּרַחֲמִים תִּקְרָאם

וְיִרְחִי שְׁלֹמִים יִחְדָּשׁוּ וְשָׁד מַלְכִים יִינָקוּ

וְהַשְׁאֲלִים אֶת חֲנִיָּף וְיִקְרָא דָמָם בְּעִינֵיָּהּ
וְהַעֲבִיר נָא אֶת הַרְוֵנִיָּה וְהַשְׁפַּע יָמִים יִינָקוּ

20 וּמִשְׁנֵה בְּאֶרֶץ דָּם יִירָשׁוּ

14. על פי דברים ד כ: ואתכם לקח יי ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים; דברים ד לד: או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים... ככל אשר עשה לכם יי אלהיכם במצרים.
15. אהבה בעבותות — בעבותות אהבה; על פי הושע יא ד: אמשכם בעבותות אהבה.
16. א] על פי ברכת החדש: ראש חדש... יחדשהו הקדוש ברוך הוא... לחיים ולשלום. ב] ישעיה ס טז (תיגק).
17. על פי שמות יב לה—לו: ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות ויי נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום.
18. א] על פי תהלים עב יד: ויקר דמם בעיניו. ב] בית קדשך — על פי ישעיה סד י: בית קדשנו. תובילם — מלשון ובתחנונים אובילם, ירמיה לא ח.
19. א] על פי שמואל ב כד י: העבר נא את עוון עבדך. ב] על פי תהלים נט ב: הצילני מאויבי אלהי ממתקוממי תשגבני.
20. א] על פי ישעיה סא ז: לכן בארצם משנה יירשו. ב] דברים לג יט (שפע).

אין "בור גלות" בשירת הנגיד

מאת

דב ירדן

במאמרו המענין „בור גלות“, סיני פה (תשלט), קטז—קכג, כותב שרגא אברמסון: „ומי הם שהשתמשו בצירוף זה? רב שמואל הנגיד? הסליחה המפורסמת „אשר לו ים וחרבה“, שנדפסה פעמים הרבה, ומצויה בהרבה כתבי יד, מיוחדת בכמה כתבי יד ל„נגיד“ (או: „לנגיד הלוי“), ובה נאמר:

נתתני בבור גלות וטבעתי בגלות

והייתי כלי אובד ואין משיב אבדתי

הנוסח בטור א, כך הוא במחזור ארם צובה, דף תקנב, וב„שפתי רננות“ ויניציא דף לה ע"א. ויש כאן חילופי נוסח: בסדור הקראים, חלק שלישי, ויגה תרכו עמ' רכו: נתתני ביד גלות וטבעתי בגלותי. בתכלאל ח"ג, עם „עץ חיים“, דף קמו ע"ב: נתתני בגלותי וטבעתי באשמתי. ובכתב יד שוקן 22 דף 287 ע"ב: „נתתני באשמתי וטבעתי בגלותי“. ואין קץ לשינויי נוסח בסליחה זאת.

עד כאן דברי אברמסון. והנה תגובתי:

סליחה זו נדפסה גם ב„דיואן שמואל הנגיד, בן תהלים“, במהדורתי (ירושלים תשיכו), עמודים 319—322, שיר רי. הפסקה המתאימה נמצאת שם בעמוד 321 שורה 31 ונוסחה כנוסח התכלאל: נתתני בגלותי / וטבעתי באשמתי.

אין ספק שזהו הנוסח הנכון, כי לעמת הנוסח בכתב יד שוקן — מובנו ברור יותר, ולעמת יתר הנסחים — רק הוא מכיל חריזה, המשותפת לדלת ולכלל הסוגרים שבאותה מחזור, כמו שכן הוא הדבר בכל חמש המחזרות האחרות של הסליחה.

סוף דבר: אין „בור גלות“ בשירת הנגיד!

לעמת זאת יש בה ארבעה „בורות“ אחרים: א) בור יגון, בן תהלים נז 20; ב) בור נומה, בן תהלים קנה 1; ג) בור שבי, בן תהלים קסא 1; ד) בור תבונות, בן קהלת נה 2.

בכתב יד ששון 1217 הנוסח הוא: נתתני בים גלות, כאשר העירתי בשנויי הנוסח בעמוד 372, ואולי השתלשל הנוסח „ביד גלות“ שבסדור הקראים מנוסח כתב יד ששון, ועל פי זה ההמשך: וטבעתי.

לעמת זאת נמצא הצירוף „בור גלות“ אצל גבירול, אמרה גולה, מח 3: אמרה גולה וסורה / אשר ביד צרים עצורה / בעודי בבור גלות אסורה; ועוד 3 „בורות“ בור העלט: לט 43; בור השאיון: קנ 10; בור כנעה (שפלות), כג 82.

מה אַעידך ציון — שיר אַזור חדש לְלוֹי אֶבְן אֶלְתַּבָּאן

מאת דב ירדן

תחילתו של השיר "מה אַעידך ציון ומה אשור לך" הובאה על ידי לייב ווילסקער במאמרו הגדול (תחתי משמע) "יעהודע האלייוויס 198 לידער פון אן אומבאווסטער רעדאקציע", סאוועטיש היימלאנד, 6 (1983), עמוד 144, סימן (98).
את השורות 14-22 ומלת "חנם", הקדמת להן בסוף שורה 13, הדפסתי במהדורות "שירי הקדש לרבי יהודה הלוי" כרך ג' (ירושלים תשמ"ב), עמודים 894-895, על פי תצלום ב"סאוועטיש היימלאנד" 2

מה אַעידך, ציון, ומה אשור לך
כי דורך ממך תלך תלך
ותלתו נר עליך מלך
כי כים שְׁכַרְךָ, מי ירפא לך?

5 לא אַליכס, בני, דורשי שלומי
עשו עמי מספד לקשי יומי
ואל תשקחו את חללי כת עמי
ציונה מתבוססת בדמי
גם רועים רבים שחתו כרמי
10 ודודי משמים השלך

יְלִדֵי יִצְחָק וְאֵינָם
כי נדדו ולא שבו למכונם
הן עָבְדוּ קִדְּשׁ נָרִים חֲנָם
עריצים קָבְדוּ פִתּוֹת גְּרוֹנָם
15 אֲשֶׁר אָמְרוּ בְּלִבָּם יַחַד נִינָם
זֶה גִלְגָּל לְעַבְדֵּיךָ פִּעְלֵךְ

לְרֹאֵה הַנִּזְחָתִים הַפְּתוּרִים
וְהַגְּלָה הַמוֹעֵד הַחֲתוּרִים
וַיִּמְהַר רַכֵּב יֵשׁוּעַ רְחוֹם
20 לְטָלָאִים אֲשֶׁר רֹעִים הַשְּׁחִיתוּם
וְכַמְעַט קֵט הָמָה הַצְּמִיתוּם
וַיִּדְעוּ כִּי יִי עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ.

(1982), עמוד 130, שצרך ווילסקער למאמרו: אומבאווסטע לידער פון יעהודע האלייווי, שנדפס שם, עמודים 128-136.
על לכטי מעתיקים ומהדירים ביחוס שירים בעלי אצורף (אקרוסטיכון) "לוי", אם ליהודה הלוי או ללוי אבן אלטבאן, או ל"לויים" אחרים — ראה לאחרונה: דן פגיס, בספרו "שירי לוי אבן אלטבאן" (ירושלים תשכ"ח), עמוד 7.

4-1. על פי איכה ב' יג: מה אַעידך מה אדמה לך הבת ירושלם מה אשור לך ואנחמן בתולת כת ציון כי גדול כים שְׁכַרְךָ מי ירפא לך.
2. על פי שיר השירים ה' ו: דודי חמק עבר; שיר השירים ב' יא: הגשם חלף הלך לו.
5. על פי איכה א' יב: לא עליכם כל עוברי דרך; דברים כג ז: לא תדרש שלומם.
6. על פי מיכה א' ח: אעשה מספד; איוב ל כה: אם לא בכיתי לקשה יום.
7. על פי ירמיה ח כג: ואבכה יומם ולילה את חללי כת עמי.
8. על פי יחזקאל טז ו: ואעבר עליך (ירושלים) ואראך מתבוססת בדמיך; יחזקאל טז כב: מתבוססת בדמך.
9. רועים רבים שחתו כרמי — ירמיה יב י.
10. על פי איכה ב' א: השליך משמים ארץ תפארת ישראל; דניאל ח יא: והשלך מכון מקדשו.
11. על פי ירמיהו י ב: בני יצאוני ואינם.
12. על פי ירמיהו כב יג: ברעהו יעבד חנם.
13. עריצים — מלשון זדים קמו עלי ועדת עריצים בקשו נפשי, תהלים פו יד: קבר פתוח גרונם — תהלים ה י.
14. אמרו בלבם יחד נינם — על פי תהלים עד ח: אמרו בלבם נינם יחד, רד"ק: נינה אותם, רצה לומר נהרגם.
15. על פי תהלים צ טז: יראה אל עבדיך פעלך.
16-17. על פי דניאל יב ט: כי סתומים וחחומים הדברים עד עת קץ; חבקוק ב ג: כי עוד חזון למועד; שמואל א ג ז: וטרם יגלה אליו דבר יי; פסחים נו: בקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין.
18. רכב ישע רחום — על פי חבקוק ג יח: מרכבותיך ישועה; איוב ה יא: וקודרים שגבו ישע; מיכה א יג: רחם המרכבה לרכש.
19. על פי ישעיהו מ יא: כרועה עדדו ירעה בזרועו יקבץ טלאים; ירמיה כג א: הרי רועים מאבדים ומפיצים אח צאן מרעיתי; ירמיהו יב י: רועים רבים שחתו כרמי; דניאל ח כד: והשחית עצומים ועם קדושים.
20. על פי יחזקאל טז מז: כמעט קט וחשיתי מהן; תהלים נד ז: ישיב הרע לשוררי באמתך הצמיתם.
21. על פי תהלים נט יד: וידעו כי אלהים מושל ביעקב; ויהי אֵל.
22. על פי תהלים נט יד: וידעו כי אלהים מושל ביעקב; ויהי אֵל.

דרך בוכב מישׁרָאל

1. מהדורת לוי

במאמרי "כוכבים בשירת ספרד", שבט ועם, סדרה שניה ד (ט), תשרי תשמ"א, עמודים 104-107, כתבתי: "ארבעה כוכבים מנויים כיום בשירת ספרד: רבי שמואל הנגיד, רבי שלמה אבן גבירול, רבי משה אבן עזרא ורבי יהודה הלוי. ויש אומרים חמישה: החמישי — רבי אברהם אבן עזרא. פרשן המקרא המפורסם... הכוכב החמישי, אברהם אבן עזרא, עוד לא נתגלה בשלמותו בכל הדרו... פרופ' ישראל לוי נטל על עצמו את המשימה הגדולה לההדיר את כל שירי הקדש של אברהם אבן עזרא במהדורה מדעית. כך ראשון הופיע בשנת תשל"ו 1975 והכרך השני עומד לראות אור בקרוב. עם הופעת שני הכרכים ניתן יהיה להעריך הערכה חדשה את אברהם אבן עזרא כפיטן".

בינתיים הופיע הכרך השני (ירושלים תש"ם 1980), המשלים את מספר שירי הקדש המיוחסים על ידי לוי לראב"ע ל-509. בסוף הכרך השני הובאו ארבעה מפתחות: למשקלים, לחרוזים, לחתימות ולסוגי הפיוטים, וכן רשימת השירים לפי סדר אלפבית. עתה, לאחר שהיכל בשלמותו וגם מפתחותיו לפנינו, ניתן לאמר בפה מלא: אכן נתגלה הכוכב החמישי, הוא רבי אברהם אבן עזרא. מגלהו, פרופ' ישראל לוי, השקיע כתגליתו שנים רבות של עבודה מאומצת, שהניבה פרי הלולים. עליו ניתן להמליץ, בעקבות הכתוב (במדבר כד יז): דרך כוכב... מישׁרָאל. גם אם ננסה, בשורות האות, לקבוע גרסאות שונות ולפשוט פשטים חדשים לשירים שונים של אברהם אבן עזרא, לא נקעקע בזה את זכותו הגדולה של לוי בבנין ההיכל המפואר של שירי הקדש לרבי אברהם אבן עזרא.

כמבוא למהדורת לוי ניתן לראות את ספרו הקודם של לוי: אברהם אבן-עזרא חייו ושירתו (תל-אביב תש"ל 1969).

לוי סימן בספרות גם את מספרי השירים וגם את מספרי שורותיהם, דבר המקשה על צטוטם. לכן צינתי פה את מספרי השירים באותיות.

2. המאורה צורי בשׁך לאברהם אבן עזרא

מאורה זו, כעין שיר אזור, נדפסה לראשונה בספרי "שפוני שירה" (ירושלים תשכ"ז), עמודים 47-49, על פי כתב יד ל — לוונדן, בריטיש מוזאום OR. 2587, דף א-27, סימן

סוכ יד ידי לכתך
 פתך וכן אחיך
 ועל לב אחיך
 לחסום מחסרי
 לחטט אחסרי
 פתחי מחסרי
 פי יי וסך פס צי
 וחלד עש לאורך
 תעלה חלדתי
 חסדי כל טובי
 היום פניו נדיבה
 חלד עש חלדתי
 דס נטוחה סעס
 פסתל נעודה וסערי
 חמה וסך סערי
 ינה וסוכ לגנך
 נס צי שסך לחך
 וחלד ניה וסך
 עס מחרי וסרי
 על פסך וחרי
מאורה לאע
 דני נטוחך חסיל עסרי
 חסד פסך דיל סכר פוס מחרי
 חסד חסל עתעלה חרי שסך מדעיד וחל
 על חסל חסך עולס פסל וחלד חסך
 עי מה חסך לחסום וסרי
 נעל חסך יסך חסך
 עני פסך חסך חסך
 פניו חסך יסך חסך חסך
 חסך חסך חסך חסך חסך חסך

ונהות חזור תקוה וטובה
 חלקן ויתר לקדוה דחור
 ונסלח מעשי הטפל וסחוקים כחוכ קביעתי וילבדתי
 חלקי טוב חורך לעשי עתה טלח ימותקוטוב ביוסלתי
 חסד וצור הוסי וצור עליו ייחך
 טיסלעזר וזה הנביר
 הקטב בועזי חתעזר ונחיד עזי וחטקי טעני עי
 יצחו טחין חתך חורך דוד טוב טכ על עטח חורך החסני
 קטח חטני חל עט דסך
 ינר טני בין דוד ונר
 מחור זבטני חל חרש טחך חלוק חלפן בחטני בן טירש
 חוסר וחך טוב וחטני חולו טעה עליוסרין חתב חורך
 לקוח חור צי ונר ספן לבדך
 חוסף עטור לחור חורך

אהבה

ישת עבי חסוף לטוב לחור חנני
 יה נחית בחסוף חקצה חנני חסני
 מילועך חסוף לטוב פתח חת חוסי
 נחלי טרור חסיר עטירה לעטיר טכני
 חסוד עטירה טיר חטני לכתח חסני
 חסוד חסוד עטיר חסוד חסוד חסוד

קקיו (סרט 6366 במכון לתצלומי כתבי יד באוניברסיטה העברית בירושלים). כתבת: מאורה לא"ע. אָצָרָף: אברהם. רשומה ב"אוצר השירה והפיוט" לדודון על פי איגר (רשימה). שיר זה נדפס עתה שנית במהדורת לוין, כרך ב, עמודים 596-598, שיר רפ, על פי "כ"י המוזיאון הבריטי 706 עמוד 27 א, סי' קקיו"; ועל פי כתב יד פ — פאריס 658, עמוד 6ב, בלתי מנוקד (סרט 27844 במכון הנ"ל). לוין לא ראה את פרסומי ב"שפוני שירה", אך מתברר שכתב יד לונדון שהשתמש בו זהה עם כתב יד לונדון שהשתמשתי בו אני. כתב יד זה מנוקד (לא תמיד לפי הדקדוק). צלומו נתן בזה (ברשותה האדיבה של הנהלת הספרייה הבריטית). אך מפליא מה רבים השנויים בין שתי הקריאות! כמעט נתן לאמר שלוין לא ראה את גוף כתב יד לונדון כי אם העתק בלתי מנוקד ממנו! לכן נמצאות בגרסתו לפחות 10 שגיאות בנסח, שגררו אחריהן קשיים בפרוש.

לכן נתעוררתי לפרסם את השיר בעבוד חדש, המבוסס על קריאה חדשה בכתבי היד הנ"ל ובכתב יד נוסף מ — מוסקבה, אסף גיצבורג 197 עמוד 246, על פי המהדורה הפקסימילית של פרופ' לוינגר, הוצאת מקור (ירושלים תשל"ח), עמוד 246, והכולל משירנו רק את השורות 9-1. גם כתב יד זה מנוקד, אך בפקסימיל שלפני מטושטש הנקוד במקומות שונים. על מציאות כתב יד זה הודיע לי פרופ' עזרא פליישר, על פי הכרטסת של המפעל לחקר פיוטי הגניזה של האקדמיה הלאומית הישראלית ותודתי נתונה להם.

צורי, בְּשָׂרָךְ אֶשְׁבַּע בְּאֹרְךְ —	אֲזַחִיל עֶצֶר יְדִי לִי שָׂכָר	עַל צֶר נְאוֹר פֹּסֵם מִמְרוֹר!
אֶשְׁבֵּם מִיַּחַל מִרְעִיד זֹזַחַל נְאֻלָּם בְּרַחַל	עַת יַעֲלֶה עַל אֶהְלִי נֶאֱחָלֶה	אוֹר יִשְׁעֶךְ מִשְׁעֶךְ מִנְסֶעֶךְ
5		
עַד מָה חֲזוֹנֶךָ יְפִיק רְצוֹנֶךָ	לְחַתֵּם נֶצֶר? עֶצֶר בְּבוֹר	נֶעֱלָם חֶקֶר! יְקוּט בְּדוֹר
בְּיִנּוֹת צִלְעִי עַל רֵב פִּשְׁעִי 10 אחי וְרַעִי,	יִקְדֵּךְ יְקוֹד הַרְחִיק גִּיד שְׁאֵלוֹ לְדוֹד	אֵל גּוֹאֲלִי מֵאֶהְלִי עַל מִחְלִי
אִם יֵשׁ אֲרוּכָה תִּקְנֶה מְשׁוּכָה,	לְחַבֵּשׁ נוֹר אֵל קֵן נְתוֹר	וּגְהוֹת מְזוֹר לְקָרָא דְרוֹר

רֹם לֵב מַעֲנִי	הַשְׁפֵּל, וְשַׁח	קוֹלִם כְּאוֹב
רָבִי עוֹנִי	מֵלֵב זָנַח,	אַל תִּחְשַׁב
אֲרֶךְ לַעֲיִנִי	עֲתָה שְׁלַח	מִתּוֹק וְטוֹב!
כִּיּוֹם לִבְנֶךָ	חֶסֶד וְכֹר	הוֹרִיו זָכֹר
עָלִיו יְמִינֶךָ	שִׁים לַעֲזֹר —	זֶה הַבְּכוֹר!
הַקָּשֶׁב בְּזַעְקִי	אֶת עֲזָרְךָ,	וַיִּלַּח רַכֵּב,
צוּרִי וְחֲזָקִי,	פֶּן עָרָךְ	גִּרִי יָכֵב
יִקְאֹז בְּחֻקִּי	תוֹךְ חֲדָרְךָ,	דוֹד, שׁוֹב שָׁכֵב!
עַל עַם רַחֲמֶךָ	הֶרֶק סָגוֹר,	קִנְיָאָה חָגֹר
אֶל עַם דְּבָרְךָ,	יָגוֹר כָּגוֹר	בֵּין דֵּב וְגוֹר
כְּמֹאֹר צַפְנָתוֹ —	אֶל יוֹדְעִי	שָׁמַךְ חֵלֶק
אֶל בֶּן בְּחִנָּתוֹ	בֵּין פּוֹרְעִי	מוֹסֵר וְחֵק
שׁוֹב וְחִנָּנָתוֹ	קוֹלוֹ שְׁעָה	עָלוּ פָּרָק!
אֲגִיל בְּצִאֲתְךָ	לְקֵב נָאֹר	צָרִי, נָצֹר
בִּסְף לְבִיתְךָ	אוֹסִיף עֲבֹר	לְאוֹר בְּאוֹר.

אלי, בכח שררתך אקוה למשל אף על השמש והירח. צורי — מלשון צורי אל תחרש ממני, תהלים כח א. בשרך — ל: בשורך; מ: בשורך (שני הנקוד אצלנו לתקנת המשקל). שר — שר, שם הפעל המקוצר מן שרר, מלשון בי שרים ישרו, משלי ח טז; והשוה בן תהלים מט ו: שמע יוסף, מאסף שר (שךרת) אבותיו ומוסיף על שךרותם שךרה; בן משלי רמז: ושית שורך (שךרתך) ברחב לב; בן משלי תתז: מבקש שור (שךרה), בחר חברת מלכים. אוחיל — מלשון חלקי יי... על כן אוחיל לו, איכה ג כד. עצר — מלשון זה יעצר (רד"ק: ימלך; רש"י: ימשל) בעמי, שמואל א ט יז. צר ואור — השמש והירח או הירח והשמש; על פי ישעיה ה ל: צר ואור חשך בעריפיה, ג'נאת, ספר השרשים 437: ורוב המפרשים משימים צר ואור שני כנוין לשמש ולירח; אבן עזרא לכתוב: יש אומרים: השמש והירח, ואחרים אמרו הירח והשמש כי הירח צר כנגד השמש... והנכון בעיני להיות כמשמעו להיות צר כמו צר ומצוק מצאוני (תהלים קיט קמג); ל מ פ: וצור. גם לוי קבל גרסה זאת, ופרש: "עצור על צר: לשלוט על אויבי; או: שתשלוט על אויבי... וצור: מלשון 'ואיבתי את אויביך וצרתי את צריך' (שם) כג (כב)". אך פרוש זה לא יתכן, משני טעמים: א) לפיו מלת 'וצור' חלושה, שהיה ראוי

לאמר: וצור את הצר. (ב) פרוש זה הולם, בלי ספק, את מלת 'וצור' בשורה 26: אגיל בצאתך לקב ואר צרי וצור, ולא כפרוש הדחוק שהציע שם לוין (וראה בפרושו שם). ואשר להעדפת אבן עזרא את הבנת 'צר' בישעיה ה, ל מלשון צר ומצוק — אין הבנת אבן עזרא הפרשן מחיבת את אבן עזרא הפיטן, שנקט בפרוש של "רוב המפרשים" (כדברי ג'נאח) למען יובנו דבריו לצבור המתפללים, או מפני שבעת כתיבת פיוטנו סבר אף הוא כן. בדומה לזה מתנגד אבן עזרא למציאות מלים בעלות שני מובנים, דבר והפוכו (ראה בכר-רבינוביץ, ר' אברהם אבן עזרא המדקדק 65-66), ובכל זאת הוא משתמש בשירנו, שורה 11, במלת 'מזור' במובן מחלה, ובשיר כד, שורה 8, במובן רפואה: מרפא ומזור תן למחלי. המעבר מן "ואור" אל "וצור" נעשה אולי דרך הכתב, שבו נתחלקה האות א לשני מרכיביה: צ ו (הערת משה פוטולסקי). מבחינה רעיונית הולמת מלת "ואור" מאד את סוג שירנו, שהוא מאורה. השוה 2: באורך; 3: אור; 15: אורך; 19: נר; 23: מאור; 27: לאור באור. ואשר לרעיון השליטה על המאורות — השוה בן משלי רסד: בני שור, עד אשר כסתך (כסאך) בראש כימה תהי שומה, ועל תעל כמו עלו עלי שמש בני כימה.

2 אשבע באורך — על פי תהלים טז יא: הודיעני ארח חיים שבע שמחות את פניך; ישעיה ס יט: לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך והיה לך יי לאור עולם; תהלים לו י: באורך גראה אור. די לי שכר כוס ממרור — על פי ישעיה נא יז-כב: התעוררי התעוררי קומי ירושלם אשר שתית מיד יי את כוס חמתו את קבעת כוס התרעלה שתית מצית... לכן שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין... הנה לקחתי מידך את כוס התרעלה את קבעת כוס חמתי לא תוסיפי לשתותה עוד. שכר — מלשון שתו ושכרו דודים, שיר השירים ה א. ממרור — וכן קעח 3: מלשון כי ישביעני ממרורים. איוב ט יח.

3 מיחל — מלשון כלו עיני מיחל לאלהי, תהלים סט ד. יעלה אור ישעך — על פי בראשית לב כו: עלה השחר; תהלים כז א: יי אורי וישעי; תהלים פה ח: הראנו יי חסדך וישעך תתן לנו; והשוה מו 14: ולישעך; משה בן עזרא, אור ישעך 1: אור ישעך עד אן תסתיר.

4 מרעיד — דניאל י יא. זוחל — ופחד; מלשון זחלתי ואירא, איוב לב ו; והשוה שיט 20: בגלות רועד. על אהלי מטעך — על משכנות בני ישראל; על פי במדבר כד ה-ו: מה טבו אהליך יעקב משכנותיך ישראל... כאהלים גטע יי; דניאל יא מה: ויטע אהלי אפדנו; ישעיה ס כא: ועמך... נצר מטעי; ישעיה סא ג: לשום לאבלי ציון... שמן ששון תחת אבל... וקרא להם... מטע יי; והשוה תנו 3: באהליו אגורה ובהם אל יטעני. אהלי — ל: אהלי; פ: אחלי?

5 גאלם כרחל — על פי ישעיה נג ז: כרחל לפני גוזיה נאלמה. ואחלה מנסעך — על פי שיר השירים ה ו-ח: דודי חמק עבר... אם תמצאו את דודי מה תגידו לו שחולת אהבה אני.

- 6 על פי תהלים פט מז: עד מה יי תסתר לנצח; דניאל יב ו: עד מתי קץ הפלאות; דניאל ט כד: ולחתם חזון; ישעיה ח טז: צר תעודה חתם תורה. לחתם — אולי צריך לאמר: נחתום, מלשון ונחתום בטבעת המלך, אסתר ח ח. נעלם חקר — על פי משלי כה ב: כבוד אלהים הסתר דבר וכבוד מלכים חקר דבר.
- 7 יפיק רצונך — על פי משלי יב ב: יפיק רצון. עצור בבור — על פי ירמיה לג א: עצור בחצר המטרה; תהלים פח ז: שתיני בבור תחתיות; והשוה מה 4: בבור שבוי: מו 17: בבור ובחשך שמך יהי אור לי. יקוט בדור — על פי תהלים צה י: אקוט (אבן עזרא: כמו ונקוטותם, יחזקאל כ מג: לו לא; נקטה נפשי בחיי, איוב י א, כמו געלה) בדור; בראשית כז מו: קצתי בחיי; איוב ט כא: אמאס חיי.
- 8 בינות צלעי יקד יקד — על פי יחזקאל י ז: אל האש אשר בינות הכרובים; ישעיה י טז: יקד יקד כיקוד אש. צלעי — מלשון ויפל יי אלהים תרדמה על האדם וישן ויקח אחת מצלעותיו... ויבן יי אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה... ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי, בראשית ב כא-כב. גואלי — מלשון יי גואל ישראל, ישעיה מט ז: יי צורי וגואלי, תהלים יט טו.
- 9 על פי איכה א ה: כי יי הוגה על רב פשעיה; תפלת מוסף למועדים: ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו; תהלים נה ח: ארחיק נדד.
- 10 אחי ורעי — תהלים קכב ח. מחלי — מחלתי; מלשון רוח איש יכלכל מחלהו, משלי יח יד: בחליים רבים במחלה מעיך, דברי הימים ב כא טו; והשוה 5: ואחלה מנסעך; פא 9: מחלי מידי ורפאותי בידך.
- 11 אם יש ארוכה — על פי ירמיה ח כב: מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי; ישעיה נח ח: וארוכתך מהרה תצמח. לחבש וזור — לזור ולחבש; על פי ישעיה סא א: לחבש לנשברי לב; ישעיה א ו: לא זרו ולא חבשו. שנוי הסדר לשם המשקל והחרוז, כמו בשורה 10: לחתם וצר (הערת משה פוטולסקי). וזור — ל: מזורי (נגד המשקל והחרוז); פ: מזור; לויך: מזור, ובבאורו: "הניקוד כאן לצורך המשקל".
- 11 — 12 וגהות מזור תקוה משוכה — ולרפא את מחלת התקוה הממושכה; על פי הושע ה יג: וירא אפרים את חליו ויהודה את מזורו (אבן עזרא: מכה שהיא צריכה שיזורו אותה) וילך אפרים אל אשור... והוא לא יוכל לרפא לכם ולא יגהה (אבן עזרא: כמו ייטיב גהה מראית העין) מכס מזור; משלי יג יב: תוחלת ממשכה מחלה לב.
- 12 קן ותור — הבנים והאם, בני ישראל וציון; על פי דברים כב ו: כי יקרא קן צפור לפניך... שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך; ישעיה מט יד-כב: ציון... מהרי בניך... והביאו בניך בחצן ובנותיך על כתף תנשאנה; והשוה רעה 39-40: ומשחית קנך למה יניאם (ישברם)? הבנים לקח ולא שלח האם; כח 1: שבויה לבן אָמָה וְאָמָה (כן צריך לנקד) ביד צרים. ותור — מלשון אל תתן לחית נפש תורך, תהלים עד ט. לקרא דדור — ירמיה לד טו. קן — כן ל: פ: קץ (וכן לויך).
- 13 רום לב מעני השפל ושח — על פי ירמיה מח כט: גבהו וגאונו וגאותו ורום לבו; ישעיה

- ב יא: ושח רום אנשים; ישעיה ב יז: ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים. קולם כאוב — על פי ישעיה כט ד: והיה כאוב מארץ קולך.
- 14 על פי תהלים נא יא: הסתר פניך מחטאי וכל עוונותי מחה; שמואל ב יט כ: אל יחשב לי אדוני עוון ואל תזכר את אשר העוה עבדך; תהלים לב ב: לא יחשב יי לו עוון. רבי עווגי — על פי ירמיה ל יד: רב עוונך; הושע ח יב: רבי תורת. רבי — ל: קבי (ר+ו=ק). אל — פ: לא (אצל לוין מיוחס בטעות לכתב יד מ).
- 15 על פי תהלים מג ג: שלח אורך; קהלת יא יז: ומתוק האור וטוב לעינים.
- 16 לבנך — מלשון ואמרת אל פרעה כה אמר יי בני בכורי ישראל ואמר אליך שלח את בני, שמות ד כב-כג. חסד ובר הוריו זכר — זכר את חסד אבותיו ואת בר לבם; על פי ויקרא כו מב: וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר; תפלת העמידה: אל עליון גומל חסדים טובים... וזכר חסדי אבות. ובר — מלשון וישב יי לי כצדקי כבר ידי, תהלים יח, כה. הוריו — מלשון ברכות אביך גברו על ברכות הורי, בראשית מט כו. ל פ: הורם.
- 17 על פי בראשית מח יח: זה הבכור שים ימינך על ראשו.
- 18 הקשב בזעקי את עורך — על פי ישעיה ל יט: חנוך יחנוך לקול זעקך כשמעתו ענך; ישעיה נז יג: בזעקך יצילוך קבוציך; שופטים יב ב: ואזעק אתכם ולא הושעתם; דברי הימים ב יח לא: ויזעק יהושפט ויי עזרו; ואולי צ"ל: אַל עורך. צלח רכב — תהלים מה ה.
- 19 צורי — וכן 1: מלשון צורי אל תחרש ממני, תהלים כח א. צורי וחזקי — השוה תפז 3: צור חזקי. וחזקי — מלשון ארחמך יי חזקי, תהלים יח ב; והשוה כא 1: אודה לך חזקי נצח וארחמך. ל מ: וחשקי (הצורה "חשקי" נמצאת במקרא רק בכתוב: את נשף חשקי שם לי לחרדה, ישעיה כא ד: המעבר מ"חזקי" ל"חשקי" אולי על ידי מעבר בינים חזקי — חשקי — חשקי; השוה ירושלמי ברכות דף ד עמדה ד: צריך להתיו (ז של) למען תזכרו (לכל ישמע: תשכרו). גרי יכב — על פי שמואל ב כא יז: ולא תכבה את נר ישר אל. ישראל. יכב — פ: שכב?
- 20 על פי יומא נד: בשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגללין להם את הפרכת ומראין להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה ואומרים להן: ראו חבתכם לפני המקום כחבת זכר ונקבה; והשוה גבירול, שוכב עלי 1: שוכב עלי מטות זהב בארמוני מתי יצועו יה תכין לאדמוני (אתה האל השוכב בהיכל בין כרובי הזהב, מתי תכין את יצועו של משיח בן דוד); גבירול, שחר עלה 1-2: שחר עלה אלי דודי ולך עמי כי צמאה נפשי לראות פני אמי, לך אפרשה מטות זהב באולמי, אערך לך שלחן, אפרס לך לחמי. וכאז — השוה וכמאז, מלון לשירת גבירול; מלשון קדם מפעליו מאז, משלי ח כב, ועוד. בחקי... שוב שכב — על פי שמואל ב יב ג: ובחיקו תשכב; מלכים א א ב: ושכבה בחיקך; שמואל א ג ה, ו: שוב שכב. תוך חדרך — בבית המקדש; על פי שיר השירים א ד: הביאני המלך חדריו. תוך חדרך דוד שוב שכב — השוה ק 5: איך מנוה חדרי נעלם וסר צלי: שם 14:

מעון לתוך חדרי שוב; קמו 15: וימהר לפדות כמהים וישיבם אל תוך תדרו (כן צריך לאמר, על דרך דלתך, ישעיה כו כ): קפו 22: שוב שכן בחדרי. חדרך — ל: הדרך; לוין: הדרך (זה וזה נגד המשקל). דוד — מלשון אני לדודי חודי לי, שיר השירים ו ג, תרגום: ובהוא יומא אנא פלחא למרי עלמא רחימי, ורחימי אשרי שכינת קדשה ביני וזן יתי בתפנוקין (= וביום ההוא אני עובדת לאדון העולם אהובי, ואהובי השכין שכינת קדשו בתוכי, חן אותי בתענוגים).

21 רחקך — מלשון כי הנה רחקך יאבדו, תהלים עג כז. הרק סגור — על פי תהלים לה ג: והרק חנית וסגר לקראת רחפי, אבן עזרא: לסגר עליהם שלא ישיגוהו ברדפם אחריו. קנאה חגר — על פי ישעיה נט יז: ויעט כמעיל קנאה; תהלים עו יא: שארית חמות תחגר.

22 עם דבקיך — על פי דברים ד ד: ואתם הדבקים ביי אלהיכם. יגור כגור בין דב וגור — על פי ישעיה יא ו-ז: וגר זאב עם כבש... ועגל וכפיר... ודב; והשוה קסא 15: אמרו לבן, בין גור ארי יגור ובין ליש ולביא; קסד 15: גדי עם גור ארי יגור, וגור — מלשון כגורי אריות, ירמיה נא לח: אריה טורף בדי גורותיו, נחום ב יג.

23 על פי חגיגה יב: אור שברא הקדוש ברוך הוא... גזזו לצדיקים לעתיד לבוא; תהלים לא כ: מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. יודעי שמך — תהלים ט יא.

24 אל בן בחנתו — על פי תהלים סו י-יב: כי בחנתנו אלהים... הבאתנו במצודה שמת מועקה במתנינו, הרכבת אנוש לראשנו, באנו באש ובמים ותוציאנו לרויה (אבן עזרא: לאויר, כי באש יבש ובמים ישטף). בן — השוה 16: לבנך. בן — ל: בן. פורעי מוסר — על פי משלי יג יח, טו לב: פורע מוסר; ישעיה כד ה: עברו תורות חלפו חק הפרו ברית עולם.

25 וחננתו — מלשון ולכן יחכה יי לחננכם ולכן ירום לרחמכם, ישעיה ל יח. שעה — מלשון וישע יי אל הבל ואל מנחתו, ואל קין ואל מנחתו — לא שעה, בראשית ד ד-ה. עלו פרק — על פי בראשית כז מ: ופרקת עלו.

26 לקב ואר צרי וצר — על פי במדבר כג יא, כד י: לקב אויבי; במדבר כג ז-ח: לכה ארה לי יעקב... מה אקב לא קבה אל; במדבר כה יז: צרור את המדינים והכית אותם; ישעיה יא יג: ויהודה לא יצר את אפרים.

27 בסך לביתך אוסיף עבר — על פי תהלים מב ה: כי אעבר בסך אדדם עד בית אלהים (אבן עזרא: עם כלל החוגגים); והשוה קצג 4: כי אעבר בסך ארחי. לאור באור — איוב לג ל. באור — ל: באורך (נגד חריזת המדריך).

לא כל העינים שוות – פֶּלֶל גָּדוֹל בְּבִקְרַת הַנֶּסֶח וְהַמִּסְקָנָה הַנּוֹבֵעַת מִמֶּנּוּ

מאת

דב ירדן

להלן מובאות דוגמות של קריאות-כֶּשֶׁל לגדולי המהדירים, בכתבי יד של שירת ימי הבינים. דוגמות מעין אלה מוכיחות כי בימינו אין די לה למהדורה, השואפת להיות מהדורה מדעית, שתכיל „אפרטוס קריטיקוס“ בצורת רשימה של „שנויי גסח“ בלבד, כי אם עליה להכיל גם תצלומים של כל כתבי היד, שעליהם סמוכה רשימת שנויי הנסח. דבר זה לא היה מן המדה לדרשו לפני מאה שנים, בעת שנעשו הצעדים החלוציים הראשונים להוציא טכסטים מתוך כתבי יד – בשל הקשיים הטכניים בהתקנת תצלומים והבאתם לדפוס. אך בימינו יש להחמיר: מהדורה המכילה רשימת שנויי נסח שאין בצדה תצלומים – לא תוכר כמהדורה מדעית, כי חוקר אחר המשתמש במהדורה כזאת איננו יכול להיות בטוח כי רשימת שנויי הנסח המוגשת לו משקפת נכונה ובמלואה את המציאות הטכטואלית שבכתבי היד המתאימים.

כשם שלא כל האצבעות הכותבות שוות כן גם לא כל העינים הקוראות שוות, לא עיני הבשר ואף לא עיני הרוח, שכידוע אף להן חלק ונחלה בקריאת טכסטים בכתבי יד, ולפעמים אף רב תקפן מתקף עיני הבשר, שכן יש מקרים שבהם צריך קדם לשר מה כתוב בכתב היד ורק לאחר מכן נוכחים שאמנם כן כתוב בו. וזאת לדעת: אין הדוגמות הבאות באות להטיל דפי בחוקרים הדגולים: Errare humanum est (המשגה הוא מטבע האנוש), וכשם ש„אין אדם אשר לא יחטא“ (מלכים-א ח מז), כן קשה למצא חוקר שיצליח תמיד לקרא כל מיני כתבי יד מסובכים, אכולי שן הזמן בכל מיני צורות שונות ומשונות – ולא יחטיא אף פעם את מטרתו – הקריאה הנכונה. אזי – „ובא רעהו וחקרו“, ואזנו וחקרו ותקנו ומצא את הנסח הנכון. אך דבר זה יתכן רק אם לפניו תצלומים של הטכסטים המתאימים, שכן במקרים רבים מה שיעשה כתב היד לא יעשה השכל. את המובא להלן יש אפוא לראות בעין יפה, בחינת „תורה היא וללמוד אני צריך“ (ברכות סב.). בעל הטורים האלה אינו מוציא את עצמו מכלל האנשים השוגים או העלולים לשגות, ולפי ש„כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו“ (מדרש שמואל א ז, בהוראה מליצית על פי גגעים ב ה) לכן שמוח יש מח על כל משגה שיעמידוהו עליו אחרים.

(א) בראדי, דיואן אלעזר בן יעקב הבבלי, עמוד קטו, הערה 10: „ראשית השיר חסרה, והדף (דף כ"ח) קרוע והעמוד הראשון מטושטש כלו ואין להציל כמעט חרוז אחד שלם“.

אך, ראה זה פלא: בכל זאת הצלחתי לקרא כמעט שיר שלם ופרסמתי ב„תרכיץ“ כו (תשיז), עמוד 320.

(ב) שירמן, בתוך בראדי-שירמן, שלמה אבן-גבירול, שירי החול (ירושלים תשל"ה), עמוד 64, שלט מרן 11: „ואצמח בה זנא עבוץ ולבלב". אך בכתב יד שוקן 37 (כתב היד היחיד שעליו סמוך השיר), דף קעז, שיר שט, כתוב: עבוץ. לאות פ השוה שם 14: חלף; 26: קצף; 27: אשתלף חריף; 38: ואתעטף; 41: אודקף. לאות פ השוה באותו עמוד, בשיר שיא, התירא הנחשים השרפים 3: חזק ואמץ. עבוץ — תרגום רענן, אונקלוס דברים יב ב. מענין ששירמן דבק בצורה „עבוץ" מאז פרסמו לראשונה את השיר „שלט מרן" בספר חנוך ילון (ירושלים תשכ"ג), 360—369, ואף לא הזכיר את נסח אלוג'ירדן „עבוץ" שבתוך „קובץ שירי חול לרבי שלמה אבן גבירול" (ירושלים תשכ"ט), עמוד 31, אף כי השתמש בקובץ הזה בשיר זה, כנזכר בראש השיר בעמוד 229. על זה נאמר: שבשעת כיון דעל על (פסחים קיב. ב. בבא בתרא כא.).

(ג) שירמן, שם, עמוד 65, שלט מרן 38: „ואתעטף בפלס האלהות" פה קשה השמוש בהא הידיעה בתוך טכסט ארמי. אך המתבונן יפה בתוך כתב היד רואה שבמקום „האלהות" כתוב: די אלהות. האות י כתובה בתוך האות ד, כבכל יתר המקומות בשיר זה שבו מזדמן צרוף שתי האותיות די: 1 ודיניה; 7 די גור; 9 דבידיה; 14 די אנש; 18 די קשוט; 22 אודיר; 30 די להוי; 36 די תורביניה; 39 די זעועיניה; 40 דירי, בדיניה; 43 די מרגליה; 46 ידיה — והוא שהטעה את שירמן, אך גג האות ה המדומה הזאת, במלה שקרא שירמן „האלהות" — שטוח, ולא כן גג האות ה השנית, הודאית — שהוא מעוגל קצת. בשורה 2 אף כתוב: לאודיי עלן לשמיה, ושתי היודין במלת „לאודיי" נמצאות בתוך האות ד. [שירמן נסח: לאודויי, בתוספת אות ו אחרי האות ד, ועל פיו אלוג'ירדן; אך יתכן שצ"ל: לאודאה, על פי תהלים קו מז: להודות (תרגום: לאודאה) לשם קדשן]. לשורה 2 כתב שירמן בספר ילון, עמוד 365, הערה 2: „לשאול — צורת מקור עברית, ויש לציין שהמשורר משלב גם להלן כמה וכמה מלים עבריות בטכסט הארמי"; וראה גם הערת שירמן במהדורת בראדי-שירמן הנ"ל, עמוד 229, לשורה 15, ונסוחי במהדורות, שירי החל לרבי שלמה אבן גבירול (ירושלים תשל"ה). שבו החזרתי את העברית המדומה לארמית ברורה. וכן בתקון „די אלהות" תמורת „האלהות" שבנסוח שירמן סלקתי עוד „מלה עברית" אחת מן השיר הארמי „שלט מרן". וצריך עיון גדול גם במקומות האחרים שלכאורה יש בהם „מלים עבריות".

(ד) הברמן, אגרת המוסר סח 24—25: וישמח האיש על הלחם ועל המים... ויאכל ויותיר / ורוב הדבר השאיר / ויצניע אותו / כאשר גמר סעודתו. הקורא שואל את עצמו: איזה דבר השאיר? אך בכתב יד אוקספורד (שעל פיו נדפסה אגרת המוסר), וכן בכתב יד ניו-יורק, כתוב: הככר, והכונה, כמובן, ככר הלחם, מלשון: ונתון לו ככר לחם ליום, ירמיה לז כא.

(ה) אלוג', HUCA XLVII (1976), עמוד כג: שאלתיך בלב, מיוחס לגבירול. לשבחו של אלוג'י יש לציין כי הוא משתדל לצרף תצלומים, בכל מקום שאפשר, לטכסטים שהוא מפרסם, וביחוד יכולים להיות מופת לאחרים 23 התצלומים הנהדרים

שנתן במהדורת „האגרון לרב סעדיה גאון" שלו (ירושלים תשכ"ט). וכן עשה גם לשיר „שאלתיך בלב" הנ"ל, שנתן את תצלום כתב היד, שממנו העתיקו, בעמוד החמישי של אחר עמוד קד. אך, ראה זה פלא, אף כי התצלום ברור למדי, מוצאים כי בהעתקתו בעמוד כג נפלו טעויות בשתי מלים רצופות בשורה 2. בהעתקה כתוב: לְמָה תִּרְוֹן בְּיוֹם מוֹעֵד שְׂמֵחוֹת — אך בתצלום כתוב: למה יתרון כיום מועד שמחות, ובנקוד: למה יתרון כיום מועד שמחות. על האות י שבמלת „יתרון" נסוך קצת „ערפל" בתצלום, אך גם עין בלתי מצוידת בזכוכית מגדלת רואה את האות י בפרוש. האות כ במלת „כיום" ברורה עוד יותר, שכן גם גגה וגם תושבתה מעוגלות, ואין לתושבתה בליטה ימינה, כמו שיש לאותיות ב הברורות בשיר זה: בלב, בעת, במכמרת, מבכה, ותשיב, ביום, ביום לולב.

על אמתות הקריאה „למה יתרון תעיד גם העובדה שבתצלום יש קו על האות ת במלה „יתרון", אל נכון לסמן שהאות ת רפה, ולו היתה נכונה הקריאה „למה תרון" היתה האות ת, הבאה אחרי „מה", חייבת להיות דגושה (כמו שאמנם נקדה אלוני). גם מבחינת הענין אין הצורך „למה תרון", באות ל שואית, על טהרת הלשון, כי היה צ"ל: לְמָה תרון, באות ל קמוצה (אך זה נגד המשקל). וזה פרוש שני הבתים הראשונים בשיר „שאלתיך בלב", לאחר תקונו (כמו שפרשתי במהדורתי: שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול ב, הוצאה שנית, ירושלים תשמ"ג):

שְׁאַלְתִּיךָ בְּלֵב נִפְצָע בְּמִכָּה
לְמָה יִתְרוֹן כְּיוֹם מוֹעֵד שְׂמֵחוֹת —
בְּצֵת נִלְכַּד בְּמִכְמַרְת וְחִקָּה
וְנִפְשִׁי נֶאֱנָחָה גַם מִבְּכָה!

1. דברי ידיד אל המשורר: שאלתיך, כשילבי פצוע על ידי מכה שהוכה בעת שנלכד ברשת אהבתך.
2. מה חשוב יותר מחג הסוכות, זמן שמחתנו — למה אפוא אתה מחללו באנחות ובבכיה?
- (1) לוי, ראה מאמרי ב, ספר היובל לאברהם אבן-שושן" (ירושלים תשמ"ג). עמודים 167—175.

הַשׁוֹנֵר הַמְּשֻׁנָּר

מאת

דב ירדן

שׁוֹנֵר הוא חתול, כנאמר במסכת ברכות, דף נו, עמוד ב: „הרואה חתול בחלומו, באתרא דקרו ליה (במקום שקוראים לו) שונרא — נעשית לו שירה נאה, שינרא — נעשה לו שיגור רע“. ובהגדה של פסח: „חד גדיא דזבין אבא... ואתא שונרא ואכל לגדיא“.

אין כשונר-החתול „קבצן“ ו„פושט יד“ בבקשו אכל. ברעבונו יבוא אל האדם מפרו, גותן לחמו ומימיו, יכשכש בזנבו, יזקף גבו, יתחכך ברגלי מטיבו ויילל בקול תחנונים: מיאו (שבדרך בדיחה אפשר לפרשו כראשי תבות: מי יתנני אכל ומשקה). בקצור, הוא יבצע פעלה שבידיש קוראים לה „שנאָרן“ (על פי הגרמנית Schnorren). בצורות הגזרות מפעל זה השתמש גם ביאליק בשירו „תקון חצות“, שורה 23: „הוי, שְׁלוּ (היו שקטים ושלוים) קבצני עולם, שנוררים!“ ובשירו „בעיר ההרגה“, שורה 265: „וכאשר פשטתם יד תפשטו, וכאשר שְׁנֹרְרֶתֶם תִּשְׁנֹרְרוּ“.

צורות אלה זרות ומוזרות בלשון העברית, וביחוד הצורה „תִּשְׁנֹרְרוּ“ הנראית כפעל עברי בבנין התפולל-התפעל, המורה, דרך כלל, על פעלה חוזרת או סבילה, בעוד שפונת המשורר לפעלה יוצאת.

אך, למה נהיה כשונר-החתול ללקט משלחנות זרים, כאשר השם „שונר“ עצמו מתחנן אלינו שנגזר ממנו צורות עבריות, שצלצולן כצלצול הצורות הלועזיות השגורות בפינו (דבר שיקל על קליטתן) והוראתן משתמעת מתוך עצם טבעו והתנהגותו של השונר? הפעלים: שְׁנֹרֵר (במשקל: עֲרֵבֵב, שְׂרֵטֵט) — להוראת „געשנאָרט“, „שְׁנֹרֵר“ (במשקל: עֲרֵבֵב, שְׂרֵטֵט) — להוראת „געשנאָרט געוואָרן“, התאר שְׁנֹרֵר (במשקל שְׂרֵטֵט) — להוראת „שנאָרער“, השם שְׁנֹרֵר (במשקל: עֲרֵבֵב, שְׂרֵטֵט) — להוראת „שנאָר“, „שנאָרעריי“. צורות עבריות אלה היו יכולות בנקל לצאת ידי חובת המשקל והחרוז גם בשירי ביאליק: הוי, שְׁלוּ קבצני עולם, שְׁנֹרְרִים (או: מְשֻׁנָּרִים); וכאשר פשטתם יד תפשטו, וכאשר שְׁנֹרְרֶתֶם תִּשְׁנֹרְרוּ.

מי יתן ונגיע לעצמאות גמורה, גם בחמר גם ברוח, ולא יהי עלינו עוד לִשְׁנֹרֵר לא כסף, לא כלי הגנה, לא יָדַע ולא — מלים זרות!

תְּהֵא וְלֹא תְהֵא בְּשִׁיר הַיֵּין „שִׁפְת מִזְרָק“ לַגְּבִירֹל

שִׁיר הַיֵּין „שִׁפְת מִזְרָק“ לַגְּבִירֹל (ביאליק-רבניצקי א צח 11, 165; ז 57, 154; בראד-שירמן רלט 156, 292; ירדן א קצה 352) מכיל בשורתו האחרונה לשון שהובנה

כגנוי לשירת הנגיד, כדברי משה בן עזרה ב, "ספר העיונים והדיונים" עמוד 281: "וגם יצר (גבירול) מעבר נאה מתאור לילה אפל וענן קר אל גנוי שיר, ואמר:

וְצִנְתָּה (של העב) כְּמוֹ שֶׁלֵּג שְׁנִיר אוֹ כְּמוֹ שִׁירַת שְׁמוּאֵל הַקֶּהֱתִי

והוא השיר שהתנצל עליו והפליג בהנקותו ממנו בקצידה אשר חבר על ארך הנסיעה ומהלך היגיעה, ותחלתה: קוֹם הַזְמַן וּלְבַשׁ צִדְנִיךָ.

אך גבירול מכחיש בתקף את העוון שטפלו עליו וכותב בשיר התנצלותו, "קום הזמן" (ביאליק-רביצקי א כט 66 ב 60 ז 135; בראדי-שירמן ככו 73 235; ירדן א ג 9) בית 28: "תרוץ בלי עוון (בכפי)"; בתים 32—34: "יכרת אלהים דוברי כזב הקורצים (המלשינים ומסכסכים) ביני וביניך... ודו כמו ציבא בבן שאול וידברו שקר באזניך". בהתאם לכלל, "אין אדם מעז פניו בפני בעל חובו" (בבא מציעא ג). לא היה גבירול יכול לכתב את הדברים האלה לולי היתה "צָנָה וְסוֹחָה אָמְתוֹ (תהלים צא ד).

יש להעיר עוד כי הנסח "וְצִנְתָּה" מסופק ביותר, כי בכתבי יד שוקן 37 ופטרסבורג ובדפושט, וכן בספר בתורת השירה לר' אלעזר ב"ר יעקב הבבלי, הנסח הוא: וּמִיָּמֶיךָ (ראה אברמסון, פרקים א (ירושלים תשכ"ח), 24). נסח זה הגיוני יותר גם מצד הענין, שכן העב רחוקה מהשג יד אדם ואין הוא יכול לדעת הקרה היא החמה, אולם מימי העב נופלים על פניו ועל כפות ידיו ואת קרם או חמם הוא מרגיש מיד, גם הנסח, "כמו שלג" נחות לעומת הנסח, "כְּמִי שֶׁלֵּג" הנמצא בכתב יד שוקן 37 ובכתב יד פרנקפורט (הספריה העירונית), על פי בראדי-שירמן 292. הבית כלו צריך אפוא להיות:

וּמִיָּמֶיךָ (של העב) כְּמִי שֶׁלֵּג שְׁנִיר אוֹ כְּמוֹ שִׁירַת שְׁמוּאֵל הַקֶּהֱתִי

ושבח גדול הוא לשירת שמואל הקהתי, הוא שמואל הנגיד, כדברי יהודה אברהם שלום בספרו, "עבר וערב" (ניו יורק תש"ו 1946), עמוד 115, הערה 9: "את הדברים הנעימים והרכים ידמו הערבים למים קרים וערבים היוורדים אל הגרון במהרה וינעמו לחד האדם".

תהלת שירתו של הנגיד באה גם בשירים אחרים של גבירול.

(א) תהלת החכמה 40-41: ומה לי קרבנות / כנעם הגיונות / ושירי שגיונות / בפי ראש השרים, שמואל המורה / פתאים, הפורה / תבונות, היורה / חניתיו כמורים, שם 47: ומדברו להב / ומכתבו רהב / כעדיי הזהב / ישורר בשירים.

(ב) קום הזמן 4-5: מעם שמואל קח רבידי פז / יהיו לך על צורוניך, יציץ בך שירו כמו אטון / קום ועלץ ומשך אטונך. שם 37-38: השיר הלא לכם, בני לוי, / ולך לבד מתחכמוניך אם עמדו שרים במשמרתם — / היו נגידיהם סגניך.

(ג) שמואל מת 7-9: וקראנו לך שיר (אלוה עז) שם / בבין כימה ועש קנו ולשמאלו מנחם שם / ושת אבון לימינו, ומה נמרץ ומה נערץ / במדבריו וענינו! וראה מאמרי: שלמה אבן גבירול ומשה בן יצחק אבן אלתקאנה, סיני פה (תשלט), כח-לג.

בְּרֹאשׁ כָּל חֲדָשִׁיכֶם חֲדָשׁוֹ רִנָּה
שִׁיר חֲדָשׁ לְשַׁבַּת רֹאשׁ חֲדָשׁ נִסָּן
לְרַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי

מאת
דב ירדן

השיר הנתן בזה, וכן עוד ארבעה שירים, כלם בחזקת רבי יהודה הלוי, נתגלו על ידי ד"ר אַנְגֶּל סְאָנֶץ בדיליוס מאוניברסיטת גרנדה ופורסמו על ידו בכתב העת Sefarad כרך מא (1981), עמודים 213—229, בלויית תרגום ספרדי ותקציר באנגלית. ברשותו האדיבה של ד"ר בדיליוס נתנת בזה מהדורה עברית של השיר הראשון, למען הקוראים בישראל שאינם שומעים ספרדית. יתר השירים יבואו בחוברות הבאות.

תגליתו החשובה של ד"ר בדיליוס מוכיחה שעדיין לא נוצלו כל כתבי היד, אף ביחס לשירת גדולי משוררינו. מלבד שירי רבי יהודה הלוי גלה ד"ר בדיליוס ופרסם שירים חדשים לרבי שמואל הנגיד, לרבי שלמה אבן גבירול ולרבי יצחק אבן גיאת, השגים שלא רבים יכולים להתפאר בשכמותם.

השיר „בראש כל חדשיכם” הוא „שיר אזור”: הוא בנוי מחרוזות שכלן, להוציא הראשונה, מכילות חמשה חמשה בתים (שורות), שארבעת הראשונים שבהן חוזרים בחרוז משותף, המשתנה ממחרות למחרות. רק חרוז הבתים האחרונים משותף לכל המחרוזות גם יחד והוא „אזור” את כל מחרוזות השיר בחרוז המשותף, שהוא גם חרוז שני הבתים של המחרות הראשונה.

כתב יד קמברידג' T.—S., N. S. 326. 23, שעל פיו פרסם ד"ר בדיליוס את שירי יהודה הלוי, קשה לקריאה, אחר ששן הומן אכלה בו ושטטשה הרבה אותיות ואף מלים שלמות. לכן יש להעריץ את ד"ר בדיליוס על קריאתו החלוצית, שבה פלס את הדרך לאחרים. בעקבותיו קראתי את השירים שנית, על פי סרט 34026 במכון לתצלומי כתבי היד באוניברסיטה העברית בירושלים, ובכמה מקומות קשי קריאה הצעתי נסח משוער משלי. מה טוב היה לי נמצא כתב יד נוסף שהיה עוזר לישר את ההדורים, או לאשר שהקריאות המשוערות נכונות.

השיר הוא „רב שיח” שבו משתתפים: שליח הצבור (המשורר), האל וכנסת ישראל. הוא מתחלק לחמשה חלקים כדלקמן: 1—2 דברי שליח הצבור אל בני ישראל. 3—7 דברי שליח הצבור אל האל. 8—17 דברי האל אל כנסת ישראל, שבהם מבטיחה האל שיעשה נקמה בגויים ושיבנה לארצה — אך בלא לקבע מועד מסוים. 18—22 תוספת דברים של כנסת ישראל אל האל, שבהם היא שבה להתלונן על מר גורלה בהזה. 23—32 שליח הצבור ממלא אחרי דברי כנסת ישראל ומבקש מן האל שיחיש את גאולת עמו ויקים את דבריו כיום (שורה 31).

משקל השיר 5 או 4 הברות (בסוגר בית 11 — 6 הברות). אצרף: יהודה **קצ"א**.

סְדָשׁוּ רְנָנָה
לְקִדְשֵׁי הַשָּׁנָה.

בְּרֹאשׁ כָּל חֲדָשִׁיכֶם
רֹאשׁוֹן הוּא לָכֶם

תַּחֲדָשׁ חֲדָשִׁי
לְקִדְשֵׁי חֲדָשִׁי
יִשְׁלַח שְׁרָשָׁיו
יִקְלוּ [קִתְּיוֹ] וְנִשְׁרִי
יִהְיוּ רוֹשׁ וְלִעֲנָה.

יַעֲף-עַל סָבֵל
וּמִנְחָה יוֹבֵל
וְעָלִי יוֹבֵל 5
וְגָבֵל וְעִיבָל
וְעָדָן וְעִדְיָנָה

2-1. בראש כל חדשיכם... ראשון הוא לכם לחדשי השנה — על פי שמות יב ב: החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה; מכילתא, האראויטץ-רבין 6: החדש הזה זה ניסן. חדשו רננה — על פי ישעיה מב י: שירו ליי שיר חדש. רננה — איוב ג ז. חדשיכם חדשו — לשון גופל על לשון.

3. יַעֲף — עָיַף; מלשון בותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה, ישעיה מ כט; נסמך מן יַעֲף, על דרך חֲדָל אישים (ישעיה נג ג) — מן חֲדָל (תהלים לט ה), כִּבֵּד פֶּה (שמות ד י) — מן כִּבֵּד, עָרַל שפתים (שמות ו יב) — מן עָרַל. יַעֲף על סָבֵל — עם ישראל אשר סבל מעל הגלות; על פי ישעיה ט ג: עַל סָבֵל. תחדש חדשיו — השנה הלוי, אשר עדתי 27—28 (סיני צא, עמוד רכט): מחדש חדשים / יקבץ קדושים / אנשים ונשים / לעיר הבנויה // וזה החדש / לטובה יחדש.

4. על פי צפניה ג י: מעבר לנהרי כוש... יובילון מנחתי; ישעיה יח ז: בעת ההיא יובל שי ליי צבאות; תהלים סח ל: מהיכלך על ירושלם לך יובילו מלכים שי. לקדש קדשיו — על פי מלכים-א ו טו: מבית לדבר לקדש הקדשים.

4-5. יובל... יובל — צמוד שלם.

5. ירמיה יז ח (ועל).

6. על פי תהלים פג ח-יא: גבל ועמון פלשת עם יושבי צור גם אשר נלוה עמם היו זרוע לבני לוט סלה עשה להם כמדין כסירא כיבין ובנחל קישון נשמדו בעין דאר היו דמן לאדמה. ועיבל — מלשון אלה בני שער החרי... לוטן ושיבל... ואלה בני שובל עלון ומנחת ועיבל, בראשית לו כ-כב. וגבל ועיבל — חרוז פנימי. מתיו ונשיו — על פי דברים לג ו: יחי ראובן ואל ימת ויהי (אבן עזרא: ואל יהי) מתיו מספר; דברים ב לד: מתם והנשים.

7-10. על פי ישעיה מד כו-כח: האומר לירושלים תושב ולערי יהודה תבנינה וחרבותיה אקומם האומר לצולה (יונתן: על בבל) חרבי ונהרותיך אוביש... ולאמר לירושלם תבנה והיכל תוסד.

7. על פי עמוס א ה: והכרתי יושב מבקעת און ותומך שבט מבית עדן; ישעיה מז ה-ט: שבי דומם ובואי בחשך בת כשדים... שמעי זאת עדינה... האומרת בלבבה... לא אשב אלמנה ולא אדע שכול ותבאנה לך שתי אלה רגע ביום אחד שכול ואלמן. ועדן ועדינה — לשון גופל על לשון. רוש ולענה — על פי דברים לב לב: ענבימו ענבי רוש אשכלות מרורות למו; דברים כט יז: שרש פורה ראש ולענה.

8-10. על פי ישעיה כט ה-ח: והיה כאבק דק המון זריך... המון כל הגויים הצובאים על

יְסֻדֵּי אֲגֻלָּה	הַמֶּזֶן צֶרֶם מִחֲרִיבֶךָ	
הַחֹל וְכֹלָה	וְאַעֲשֶׂה בִּירִיבֶךָ	
וְצִיֵּךְ אֲמֵלָה	וְלִצִּיּוֹן אֲשִׁיבֶךָ	10
מִי יֵלֵד לִי אֵלֶּה	וְתֹאמְרֵי בִלְבָבֶךָ	
הֵיטֵה לִי צִדְקָה.	אֲחֲרֵי זָקְנָה	
וְיִרְצֶךָ יִפְרִיא	וְשִׁמְךָ יִגֹּן	
עָמִי וּבְחִירִי	וְאַחֲנִן חֲנוּן	
שִׁירְךָ תְּשִׁירִי	וְכִימִי סוֹף וְאַרְנוֹן	15
כֹּלָה, תְּשׁוּרִי	אֲתִי מִלְּבָנוֹן.	
וְגִבְעַת הַלְּבוֹנָה.	מֶרֶאשׁ אֲמָנָה	
בְּדִלְיוֹת [וְעֲנִיּוֹת]	דְּלֹפָה עֵינִי	
אַחֲרֵי קוֹמָמִיּוֹת	לְדוֹד מְכַרְנִי	
קֶאֱ[שָׁת] פְּתִיּוֹת	וְנִשְׁבַּנִּי	20

- הר ציון; תהלים פא טו: כמעט אויביהם אכניע ועל צריהם אשיב ידי; ישעיה מט יז: מהרסיד ומחריבך. יסודיו אגלה — על פי מיכה א ו: ויסודיה אגלה.
9. על פי ירמיה ל יא: כי אעשה כלה בכל הגוים; שמואל-א ג יב: אקים אל עלי... החל וכלה.
11. על פי ישעיה מט כא: ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה.
12. על פי בראשית יח יב: אחרי בלותי היתה לי עדנה (אונקלוס: עולימו — עלומים, צעירות); והשוה הלוי, מי יתנני 13—14: ואני בעדנה לעשות רצונך מתרפה אף כי בזקנה.
13. על פי תהלים עב יז: יהי שמו לעולם לפני שמש יגון שמו, וזרעך יפריא — על פי הושע יג טו: כי הוא בין אחים יפריא.
14. על פי ישעיה ל יט: חנון יחנך; ישעיה מג כ: עמי בחירי.
15. וכימי סוף וארנון — וכמו כימי יציאת מצרים; על פי מיכה ז טו: כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות; שמות טו א—ד: אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת ליי ויאמרו לאמר אשירה ליי... מרכבות פרעה וחילו ירה בים ומבחר שלישי טבעו בים סוף; במדבר כא יד—יז: ואת הנחלים ארנון... אז ישיר ישראל את השירה הזאת. סוף — מלשון במדבר בערבה מיל סוף, דברים א א.
- 16—17. על פי שיר השירים ד ו—ח: אלק לי אל הר המור ואל גבעת הלבונה... אתי מלבנון כלה אתי מלבנון תבואי תשורי מראש אמנה.
- 18—31. על דרך ואני עני ואביון אלהים חושה לי עזרי ומפלטי אתה יי אל תאחר, תהלים ע ו. 18. דלפה עיני — איוב טו כ, בדל[ות] — מלשון המתכבד ובדלותו בעשרו מתכבד יותר והנקלה בעשרו בדלותו נקלה יותר, בן סירא י לג. ועניות — מלשון בגות ישראל נאות הן אלא שהעניות מנולתן, נדרים ט י.
19. לדוד מכרני — על פי שיר השירים ב טז: דודי לי ואני לו; דברים לב ל: כי צורם מכרם ויי הסגירם. קוממיות — מלשון ואולך אתכם קוממיות, ויקרא כו יג.
- 20—21. על פי ישעיה נד ו: כי כאשר עזובה ועצובת רוח קראך יי ואשת נעורים כי תמאס

אלקנות חיות
קוראיו לא פנה.

נצבני
דרשתיו — ופנה.

לצר להם חק
נצונם חק
וינתש וישחק —
והם ללעג ושחק
יהמו כיונה.

היו בני חק
וכותם מחק
ואונקם יחק 25
ומצמד ברחוק
]אנה" [אנה"

לא שצער ולעילם
לאחרים חילם
הצמד על תלם

שבו גולים נצבו
נצבו
נצרים חרבו 30

כאילו

- אמר אלהיך; משלי ט יג: אשת כסילות הומיה פתיות ובל ידעה מה; שמואל-ב כ ג:
ותהינה צרורות עד יום מותן אלמנות חיות; גדרים ג.: [שבקך] ארמלות חיות (עובך
אלמנות חיות).
22. ופנה — והלך; על פי שיר השירים ה ו — ו א: פתחתי אני לדודי ודודי חמק עבר...
בקשתיהו ולא מצאתיהו קראתיו ולא ענני... אנה הלך דודך... אנה פנה דודך ונבקשנו
עמך; והשוה להלן 27: ו, "אנה" ו, "אנה" יהמו כיונה.
23. בני חק — בני ישראל שומרי חק התורה. כלחם חק — על פי משלי ל ח: הטריפני לחם
חקי; משלי לא טו: ותתן טרף לביתך חק לבערותיה.
24. על פי תפלת אבינו מלכנו: מחק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו. יחק — מלשון הן
על כפים חקותיך, ישעיה מט טו.
25. ואונסם — מלשון והשתיה כדת אין אונס, אסתר א ח; והשוה הלוי, אתה גרי 24: כי אין
אונס שיעביד עבדי. יחק — מלשון כי נחם יי מנאקתם מפני לוחציהם ודוחקיהם, שופטים
ב יח. וינתש — ויעקר; מלשון לנתש ולנתץ, ירמיה א י. וישחק — מלשון ואשחקם
כעפר ארץ, שמואל-ב כב מג.
26. ותעמד ברחוק — על פי תהלים י א: למה יי תעמד ברחוק תעלים לעתות בצרה. ללעג
ושחק — על פי תהלים מד יד: לעג וקלם; יחזקאל כג לב: לצחק וללעג.
27. ו, "אנה" ו, "אנה" — על פי שיר השירים ו א: אנה הלך דודך היפה בנשים אנה פנה
דודך; והשוה לעיל 22: דרשתיו ופנה, קוראיו לא ענה. יהמו כיונה — על פי יחזקאל
ז טו: כיוני הגאיות כלם הומות.
28. [שוב] גולים נשבו לשנער ולעילם — על פי תהלים קכו ד: שובה יי את שביתנו;
תהלים יד ו: בשוב יי שבות עמו; והשוה להלן 31: ושוב בנים לגבולם. לשנער ולעילם —
על פי ישעיה יא יא: ביום ההוא יוסיף אדני שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר
מאשור... ומכוש ומעילם ומשנער.
29. ויעזבו לאחרים חילם — תהלים מט יא.
30. על פי יהושע יא יג: כל הערים העומדות על תלם.

בָּנִים לְגִבּוֹלָם
לְחֶפְזָה רַעֲנָנָה.

פִּיּוּם, וְשִׁבּוּ
וְרַעֲנָנָה עֲגוּנָה

31. ושבּוּ בָּנִים לְגִבּוֹלָם — ירמיה לא טו.

32. עגונה — עגומה, עצובה; מלשון הלהן תעגנה (תרגום: הבדילהון אתון יתבן עגימן — הלמענם אתן יושבות עגומות), רות א יג; שלא תהא יושבת עגונה, ירושלמי גטין מה ג. לחפה (הצעת קריאה של נחום ויסנשטרן) רעננה — על פי שיר השירים א טו; אף ערשנו רעננה.

זכר ונקבה בראש

נלאו חוקרי הלשון למצא פשר מלת „זכר“, לאמר: מפני מה נקרא זכר בשם „זכר“? סברות שונות נאמרו ובענין זה. ראה, למשל, מגדלקרן, קונקורדנציה, עמוד 355, ערך זָכָר, הכותב: „יתכן שיש בו ממושג זָכָר, לפי שרק על ידי הבנים הזכרים ישאר וישמר שם אבותיהם לזכרון“, ושם, עמוד 353, ערך זָכָר, הוא כותב: „לדעת החדשים אח הוא [הפעל זָכָר] אל דקר, תחיבה ונעיצה (ימוזה יבארו השם זָכָר בנגוד אל נקבה), והשאל אל הדבר התקוע בלב, אך יתכן שהוא [השם זָכָר] קרוב אל סכר במובן סתימה וסגירה, ובהשאלה אל המונח שמור וסגור בלב (כמונח בקופסא)“. ראה גם מלון בן-יהודה, כרך שלישי, עמוד 1337 — ודבריהם רחוקים.

ונראה לי, כסברה המתקבלת ביותר על הדעת, כי „זָכָר“ פרושו: בֵּעַל בְּלִיטָה, בהקבלה של נגוד אל „נקבה“, שפרושה: בעלת שקע. המובן „סכר, סגר, סתם“ לזכר — איננו מסתבר כלל, כי אין התינוק סוכר וסוגר וסותם מאומה, והמילדת, המבשרת לאם על טיבו של הרך הילוד, אין לה אלא מה שענינה רואת בהוה, בעת גיחו של הולד מבטן אמו, ואין היא מעלה או על לבה כלל את השנויים שיחולו (ואולי לא יחולו) בו שנים רבות אחרי שיגדל ויתבגר, בדיוק כמו שאין היא מסמנת את התינוקת בסימן השדים שיצמחו לה בהתבגרה. מצד שני יתכן שיש קשר בין השם „זָכָר“ ובין הפעל „זָכָר“ וגזריו (זָכָר, זכרון, מזכרת, וכו'), אך הקשר הוא מן המוחש אל המופשט, דהיינו מן השם „זָכָר“ במובן „בעל בליטה“ אל ענין הזכירה, שכן מאז ומעולם שמשו דברים בולטים (אובליסקים, בנינים גבוהים [השנה „בן קהלת“ לשמואל הנגיד, סימן שיב], מגדלים [השנה בראשית יא], מצבות זכרון, פירמידות וכדומה) להנצחת זכר מקימיהם.

הערה: ד"ר ראובן סיון אמר לי כי הרעיון המפותח ברשימה הזאת כבר הובע לפני שנים רבות על ידי מורנו ורבנו המשותף פרופ' נ. ה. טור-סיני ז"ל. על זה אני יכול לומר: ברוך שכוונתי! בכל זאת ראיתי צורך לפרסם את הדברים ביחד לאחר שהענין נתעורר מחדש על ידי הבלשנית נוגה אריאל, כפי שלמדתי מתוך תגובתו של מר יעקב רבי במאמרו „זכר ונקבה — בלשניות ופמיניזם“, על המשמר, חותם, יב אלול תשמב, 27 באוגוסט 1982.

דב ירדן

אָעוֹרֶר יָלָלוֹת — פֿיוט ל'ראש חֹדֶשׁ אָב ל'יצחק בֶּן יַעֲקֹב הַכֹּהֵן

מאת

דב ירדן

הפיוט המובא להלן דומה במבנהו, במספר שורותיו (24) — אך בודאי לא בשגבו — לפיוט „אשחר עדתי“ לרבי יהודה הלוי, שפרסמתיו ב„סיני“ כרך צא (תשמב), עמודים רכג—רל, ונראה כחקוי לו. מצאתיו בשני כתבי יד: 1) — פרמה דה רוססי 1192, תצלום „מקור“ ו (ירושלים תשלג), פיוט עט, עמודים 69—71 בספירה השנית (לפני הפיוט „אשחר עדתי“). מנוקד. כתבת: עלי ספר תורה ועלי יהי רצון לשבת שמעו (כנוי לשבת האחרונה בתמוז או הראשונה באב, שבה מפטירים בירמיה ב: שמעו דבר יי בית יעקב). 2) ש — ששון 493, עמוד 183 (אחרי הפיוט „אשחר עדתי“). בראשי שורותיו בא האצטרף (ה„אקרוסטיכון“): אני יצחק הכהן בר יעקב הכהן ז"ל. פיוטנו, כפיוט „אשחר עדתי“, הוא שיר אזור מרובע במשקל המתקרב (פעולים פעולים).

אָעוֹרֶר יָלָלוֹת	בְּיָמִים וְלִילוֹת	אָשְׁכּוּר מַחֲלוֹת	אָנַפֵּץ נְקָלִים
נְגִינֹת צְדִינֹת	יְגֻנֹת וְקִינֹת	צְבִי הַמְדִינֹת	לְזָרִים נְקָלִים
יָקָר הַיָּקָרִים	לְגֻיֵי שְׁקָרִים	וְחֻכְכָּת כְּסִילִים	וְשָׁרִים לְשָׁרִים

1. א] על פי ירושלמי מועד קטן דף פ עמודה ד: לא תעורר אשה לויתה במועד... לויתה כמה דתימר העתידים עורר לויתן (איוב ג ח); ישעיה טו ה: זעקת שבר יעוערו. ב] בימים — פ: ימים (נגד המשקל). ג] השוה בן תהלים נא 8: ושרותי שברנה תף ומחול; הלוי, זאת התלאה 28: שברו כלי שיר. מחולות — תפים; השוה ג'נאח, ספר השרשים 146: ופרוש מחולות תפים. ואשכר — תקוני, נרדף אל „אנפץ“ שבסמוך; פ ש: ואשכר „תקול“ — תקון-קלוקל — של מעתיק שחשב כי „מחולות“ הם רקודים. ד] בהשפעת ירמיה מח יב: וכליו יריקו ונבליהם ינפצו (רד"ק: נבליהם שבהם היין כמו ונבל יין ינפצו ינפצו אותם וישברו אותם). נבלים — מלשון נבלים וחנורות ומצלתיים, דברי הימים א טו טז. 2. נבלים... נבלים — צמוד שלם.
2. אב] הנגינות העדינות נהפכו ליגונות וקינונות; ארבע מלים רצופות חורזות בחרוזים פנימיים משותפים. נגינות... יגונות — לשון נופל על לשון. גד] וארץ ישראל, מחמד הארצות, נכבשה על ידי זרים ונכרים נבלים ורשעים; על פי ישעיה א ז: אדמתכם לנגדכם זרים אוכלים אותה ושממה כמהפכת זרים. ג] על דרך צבי ממלכות תפארת גאון כשדים, ישעיה יג יט: ויעמד בארץ הצבי, הניאל יא טז. ד] לזרים — פ: להרים. נבלים — מלשון ואתה תהיה כאחד הנבלים בישראל, שמואל ב יג יג.
3. אב] על פי ירמיה כ ה: ונתתי את כל חסן העיר הזאת ואת כל יגיעת ואת כל יקרה ואת כל אוצרות מלכי יהודה ביד אויביהם ובזוזם. א] לשון נופל על לשון. היקרים — בני ישראל; על פי ישעיה מג א—ד: כה אמר יי בוראך יעקב ויוצרך ישראל... יקרת

5	יִלְלָה וְשָׁקִים צְרוּפִים בְּצִנִּים תְּכַדּוּת לְבוּשָׁה קְרוּאָה נְצִימָה הַמוֹנָה לְכֹזֶה בְּבוֹדָה וְתִמָּה	לְעֵם גְּאֻנָּקִים שְׂרוּפִים בְּשִׁבְנִים וְאֶסֶר בְּרֹאשָׁה שָׁמָּה הִרְצִימָה לְשָׁמָּה וּמָזָה לְמַשָּׁל וְשָׁמָּה	וְקִדְרוּ שְׁחָקִים דְּחוּפִים בְּמַרְנִים סְגָלָה קְדוּשָׁה עָדִי עַשׂ וְכִימָה וְנִזְרָה גְּזוּזָה גְּבִירָה לְאִמָּה	וְשָׁחַרוּ כְּסִילִים בְּאַרְצוֹת עֲרָלִים וְנִכְפַּת דְּגָלִים וְנִגְהָ אֶפְלִים בְּצִמְרֵי רְחֵלִים לְעוֹבְדֵי פְסִילִים
---	--	---	--	---

- בעיני; והשוה גבירול, מעון לך 25: מעון לך למטה יישירון ייקירון ישרים יקרים יסודי תבל, ג. צמוד שלם. לערים — לשונאים, מלשון ויי סר מעליך ויהי ערך (יונתן: בעיל דבביה — שונאו), שמואל-א כח טז: נשוא לשוא עריך (תרגום: בעלי דבבך — שונאך), תהלים קלט כ. ד] וחברת — מלשון וארח לחברה עם פועלי און, איוב לד ה. כסילים — פ: הכסילים (נגד המשקל).
- 4.3. כסילים... כסילים — צמוד שלם.
4. א] על פי שמואל-ב ג לא: קרעו בגדיכם וחגרו שקים; ירמיה ד ח: חגרו שקים ספדו והיללו. ב] נאנקים — מלשון הנאנקים והנאנקים, יחזקאל ט ד. ג] על פי ירמיה ד כח: תאבל הארץ וקדרו השמים ממעל. ד] ושחרו — מלשון עורי שחר מעלי, איוב ל ל. כסילים — הכוכבים שבקבוצת אוריון; מלשון כוכבי השמים וכסיליהם, ישעיה יג י.
5. א] על פי ישעיה מח י: הנה צרפתוך ולא בכסף בחרתיך (ג'נאח, ספר השרשים 61: כמו בחנתך) בכור עני, צרופים — בחונים; מלשון אמרת יי צרופה, תהלים יח לא; יתבררו ויתלבנו ויצרפו, דניאל יב י. בענים — ש: כענים?
6. א] על פי יחזקאל כו טז: חרדות ילבשו. ב] על פי שמואל-ב יג יט: ותקח תמר אפר על ראשה. ג] סגלה — מלשון והייתם לי סגלה מכל העמים, שמות יט ה. ד] דגלים — פ: רגלים.
- 9.7. שמה... לשמה... ושמה — צמודים שלמים.
7. על פי שיר השירים ד א: הגך יפה רעיתי הגך יפה, תרגום: כמה יאיא אנת כנשתא דישראל (מלמד: כמה באה את, כנסת ישראל). נעימה — יפה; מלשון הגך יפה דודי אף נעים, שיר השירים א טז. ב] שממה הרגיזתה; חרוז פנימי. שמה — מלשון שממה החזיקתני, ירמיה ח כא. הרעימה — מלשון וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה, שמואל-א ו. ג] עש וכימה — על פי איוב ט ט: עש כסיל וכימה. ד] על פי עמוס ה כ: ואפל ולא נגה לו.
8. א] על פי יחזקאל כט יט: ונשא המונה ושלל שללה, המונה — רכוש; על פי תהלים לו טז: טוב מעט לצדיק מהמון (אבן עזרא: הוא ממון) רשעים רבים; וראה מלון לשירת הנגיד. אב] השוה גבירול, שנותינו ספו 8: הייתי לבזה לשמה ולמה; הלוי, אמרת ביום 7: ואני לבזה ולשמה; יונה נשאתה 12: בזה ושמה למזה ושמה, בזה — דניאל יא כד. ב] על פי בראשית לו יג: אלה שמות בני עשו... רעואל... ואלה בני רעואל... שמה ומוזה. ג] על פי ירמיה ז כט: גזי נזרך; שופטים ו לו: גזת הצמר. ד] כצמר — פ: כצער. על חלופי מ-ע או ע-מ ראה עוד במאמרי „מליצתי בדאגתי הדופה“, „סיני“ עח (תשל), עמוד לו. רחלים — פ: הרחלים (נגד המשקל).
9. כבודה — מלשון כל כבודה בת מלך פנימה, תהלים מה יד. ותמה — מלשון יונתי תמתי, שיר השירים ה ב, תרגום: כנשתא דישראל דמתילא ליונתא בשלימות עובדיך (מלמד:

10 הלעד במעצור	קמצוק ומצור	קקדר וקצור	נסוגדי אלילים
נעולים קתוף בור	קלחלח וקבור	לבצל וקבור	עקדים עמלים
קחונים קגלות	קצפים אגלות	קבלות וקפלות	קנעים אמלים
קדופי לקאים	קמו קצקאים	קקתי קלאים	קעקס קקלים
קקו קמחות	קצחות קנחות —	קנה קנחות	קציר וקקלים
15 קננים קרודים	קפחים לכודים	קרויים קדודים	קדודים קלולים

כנסת ישראל המשולה ליונה בתמימות מעשיך. ב] על פי דברים כח לו: והיית לשמה למשל ולשנינה. למשל — פ: לשמה. ג] על פי בראשית טז ג: ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה... ותתן אותה לאברם אישה לו לאשה ויבא אל הגר ותהר ותרא כי הרתה ותקל גברתה בעיניה; בראשית כא ט: ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק. גבירה — מלשון בני המלך ובני הגבירה, מלכים-ב י.ג. ד] על פי מלכים-ב יז מא: ואת פסיליהם היו עובדים.

10. במעצור — מלשון אין ליי מעצור להושיע ברב או במעט, שמואל-א יד ו. ב] על פי דברים כח נג: במצור ובמצוק. ומצור — פ: ובמעצור (נגד המשקל, וגם כבר היתה „במעצור“ כמלת חרוז בשורתנו). ג] על פי ירמיה מט כח: לקדר ולממלכות חצור. בקדר — ש: בין קדר (נגד המשקל). ד] על פי ישעיה מד טו: אף יפעל אל וישתחו עשהו פסל ויסגד למו.

11. נעולים — מלשון והנה דלתות העליה נעולות, שופטים ג כד. ב] על פי דברי הימים-א ה כו: ויביאם לחלת וחבור. ג] על פי בראשית לו לח: וימת שאול וימלך תחתיו בעל חנן בן עכבור. ד] עבדים — ש: עבדי (נגד המשקל). עמלים — מלשון וימינה להלמות עמלים, שופטים ה כו.

12. א] השוה גבירול, אמרה גולה 4: בחונה בגלות. ב] אילות — מלשון אילות לעזרתי חושה, תהלים כב כ. ג] השוה גבירול, שנותינו ספו 21: שנותינו ספו בדלות ובקלות, לאור נקוה והנה בוז ושפלות. ד] אמלים — מלשון מה אמלה לבתך, יחזקאל טז ל: והשוה גבירול, אנושים וענושים 2: אנושים וענושים בקשים, אמלים ועמלים במרים.

13. רדופי — השוה גבירול, זממי זה 8: רדוף יגון; פ: רדופים; ש: רשופי. לבאים — תהלים נז ה. ג] על פי ישעיה מב כב: ובבתי כלאים החבאו. ד] בעכס בכבל; מלשון וכעכס (ג'נאח, ספר השרשים 367: וכבר אמרו לכבל עכס) אל מוסר אויל, משלי ז כב. כבלים — מלשון ענו בכבל רגלו, תהלים קה יח.

14. ועתות — ש: לעתות. הנחות — מלשון והנחה למדינות עשה, אסתר ב יח: וראה מלון לשירת הנגיד ומלון לשירת גבירול; והשוה גבירול, נשמת שאופי תנין 8: מרום מפיק הנחה תחת אנחה; תהלת אל 7: נדודה מהנחה לאנחה; קליר, וארו חיוה 23: תחת אנחה הנחה צמחה; דוגש, דעה לבי 14: וראשו בהנחה וסופו לאנחה; בן קהלת צג: ובסוף אנחה הנחה. ד] על פי ישעיה יג ח: צירים וחבלים יאחזון.

15. א] על פי ישעיה נח ז: ועניים מרודים תביא בית. ב] על פי ישעיה כד יח: והעולה מתוך הפחת ילכד בפח; ירמיה יח כב: כי כרו שוחה ללכדני ופחים טמנו לרגלי; והשוה בן תהלים, יחידתי לבבך 16: וכגואל לאנשי עיר לכודה. ג] זרועים — נפוצים; מלשון מזרה ישראל יקבצנו, ירמיה לא ט: תורם ורוח תשאם, ישעיה מא טז: והשוה הלוי,

קדושה אדמה	לחרב שמה	בחרב נקמה	חללים חללים
בתיקל ונקמה	בכי רב ונקמה	ואכל ואניה	והוה ונחילים
הלא היא למרמס	ולבו ולמס	בעשק ונקמס	מתי ריק ואוילים
בפתע נמוכה	כרגע הפוכה	לאיד עיר מלוכה	דרוכת נחלים
20 הגש קץ לחולה	לסוכה וגולה	ואם גש תפלה	לחולים וגולים
נבוכה מדכה	משוכה בנסכה	גאלה מנסכה	לרומם שפלים
נעומים קדומים	יצו דר מרומים	פדות לעגומים	וקלכו גאולים

אסיר משתחוה 13 : זרית עדרים ; אשהר עדתי 24 : ויקבץ זריו ; מעזי ועזי 5 : עדרך בקר ברצון זריו ארבע קרנות ; והשוה מלון לשירת גבירול. גד] נדודים שדחים — השוה רב האיי גאון, שערך שוקדה 21 : שדודה נדודה ; גבירול, שדודים נדודים לציון 1 ; שדודים נדודים תקבץ ו. ד] שדודים — ש : מרודים (כבר היה בשורתנו). שלולים — שדודים ; השוה משה בן עזרה, שירי החל, מה לי וזמן 2 : איכה ירוץ לשלל שלול או איך שדוד יהיה שודד.

16. א] אדמת ארץ ישראל הקדושה ; על פי כלים א ו : י' קדושת הו, ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות. קדושה — ש : קדושת ? ב] לחרב — בגלל חרב. ג] על פי ויקרא כו כה : והבאתי עליכם חרב נוקמת.

17. בהיכל — בבית המקדש. וקריה — מלשון קריה נאמנה, ישעיה א כא. בכי רב — פ : בדי הי. ונהיה — מלשון ונהה נהי נהיה, מיכה ב ד, ואבל — פ : ואבוי (נגד המשקל). ואניה — מלשון אניה לי כי גרתי משך, תהלים קכ ה ; ש : ואניה (נגד המשקל). והוה — על פי עמוס ה טז : בכל רחובות מספד ובכל חוצות יאמרו הוה. ונחילים — מלשון חיל אחז יושבי פלשת, שמות טו יד ; והשוה בן תהלים, הלי תעש 127 : והכאיבו לבבי אך אלהים צרי שלח בעד מכאוב ונחילים : טובות לאל 14 : תציל ידיך מחלאים ומנחילים ; פ : ואלים.

18. למרמס — מלשון למשלח שור ולמרמס שה, ישעיה ז כה. ולבו — מלשון היו לבו וללעג, יחזקאל לו ד. ג] על פי תהלים סב יא : אל תבטחו בעשק ובגזל אל תהבלו. בעשק — ש : בעמק. ד] מתי ריק — על פי איוב כב טו : מתי און.

19. כפתע — מלשון וכי ימות מת עליו בפתע פתאם, במדבר לה כב ; פ : בפתע (נגד האצרה). ב] על פי איכה ד ו : ההפוכה כמו רגע. ג] עיר מלוכה — על פי שמואל ב יב כו. ד] על פי ישעיה יא טו : והכהו לשבעה נחלים והדריך בנעלים. נעלים — תקוני ; פ : נמלים.

20. ב] על פי ישעיה מט כא : גולה וסורה. גד] על פי ירמיה ל יג : רפואות תעלה אין לך ; ירמיה מו יא : לשוא הרבית רפואות תעלה אין לך. ד] לחולים — פ : להולים.

21. מדכה — מלשון כי דכיתנו במקום תנים, תהלים מד כ ; והשוה בן משלי פב : אהב גר ואל תונה מדכה אשר אין לו איל. ב] על פי איוב מ כה : תמשך לויתן בחכה. ג] על פי חבקוק ב ג : כי עוד חזון למועד ויפת לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבא לא יאחר. ד] על פי שמואל א ב ז : משפיל אף מרומם ; איוב ה יא : לשום שפלים למרום.

22. זעומים — בני ישראל, שהיו מאוסים בעיני הגויים בהיותם בגלות ; על פי תהלים קיח כב : אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה ; והשוה ג' אנה, ספר השרשים 135 : הזין והעין

לְבָשֶׁר אָנוּשִׁים	לְקַבֵּץ חֲבוּשִׁים	לְקַדֵּשׁ קְדוּשִׁים	בְּבֵית אֵל שְׁתוּלִים
יְקַדֵּשׁ לְנִקְאָב	יְשׁוּעָה בָּבֶא אָב	לְרַחֵם קָמוּ אָב	לְנַחֵם אָבְלִים.

והמם ומה אזעם לא זעם יי... ענין המלות האלה המאסה. רדומים — מלשון שם בנימין צעיר רודם, תהלים סח כח; והשוה גבירול, אמרה גולה 29: וצעיר רודם הקץ. דר מרומים — האל; על פי ישעיה לג ה: נשגב יי כי שוכן מרום; תהלים ב ד: יושב בשמים ישחק אדני ילעג למו; והשוה גבירול, שאול ישאלון 3: דר עליות. ג] לעגומים — מלשון עגמה נפשי לאביון, איוב ל כה. ד] ישעיה לה ט.

23. א] על פי ישעיה סא א: לבשר ענוים. אנושים — מלשון אנוש מטאובך, ירמיה ל טו. ב] לקבץ — ש: לקבל. חבושים — מלשון לחבש לנשברי לב, ישעיה סא א. ג] קדושים — מלשון קדושים תהי, ויקרא יט ב; ש: קדשים. ד] על פי תהלים צב יד: שתולים בבית יי. 24. יחדש — ש: יקדש. לנכאב — השוה גבירול, גפן שתולה 11, לאט עלי 10: נכאב לבני. ג] על פי תהלים קג יג: כרחם אב על בנים. ד] על פי ישעיה סא ב: לנחם כל אבלים.

אֲבָרָהָם אֲבָרָהָם

הכותרת מדגימה את הדרך שבה אדם קורא לחברו (ביחוד אם הוא נמצא הרחק ממנו): הוא חוזר על שמו פעמים. דבר זה כתוב בתורה: וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחט את בנו, ויקרא אליו מלאך יי מן השמים ויאמר אברהם אברהם ויאמר הנני (בראשית כב יא); ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב ויאמר הנני (בראשית מו ב); וירא יי כי סר (משה) לראות ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה ויאמר הנני (שמות ג ד). ושנוי בנביאים: ויבא יי ויחיצב ויקרא בפעם בפעם שמו אל שמואל (שמואל-א ג י). ומשולש בכתובים: אלי אלי למה עזבתני (תהלים כב ב). ומרובע בתוספתא: וכשנכנסו יוניים להיכל באתה מרים (בת בילגא) וטפחה לה על גגו של מזבח אמרה לו לוקים לוקים (זאב זאב) אתה החרבתה את נכסיהם של ישראל (סוכה ד כח; וכעין זה בבלי גו:). ומחומש בתלמוד: שלח ליה רב חסדא לרב נחמן הרי אמרו לרכובה שלש (רש"י: מנהג הדיינים לגבות מן הבעט את חברו בארכובתו של בעט ג' סלעים)... לפנדא דמרא (לידית של מעדר) ולקופינא (רש"י: הברזל עצמו אצל הנקב) מאי? שלח ליה: חסדא חסדא! קנסא קא מגבית בבבל? (בבא קמא כז:).

הערה: דוד ילין, בספרו „תורת השירה הספרדית“, עמוד 190, בדונו על החזרה במקרא, כותב: „בכל שירי הנגיד המרבים הננו מוצאים רק את הבתים האלה, בחזרות שכלן נמצאות בתנך... התנערי, התנערי“. ואולם הצורה „התנערי“ נמצאת בתנך רק פעם אחת, ובלא חזרה: התנערי מעפר קומי (ישעיה נב ב). גם החזרה „עדרים עדרים“ המובאת אצלו בהמשך (עמוד 191) איננה נמצאת בתנך.

אָהה ידועת מכאובות - קינה לתשעה באב במהדורה משפּרת

מאת

דב ירדן

הקינה היפה לתשעה באב, „אהה ידועת מכאובות“ נדפסה עד כה חמש פעמים:
(א) קינות לתשעה באב כמנהג תימן (עדן תרנא 1891).
(ב) תכלאל, סדור כולל כל תפלות השנה... כמנהג תימן עם ספר עץ חיים
מר' יחיא בר יוסף צאלח (ירושלים תרנה—תרנט 1894—1898).
(ג) חיים שירמן, שירים חדשים מן הגניזה (ירושלים תשכו 1965), 245—246,
משורה 22. רצהבי, בבקרתו (מאזנים כה, תל-אביב תשכח 1967), 348, העיר כי „כיון
שמחציתה הראשונה של הקינה חסירה היתה דימה המהדיר כי חדשה היא“. שירמן
מיחס את הקינה ליהודה הלוי.
(ד) ישראל לוי, שירי-הקודש של אברהם אבן עזרא ב (ירושלים תשמ 1980),
277—280, על פי ששה כתבי יד.
(ה) דב ירדן, שירי הקדש לרבי יהודה הלוי ג (ירושלים תשמב 1982), 834—838
(על פי שירמן והתכלאל, בהתחשב בהערות רצהבי, אך בלא תלות במהדורת לוי).
מטרת המאמר הזה כפולה: א) להפקיע את הקינה מחוקת יהודה הלוי ואברהם
אבן עזרא גם יחד ולהעבירנה לחוקת לוי אבן אלטבאן. ב) לתת טכסט מבורר יותר של
גוף הקינה ושל פרושה ומקורותיה, לאחר עיון חדש ובהתחשב גם בנסוחו ובפרושו
של לוי.
ראשית נוכיח שהקינה איננה לאברהם אבן עזרא, לשם זה נתבונן במחרוזת
הראשונה, כנתינתה במהדורת לוי:

אָהה ידועת מכאובות — וַיִּדְעוּ עַת יְבוֹאֲנָה.
בְּחֶדְשׁ אָב יִתְחַדְּשׁוּ וַיִּשְׁאֲוֲנָה וַיִּלְאֲוֲנָה.
יְמֵי אָב בָּאָב בְּגִדְלוֹנָה וְאֵל יוֹם אִידִי יִבְיֹאֲוֲנָה.
מוֹצָדֵי יוֹרָה תִּצְיִים אֲשֶׁר לֹא יִחְטִיאֲוֲנָה.
תִּלְאֹת אֲשֶׁר יִבְקִשׁוֹנָה / בְּחֶדְשָׁה יִמְצְאוֹנָה.

הקורא ישים אל לב כי יש פה „כמעט“, „אצָרָף“ (אַקְרוּסְטִיכוֹן) של השם „אברם“:
שורה ראשונה פותחת באות א, שנית — באות ב, רביעית — באות מ, וחסרה רק האות
ר בראש השורה השלישית, להשלמת האצָרָף „אברם“ (במקום ר יש פה י). אמר מעתה:
הקינה איננה לאברהם אבן עזרא, כי לו היתה לו, היה שם, בלי תפונה, בראש
שורתה השלישית מלה הפותחת באות ר, להשלמת האצָרָף „אברם“, כחתימתו בכמאה
ושבעים מפיוטיו (על פי מפתח החתימות במהדורת לוי, עמוד 691). מצד שני, יתכן
שמעתיק, או מעתיקים, שנצנצו להם האותיות אב—מ, לא חקרו הרבה, „וַיִּמְהָרוּ וַיַּחְלְטוּ“

הממנו" (מלכים-א כ לג) — מהרו והחליטו כי היא ממנו, כי מחבר הקינה הוא אברהם אבן עזרא. תקלה כעין זו קרתה אף לחוקר בן דורנו, דודזון, בפיוט „יי יום לך אערוך תחנה", שעליו כתב ב„אוצר השירה והפיוט" כרך א, עמוד 41, ערך 849: סי' יהודה [רי"ה] — בעוד שהסימן אינו אלא: יהוה!

עתה נגש לברור חזקת יהודה הלוי על הקינה הזאת. שירמן מתאר את כתב היד שמתוכו העתיק את הקינה (שחסרות בו 21 השורות הראשונות), כזאת: „ט"ש 14 H, מס' 92. שני דפים קרועים. תוכנם: (1) הקינה שלפנינו (בלי כותרת). בסופה רשום: „כלו עניני ט' באב"; (2) „ולה ענין לשבת נחמו" — „למתי זרוע אל" (דו"ז ל, 1192 — ליהודה הלוי)". — אך „למתי זרוע אל" הוא לאלתבאן! השוה פגיס, שירי לוי אבן אלתבאן (ירושלים תשכח 1967), עמוד 62 (על פי צונץ, ליטרטורגשיכטה 217). כיוצא בו הפיוט „ישראל עם קדוש", לוי 593, הוא לאלתבאן, פגיס 154. נראה שגשר המעבר מאלתבאן לאבן עזרא הוא לפי הנוסחה: לוי אבן אלתבאן ← יהודה הלוי ← אברהם אבן עזרא, שכן שירי יהודה הלוי ואברהם אבן עזרא באים תכופים בהרבה כתבי יד, לרב פרסומם של השנים, והמעתיקים בבלו ביניהם.

וַיִּדְעוּ עַתָּה יְבוֹאוּנָה
וַיִּשְׁאוּנָה וַיִּלְאוּנָה
וְאֵל יוֹם אֵד יְבִיאוּנָה
אֲשֶׁר לֹא יִחְטִיאוּנָה

אָהָה יְדוּעַת מְכַאוּבוֹת
בְּחֶדְשׁ אֵב יִתְחַדְּשׁוּ
יְמֵי אֵב קָאָב יִגְדְּלוּנָה
מוֹעֲדֵי מוֹרָה תִּחְצִי

משקל: 6 + 6 הברות. כעין שיר אזור.

1. ידועת מכאובות — כנסת ישראל בגלות, השבורה על ידי יסוריה; על פי ישעיה נג ג: איש מכאובות וידוע חלי; שופטים ח טז: ויקח (גדעון) את זקני העיר ואת קוצי המדבר ואת הברקנים וידוע בהם (רד"ק: כתרגומו ותבר עליהון (ושבר עליהם) מן וידוע חולי שהוא לשון שבירה) את אנשי סכות. ידועת... וידעו — לשון נופל על לשון. בן וידעו המכאובות כי חדש אב מזומן לפרענות; על פי ירמיה ח ז: גם חסידה בשמים ידעה מועדיה ותור וסיס ועגור שמרו את עת בואנה; תהלים צה יא: יבואון.
2. על פי תענית ד ו: בתשעה באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ, וחרב הבית בראשונה ובשניה, ונלכדה ביתר, ונחרשה העיר.
3. בחדש... יתחדשו — לשון נופל על לשון. יתחדשו — מלשון תתחדש כנשר נעורכי, תהלים קג ה. וישאונה — וישימוה שמה ושאיה, יחריבוה; מלשון להשאות גלים נצים ערים בצורות, ישעיה לו כו. וישאונה וילאונה — צמוד שונה אות. וילאונה — ויעיפיה; מלשון כי את רגלים רצתה וילאוך, ירמיה יב ה.
4. אב כאב — צמוד שלם. כאב יגדלונה — על פי איוב לא יח: כי מנעורי גדלני כאב; הושע ט יב: כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם. בן על פי איוב כא ל: כי ליום איד יחשך רע ליום עברות יובלו. יום איד — יום החרבן בתשעה באב. יביאונה — מלשון הדבר הקשה יביאון אל משה, שמות יח כו.
4. על פי שמואל-א כ לה—לו: ויצא יהונתן השדה למועד דוד (יונתן: לזמנא דאמר ליה דוד — לזמן שאמר לו דוד)... ויאמר לנערו רופץ מצא נא את החצים אשר אנכי מורה;

5	תְּלֹאוֹת אֲשֶׁר יִבְקֻשׁוּנָה	בְּחֻדָּשָׁה יִמְצְאוּנָה
	אֲחִינוּ אֲחִינוּ	אֲנָשֵׁי גְּאֻלָּתֵנוּ
	אִיכָה צָרָה עָלֵיכֶם	כּוֹס תַּרְעֵלְתֵנוּ
	וְגַם אַתֶּם חָלִיתֶם	כְּדָנִי מִחֻלָּתֵנוּ
	אִיכָה פְּתָאוֹם נִהְפַּכָה	לְזָרִים נַחֲלָתֵנוּ
10	וְנָתַנּוּ לַחֲרָבָה וְשָׁמָּה	אֶת בֵּית תַּפְלָתֵנוּ
	וּמָדַד אֶל חִיקֵנוּ	אֵל יוֹם שֶׁצִּלָּתֵנוּ
	כִּי צִוְּנוּ דָתוֹ	אֲשֶׁר הָיָא תְּהֵלָתֵנוּ
	וְעַם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁחָרוּנָה	אִיכָה יִמְצְאוּנָה
	הֵן יִי לֹא שָׁנָה	בְּנֵי יַעֲקֹב אֵיךְ שְׁנִיתֶם

- משלי כו יח: כמתלהלה היורה זקים חצים ומות; שופטים כ טז: קולע באבן אל השערה ולא יחטיא. מועדי — מועד אסוני, יום החרבן. מורה — תקוני במקום איזה, אירה, שבכתבי היד; לוין: יורה. יחטיאונה — יסטן ממנה, לא יפגעו בה.
5. על פי במדבר כ יד: אתה ידעת את כל התלואה אשר מצאתנו; ירמיה ב כד: כל מבקשה לא ייעפו בחדשה ימצאונה. למספר רבים תלואות השוה בן תהלים מ 10: ונהג ולך בנתיב תלואות; קל 11: וחרד מתלואות אחרי מות; בן קהלת כד: התתמה בתלואות אשר באות שונות עלי בן איש... שובה תמה לך מלבבו אשר יכול הכיל תלואות המשנות; קנח: בעולם תרדפומו התלואות; גבירול, כתר מלכות לו: לכן אלהי זכר נא אלה התלואות, ימצאונה — וכן 11.
6. על פי יחזקאל יא טו: אחיך אחיך אנשי גאלתך.
7. על פי איכה א א: איכה ישבה בדד העיר רבתי עם היתה כאלמנה; איכה ד כא: גם עליך תעבר כוס; ישעיה נא יז: את קבעת כוס התרעלה ושתית מצית.
8. על פי ישעיה יד י: גם אתה חלית כמונו, כדוי — מלשון המה כדוי לחמי, איוב ו ז.
9. נהפכה — מלשון נהפכו כקשת רמיה, תהלים עח נז. נהפכה לזרים נחלתנו — על פי איכה ה ב: נחלתנו נהפכה לזרים.
10. על פי ויקרא כו לא: ונתתי את עריכם חרבה והשימותי את מקדשיכם; ירמיה כה יח: לתת אותם לחרבה לשמה; ישעיה נז ז: ושמחתים בבית תפלתי... כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים. ושמה — ושממה. בית תפלתנו — בית המקדש.
- 11-12. על פי ישעיה סה ז: ומדתי פעלתם ראשונה על חיקם; תהלים פט לא: אם יעזבו בניו תורת... ופקדתי בשבט פשעם; דברים ד ה-ו: למדתי אתכם חקים ומשפטים... ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים. יום — אולי צ"ל: גמול.
12. דתו — מלשון יי מסיגי בא... מימינו אש דת למו. דתו אשר היא תהלתנו — על פי דברים י כ-כא: את יי אלהיך תירא אותו תעבד... הוא תהלתך.
13. על פי משלי א כח: ישחרונני ולא ימצאונני. ישחרונה — יבקשה וידרשה. ימצאונה — וכן 5.
14. על פי מלאכי ג ו: כי אני יי לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם. לא שנה — לא נשתנה,

15	ואיכה מוסר יי ותחבולות לצת צרה ואת עושיה ויוצרה נתאמרו מקרה הוא רפאתם דלף טורד	מבשרכם לא תזיתם וכל תושיה עשיתם מחוק לא ראיתם ולכפאו דמיתם וארבות רום נשיתם ותמחלה לא רפאתם ותתשובות יבאונק
20	איכה התרפיתם אשר משובות יביאונק	
	איך גרשו נשי עמי ואיך צדו צעדיהם ויהפכו לאכל לבי על שדודיהם	מבית תענוגיהם נקלו משיגיהם שבתותם נסגיהם מצי על תרועיהם
25		

- לא שנה את יחסו אל עמו. שניתם — נשתניתם.
15. על פי דברים יא ב: לא ראו את מוסר יי אלהיכם; משלי ג יא: מוסר יי בני אל תמאס; איוב יט כו: ומבשרי אחזה אלוה.
- 16-17. על פי ישעיה כב ח—יא: ויגל את מסך יהודה ותבט ביום ההוא אל נשק בית היער ואת בקיעי עיר דוד ראיתם כי רבו ותקבצו את מי הברכה התחתונה ואת בתי ירושלם ספרתם ותתצו הבתים לבצר החומה ומקוה עשיתם בין החומותים למי הברכה הישנה ולא הבטתם אל עושיה ויוצרה מרחוק לא ראיתם.
16. על פי ירמיה טו יא: בעת רעה ובעת צרה; איוב ה יב: ולא תעשינה ידיהם תושיה.
18. מקרה הוא — שמואל א ו ט.
19. דלף טורד — גשם המטפטף לתוך הבית ומגרש את יושביו; משלי כו טו. בן אבל את זרמי המים הרבים היורדים מחלונות השמים שכחתם. וארבות רום — על פי בראשית ז יא: וארבות השמים. רום — מלשון רום ידיהו נשא, חבוק ג י.
- נשיתם — שכחתם: מלשון נשיתי טובה, איכה ג יז.
20. על פי משלי כד י: התרפית ביום צרה צר כחכה; ירמיה נא ט: רפאנו את בבל ולא נרפתה. התרפיתם... רפאתם — לשון נופל על לשון וחרון פנימי.
21. על פי ירמיה ה ו: רבו פשעיהם עצמו משובותיהם; ירמיה ג כב: שובו בנים שובבים ארפה משובותיכם; ישעיה ה י: ושב ורפא לו. משובות — חטאים. משובות... תשובות — צמוד שונה אות וחרון פנימי. והתשובות — מלשון תשובה מכפרה על עברות קלות, יומא ח. יביאונה — וכן 3; מלשון הדבר הקשה יביאון אל משה, שמות יח כו.
22. על פי מיכה ב ט: נשי עמי תגרשון מבית תענוגיה.
23. על פי איכה ד יח—יט: צרו צעדינו מלכת ברחובותינו... קלים היו רודפינו; ישעיה ל טו: על כן יקלו רודפיכם; שמות טו ט: אמר אויב ארדף אשיג; והשוה 32: ואיך צדו צעדינו. צדו — שממו; מלשון נצדו עריהם מבלי איש מאין יושב, צפניה ג ו (תרגום איכה לרבנו סעדיה גאון, רצהבי, תרביץ יג (תשב), 105, הערה 18).
24. על פי עמוס ח י: והפכתי חגיכם לאבל; הושע ב יג: והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתי. שבתותם — מלשון ואת שבתותי תשמרו, ויקרא יט ג.
25. על פי ירמיה ד יט: מעי מעי אוחילה קירות לבי הומה לי לבי לא אחריש; תפלת נחם:

אוי על ספרי תורה	והוי על שד הוגיהם
הנאחזים קדגים	במצוד דגגיהם
ושה פזורה בין אריות	יבעתוה שואגיהם
אוקבים ישנאונק	וקאכצות קיאונק

30	איך שקנה צאן קרנה	קעיר דמים שוקת
	בין תהלים ולקט	קרב מתקשקת
	ואיך צדו צעדינו	ברחוקה מלקת
	לולי זרוע יי	אוקנו תומקת
	אזי חיים בלעונו	קצת תמקתם נתקת
35	וקתה נקלתנו	לקלקים משלקת
	השה הנקלעה	בין סיות מתקלקת

- לבי לבי על חלליהם מעי מעי על חלליהם. שדודיהם — מלשון הוי שודד ואתה לא שדוד, ישעיה לג א. הרוגיהם — מלשון כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה.
26. על פי דברים לא כו: ספר התורה; תהלים א ב: כי אם בתורת יי חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה. על שד הוגיהם — על שבר הלומדים בהם.
27. על פי קהלת ט יב: כדגים שנאחזים במצודה רעה; משלי יב יב: חמד רשע מצוד רעים; ישעיה יט ח: ואנו הדיגים ואכלו כל משליכי ביאור חכה.
28. על פי ירמיה נ יז: שה פזורה ישראל אריות הדיחו; איוב טו כד: יבעתוהו צר ומצוקה; צפניה ג ג: אריות שואגים.
29. על פי איכה א ב: אין לה מנחם מכל אוהביה כל רעיה בגדו בה היו לה לאויבים; ויקרא יח כה: ותקיא הארץ את יושביה.
30. צאן הרגה — על פי זכריה א ד: רעה את צאן ההרגה. ב] על פי יחזקאל כב ב: עיר הדמים; ויקרא יז ד: דם שפך.
31. על פי איוב מא יג: נפשו גחלים תלהט; בראשית ג כד: ואת להט החרב המתהפכת.
32. על פי איכה ד יח: צדו צעדינו מלכת ברחובותינו; והשוה 23: ואיך צדו צעדיהם.
- צדו — שממו מלשון נצדו עריהם מבלי איש מאין יושב, צפניה ג ו.
- 33-34. על פי תהלים קכד ב—ג: לולי יי שהיה לנו בקום עלינו אדם אוי חיים בלעונו בחרות אפם בנו; ירמיה ז כ: אפי וחמתי נתקת; יחזקאל כ לג: ובחמתי שפוכה.
33. זרוע יי — ישעיה נא ט, זרוע יי אותנו תומכת — על פי ישעיה מא י: תמכתיך בימין צדקי; תהלים סג ט: בי תמכה ימינך.
35. על פי שמות כב ל: ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו; מלכים יג כד: ותהי נבלתו משלכת בדרך; שמות כב ל: ובשר בשדה טרפה לא תאכלו לכלב תשליכון אותו.
36. על פי מיכה ד ז: ושמתי את הצולעה לשארית והנהלאה (אבן עזרא: שהיתה רחוקה מהלאה לארצה) לגוי עצום; והשוה 26: ושה פזורה בין אריות יבעתוה שואגיהם. הנהלאה — הגדחה.
- ב] חרוד על פי יחזקאל א יג: היא מתהלכת בין החיות.

וּלְמַעַן "סִינִי" 33 כִּלְכִּיל - כִּלְכִּיל

הַוַּבְּאָה בְּצוּרֵי הַקֶּלֶס, כֶּכֶךְ 3

1020 יִפְהַ - צִיּוֹר קִוְיָם

1026 אֶחָדִי -

1062 יִפְהַ מִּלְּצִוִּי -

שְׁלֹשָׁה שִׁירִים חֲדָשִׁים לְרַבִּי יְהוּדָה הַלּוֹי

מאת

דב ירדן

נתנים בזה שלשת השירים האחרונים מבין חמשת השירים החדשים בחזקת רבי יהודה הלוי, שגלם ד"ר אנגל סאנץ בדיליוס מאוניברסיטת גרנדה בגניזת קמברידג', ופרסמם בכתב העת Sefarad כרך מא (1981), עמודים 213—229. לבקשתי הרשה לי ד"ר בדיליוס לפרסם עבוד עברי של החמר, למען קהל שוחרי השירה בישראל ובעולם שאינם שומעים ספרדית. את שני השירים הראשונים, „בראש כל חדשיכם חדשו רננה" ו"יצרי אנוש משלי אפר", פרסמתי ב„סיני" צג (תשמג), עמודים רה—רט, וב„סיני" צד (תשמד), עמודים כח—לא.

שִׁיר חֲתָנָה

שִׁיר אֹזֶר בַּעַל מַדְרִיךְ. מִשְׁקָלוֹ: 9 הַבְּרוֹת. אֲצִרְפוּ: יְהוּדָה.

יָפָה — עֲתוֹת דּוּדִים יָצִירוּקָ

עֲלָמוֹת לִרְקֻמוֹת הוֹבִילוּקָ

רְאוּקָ קְבוֹת וְנֶאֱשָׁרוּקָ

מְלָכוֹת וּפִילָגְשִׁים — וְנִהְלִיחוּקָ. פו'

5 הוֹבְקָה לְאַסְרִיּוֹן רְצוּף אֶהְקָה

נִשְׁאָה כִּי עַת דּוּדִים קָרְקָה

נִקְרָאָה לְדוּדָה, עֲשֶׂגֶל נֶצְקָה

מֵאֵז יָפִי וַחַן גְּמִלוּקָ. פו'

[נ]עֲלִי דוּדָה הִיא מִתְרַפֶּקֶת

1. עֲתוֹת דּוּדִים — על פי תהלים ט י: לעֲתוֹת בַּצֵּרָה; תהלים טו ח: והִנֵּה עֲתֶךְ עַת דּוּדִים.
2. עֲלָמוֹת — תהלים סח כו. לִרְקֻמוֹת הוֹבִילוּהָ — על פי תהלים מה טו: לִרְקֻמוֹת תוֹבֵל.
- 3-4. שִׁיר הַשִּׁירִים ו ט.
5. על פי שִׁיר הַשִּׁירִים ג ט—י: אֲפִרְיוֹן עֲשֶׂה לוֹ הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה... תוֹכוֹ רְצוּף אֶהְבֶּה.
6. נִשְׁאָה — הוֹבִלָה; מִלְשׁוֹן וְנִשְׂאָה בָּם אֶת הַשְּׁלַחַן, שְׁמוֹת כֹּה כח. כִּי עַת דּוּדִים קָרְבָה — על פי יחזקאל טו ח: והִנֵּה עֲתֶךְ עַת דּוּדִים.
7. כִּשְׁגֵל נִצְבָה — על פי תהלים מה י: נִצְבָה שְׁגֵל לִימִינִךְ.
8. מֵאֵז — מִזְמַן אֲשֶׁר; מִלְשׁוֹן מֵאֵז דְּבָרְךָ אֶל עַבְדְּךָ, שְׁמוֹת ד י. יָפִי וַחַן — על פי מִשְׁלִי לא ל: שֶׁקֶר הַחֵן וְהַבֵּל הַיָּפִי. גְּמִלוּהָ — וַיִּצֵּץ צִיץ וַיִּגְמַל שְׁקָדִים, בַּמִּדְבָּר יז כג.
9. על פי שִׁיר הַשִּׁירִים ח ה: מִתְרַפֶּקֶת עַל דּוּדָה.

10 ונחלי צופה אותו מינקת
ובקלי עדי [זקב] מתפנקת
ודודי ידידה אליו הגלוקה.

פז'

דגלך חתני, קרם [עליה]
סדלך נפל בגעים סדליה
15 אפלק נאור במקור שחיליה
באהל קטיף נאחילוקה.

פז'

האל לשניהם פניהם נאר
ויואל לבנות קדש אשר נאר
אריאל בימיהם עוד תתפאר
20 בצאתה מיד זרים בקלוקה.

פז'

שיר תהלה

לחן גדר עירנו יהודה לוי ז"ל

אחלי לי, בני כסיל ענרי
נרחו יסמכה כסות אדרי

10. על פי איוב כ טז—יז: ראש פתנים יינק... נהרי נחלי דבש וחמאה; דברים לב יג: ויניקוהו דבש מסלע; משלי טז כד: צוף דבש.
11. עדי [זהב] — על פי שמואל-ב א כד: המעלה עדי זהב על לבושכו. מתפנקת — מלשון מפנק מנער עבדו, משלי כט כא.
12. ודודי — מלשון כי טובים דודיך מיין, שיר השירים א ב. ודודי ידידה — לשון נופל על לשון. הגלוקה — מלשון בגוים אשר הגלה יי מפניהם, מלכים-ב יז יא.
13. על פי שיר השירים ב: ודגלו עלי אהבה.
14. על פי תהלים טז ו: תבלים נפלו לי בנעימים.
- 15-16. על פי ישעיה כט יח: ומאפל ומחשך עיני עורים תראינה; תהלים קכח ג: אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך בניך כשתילי זיתים.
16. יאהילוקה — מלשון הן עד ירח ולא יאהיל (יהל, יאיר), איוב כה ה. באהל... יאהילוקה — לשון נופל על לשון.
17. על פי במדבר ו כה: יאר יי פניו אליך.
18. קדש אשר נאר — על פי איכה ב ז: זנח אדני מזבחיו נאר מקדשו.
19. אריאל — ירושלים; מלשון הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד, ישעיה כט א.
20. על פי ישעיה כו יג: יי אלהינו בעלוננו (יונתן: שליטו בנא — שלטו ובנו) אדונים זולתך.
1. אחלי — אשרי; מלשון אחלי (יונתן: טובי), מלכים-ב ה ג; אחלי יכוננו דרכי, תהלים קיט ה, תרגום: טב לי דתקנין אורחותי; והשוה רמג 12: והיום אחלי ומחר אללי; יצחק אבן עזרא, אם הלבנה 8, שמלצר 36: אשרי ואחלי. כסיל — מלשון עושה עש כסיל וכימה, איוב ט ט; כוכבי השמים וכסיליהם, ישעיה יג י; ועיש על בניה תנחם, איוב לח לב.

עֲקֵלָה עַל פְּנֵי זְמַן נְגִלִית
חֲזָקוֹ יָד לְדוֹקְמֵי דָלִת
יַעֲסוֹ גִּיל וְיִשְׁאוּ פְרִי
יַעֲרֵב מִדְּבַשׁ עָלֵי חֲמִי 5
מִבְּנֵי רוֹזְנֵי וְגִין מִלְכִּי
נֶאֱצַל מִקֶּהֶת וּמִמֶּרְרִי
הוֹד וְהָדָר חֲזָה עָלֵי פְנֵי
רוֹזְנֵי כָל יָקוֹם וְאִיתָנִי
10 צוֹנְפֵי צִיץ וְחֹבְשֵׁי נָרִי
וְעֶרְכָּה כְּמוֹ חֲבַצְלֵת
כִּי יִשׁוּבוֹן לַעֲזוֹ וּמִמְשַׁלֵּת
וְיִשְׁאוּ קוֹל בְּצִלְעָלֵי שִׁירֵי
שֶׁם נִסְיָכִי וּמֶר דְּרוֹר נִסְכִּי
כּוֹכְבֵי אֹר שָׁעַל — יִשְׁיִבוֹן כִּי
כּוֹכְבֵי פֹז לְכּוֹכְבֵי שְׁחָרִי
בֶּן לַעֲמָרָם וְצֹאֲצָא עָנֹו
מִעֲזוֹז עֵב רָאָה קְבוֹד בְּנֵי
לִשְׁאֵל אֵל בְּמִשְׁכְּנֵי אֹרִי

זרחו — זריחתו; מלשון והלכו גויים לאורך ומלכים לנגה זרחך, ישעיה ס ג. יסתבה כסות אדרי — על פי ירמיה מט כ: יסתבום צעירי הצאן; גטין נו. : בן צצית הכסת שהיתה ציציתו נגדרת על גבי כסתות. כסות — מלשון ואין כסות בקרה, איוב כד ז. אדרי — מלשון אדר היקר, זכריה יא יג.

2. א] על פי תהלים קד טו: להצהיל פנים משמן. נגלית — מלשון הנגלה נגליתי אל בית אביר, שמואלא ב כז. ב] על פי ישעיה לח א: ותגל ערבה ותפרח כתבצלת.

3. על פי ישעיה לה ג: חזקו ידיים רפות; שופטים יט כב: מתדפקים על הדלת; שיר השירים ה ב: קול דודי דופק. ישובון — מלשון ופדויי יי ישובון, ישעיה לה י. לעז וממשלת — על פי תהלים צו ו: עז ותפארת במקדשו; בראשית א טז: המאור הגדול לממשלת היום.

4. יעסו גיל — על פי תהלים קד ב: עוטה אור כשלמה. וישאו פרי — על פי יחזקאל יז ח: לעשות ענף ולשאת פרי; יחזקאל לו ח: ענפכם תתנו ופריכם תשאו. ישאו קול — על פי ישעיה כד יד: המה ישאו קולם ירגו. בצלצלי שירי — על פי תהלים קג ה: הללוהו בצלצלי שמע הללוהו בצלצלי תרועה.

5. א] על פי תהלים קד לד: יערב עליו שיחי; תהלים יט יא: ומתוקים מדבש ונפת צופים; שיר השירים ב ג: ופריו מתוק לחכי; משלי כד יג: ונפת מתוק על חכך. נסיכי — מלשון שבעה רועים ושמונה נסיכי אדם, מיכה ה ד. ומר דרוֹר — מלשון בשמים ראש מר דרוֹר, שמות ל כג. נסכי — מלשון ויקטר... ויסך את נסכו. נסיכי... נסכי — לשון נופל על לשון.

6. רוזני — מלשון שמעו מלכים האזינו רחנים, שופטים ה ג. ונין — וכן; מלשון והכרתי לבבל שם ושאר ונין ונכד (יזנתן: ובר ובר בר — וכן וכן בן), ישעיה יד כב; אם תשקר לי ולניני ולנכדי (אונקלוס: כי ובברי ובבר ברי — כי ובבני ובבן בני), בראשית כא כג. כוכבי אור — תהלים קמה ג.

7. נאצל — יחזקאל מב ו. מקהת וממרר — על פי בראשית מו יא: ובני לוי גרשון קהת ומררי. כוכבי פז — על דרך אדני פז, שיר השירים ה טו.

8. א] על פי תהלים צו ו: הוד והדר לפניו, חזה — ישעיה לג כ. ב] דומה למשה; על פי דברי הימיםא ה כט: ובני עמרם אהרן ומשה ומרים; במדבר יב ג: והאיש משה ענו מאד.

9. רוזני — השוה 6: רוזני. יקום — מלשון ומחיתי את כל היקום, בראשית ז ד. ואיתניו — מלשון מוליד כהנים שולל ואיתנים יסלף, איוב יב יט. מעוזו — מלשון ועוזו גוראותיך יאמר, תהלים קמה ו.

10. א] על פי ויקרא טז ג-ד: בזאת יבא אהרן אל הקדש... ובמצנפת בד יצנף; ויקרא ח ו:

נצקה אל ומינך שגל	את צעף תארה פשט ותגל
שמש זבול קסוקבה גלגל	לב בדלח ושר כמו נדגל
בוא אלי רדה דבש וצרי	ורנה יין פרי לקול תורי
נסדו ציר ונצבו מקדש	כי קקדם קריתכם חדש
15 נצחכם שוכני סנה נקדש	יאסף מחזו ומפלדש
אל גבולי ומגדשי צירי	מקדש כוננו ידי צורי.

ויקרב משה את אהרן... וישם את המצנפת על ראשו וישם על המצנפת... את ציץ הזהב נזר הקדש; שמות כט ט: וחגרת אותם אבנט אהרן ובניו וחבשת להם מגבעות. [ב] על פי שמואל-א כב יג: למה קשרתם עלי אתה ובן ישי בתתך לו לחם ושאל לו באלהים; תהלים מו ה: משכני עליון.

11. [א] על פי תהלים מה י: נצבה שגל לימינך. [ב] על פי בראשית לה יט: ותסר צעיפה מעליה. תארה — מלשון יפת תאר ויפת מראה, בראשית כט יז.
12. שמש זבול — על פי חבקוק ג יא: שמש ירח עמד זבולה. גלגל — מלשון קול רעמך בגלגל, תהלים עז יט. בדלח — מלשון ועיגו כעין הבדלח, במדבר יא ז. ושר כמו נדגל — על פי איכה ד ג: גם תנים חלצו שד; שיר השירים ו ד: יפה את רעיתי כתרצה... אימה כנדגלות; שיר השירים ח י: אני חומה ושדי כמגדלות.
13. רדה דבש וצרי — על פי שופטים יד ט: כי מגוית האריה רדה הדבש; בראשית מג יא: מעט צרי ומעט דבש. לקול תורי — על פי שיר השירים ב יב: וקול התור נשמע בארצנו. רדה... רוח, צרי... פרי... תורי — צמודים וחרוזים פנימיים.
14. [א] על פי יהושע ו כו: ארור האיש אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה; שמות טו יז: מקדש אדני כוננו ידיך. [ב] על פי איכה ה כא: חדש ימינו כקדם; שמואל-א יא יד: ונחדש שם המלוכה.
15. נצחכם — האל; מלשון נצה ישראל לא ישקר, שמואל-א טו כט. שוכני סנה — דברים לג טז. מחזו ומפלדש — על פי בראשית כב כ—כב: ויגד לאברהם לאמר וגו' ילדה מלכה... בנים לנחור אחיך את עוץ... ואת חזו ואת פלדש.
16. [א] על פי ירמיה לא טז: ושבנו בנים לגבולם; במדבר לה ה: מגרשי הערים. [ב] על פי שמות טו יז: מקדש אדני כוננו ידיך. צורי — שמואל-ב כב ג.

ג א ל ה

יפה נוף עירי לבנות אואל
ואחן קחמלת דל השואל
ואביא קאחב לציון גואל
אוהב יי שצרי אריאל

1. יפה נוף עירי — על פי תהלים מח ג: יפה נוף משוש כל הארץ הר ציון... קרית מלך רב. אואל — מלשון ויואל אלה וידכאני, איוב ו ט.
2. ואחן — מלשון וחנותי את אשר אחן, שמות לג יט.
3. על פי ישעיה נט כ: ובא לציון גואל. באהב — מלשון אילת אהבים, משלי ה יט.
4. על פי תהלים פז ב: אוהב יי שצרי ציון. אריאל — מלשון הוי אריאל אריאל קרית חנה דוד, ישעיה כט א.

5 בְּאַהֲבַת יי אֶת יִשְׂרָאֵל.

הִדְרִי אֶרְאָה בְּרֵב עוֹ וְאֶדְרִי

וְאַעֲמִיד צֶמַח לְאַחֵר גֶּדֶר

בְּעִיר שָׁלֹם אֲזוּ יִשְׁלֹם גֶּדֶר

בְּקִבְצֵי עֵדֶר

10 לְעֵדֶר וּבְקִבְצָאֵל.

וְאֲזוּ חֵישׁ יִקְיָצוֹן יִשְׁנֵי עָסָר

כְּנִשָּׂא גִס הָרִים וְתִקְעַ שׁוֹפָר

וְאַחַפֵּץ זִבְחָ חֶק בֶּל יוֹפֵר

וַיִּבּוֹשׁ וַיִּחָפֵּר

אֵל

15

דְּבִירֵי אֶכּוֹנֵן וּבֵיתִי אֶרּוֹמֵם

וְאַקְנֶה בְּאַקְנֶה [שְׁעָרִי] שְׁמֵם

וְסִכַּת דָּוִד אֶגְדֵּר. אֶקּוֹמֵם

וְאַסִּיר דּוֹמֵם

אֵל

20 תְּהִי

5. מַלְבִּיטֵי א י ט.

6. עֲלִיפִי יִשְׁעִיהָ לֵה ב: הִמָּה יִרְאוּ כְבוֹד יי הַדֵּר אֱלֹהֵינוּ; מִשְׁלִי לֹא כֵה: עוֹ וְהַדֵּר.

7. עַל פִּי יִרְמִיָּה כֹג ה: וְהַקִּימוֹתִי לְדוֹד צֶמַח צְדִיק; עוֹרָא ט ט: לְרֹמֵם אֶת בֵּית אֱלֹהֵינוּ וְלִהְיוֹת אֶת חֲרֻבוֹתָיו וְלִתֵּת לָנוּ גֶדֶר בִּיהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם.

8. עַל פִּי תַהֲלִים עוֹ ג: וַיְהִי בִשְׁלֹם סִכּוֹ וּמַעֲוֹנָתוֹ בְּצִיּוֹן; תַהֲלִים סֵה ב: לֶךְ דּוֹמִיָּה תַהֲלֵה אֱלֹהִים בְּצִיּוֹן וְלֶךְ יִשְׁלֹם גֶּדֶר.

9-10. עַל פִּי יִחְזַקְאֵל כֹּח כֵה: בְּקִבְצֵי אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל מִן הָעַמִּים אֲשֶׁר גִּפּוּצוּ בָם... וַיִּשְׁבּוּ עַל אֲדָמָתָם; יִרְמִיָּה יֵג יו: כִּי נִשְׁבָּה עֵדֶר יי; יִהְיֶה שׁוֹכֵן כֹּא: קִבְצָאֵל וְעֵדֶר. עֵדֶר... לְעֵדֶר — צִמּוֹד שָׁלֹם.

11. עַל פִּי דְנִיָּאֵל יֵב ב: וּרְבִים מִיִּשְׁנֵי אֲדָמָת עָפֵר יִקְרָעוּ; תַפְלַת הָעַמִּידָה: וּמִקְדָּשׁ אֲמוֹנָתוֹ לִישְׁנֵי עָפֵר; יִשְׁעִיהָ כּוֹ ט: יִחְיוּ מִתֵּיךְ גְּבֻלָּתִי יִקְוִמוֹן הַקִּיצוֹ וּרְגֵנוּ שׁוֹכְנֵי עָפֵר כִּי סֵל אִוְרוֹת סֵלֶךְ זֶאֶרֶץ רַפְאִים תַפִּיל.

12. עַל פִּי יִשְׁעִיהָ יח ג: כְּנִשָּׂא גִס הָרִים תִּרְאוּ וְתִקְעַ שׁוֹפָר תִּשְׁמְעוּ.

13. עַל פִּי תַהֲלִים נֹא יח: כִּי לֹא תַחפֹץ זִבְחָ וְאַתְנָה; יִרְמִיָּה לֵג כ—כֹּא: אִם תִּפְרוּ אֶת בְּרִיתִי הַיּוֹם וְאַתְּ בְּרִיתִי הַלֵּילָה... גַּם בְּרִיתִי תוֹפֵר אֶת דּוֹד עַבְדִּי.

14. וַיִּבּוֹשׁ וַיִּחָפֵּר עַל פִּי תַהֲלִים ע ג: יִבּוֹשׁוּ וַיִּחָפְרוּ מִבְּקִשֵּׁי גִפְשִׁי.

16. עַל פִּי יִשְׁעִיהָ סֵב ז: עַד יִכּוֹנֵן וְעַד יִשִּׁים אֶת יִירוּשָׁלַם תַהֲלֵה בֶּאֶרֶץ; עוֹרָא ט ט: לְרֹמֵם אֶת בֵּית אֱלֹהֵינוּ.

17. עַל פִּי יִשְׁעִיהָ גִד יב: וְשִׁמְתִי כִדְכֵד שִׁמְשׁוֹתֶיךָ וְשַׁעֲרֶיךָ לְאַבְנֵי אֶקְדָּח.

18. עַל פִּי עֲמוּסָה ט יא: בְּיוֹם הַהוּא אֶקִּים אֶת סִכַּת דָּוִד הַנוֹפֶלֶת וְגִדְרָתִי אֶת פְּרִצִּיהֶן וְהִרְיֹסוֹתֵיהֶן אֶקִּים וּבְנִיתִיהָ כִימִי עוֹלָם; יִשְׁעִיהָ מִד כו: הָאוֹמֵר לִירוּשָׁלַם תּוֹשֵׁב וְלַעֲרֵי יְהוּדָה תִּבְנִיָּה וְחֲרֻבוֹתֶיהָ אֶקּוֹמֵם.

רצה נפש נענה פיוט חדש לרבי יהודה הלוי

מאת רב ירדן

סודי הקדש, ערך 3
1067 פ' נ"א

לחקר השירה והפיוט של האקדמיה הלאומית
הישראלית למדעים, ותודתי נתונה לו.
נחמה. אצורף: יהודה. משקל: 5 הברות בכל
צלעית, זולת 3א 4א 10א (6); 6ב 8ב 10ב 12ב
(4). 3 הצלעיות הראשונות בכל מחרוזת חוזרות
בחרוז משותף והצלעית הרביעית היא קטע
פסוק שסופו: יעקב.

שנרפסה ב-HUCA). הפיוט בשלמותו נדפס
פה לראשונה, על פי כתב יד א — אוקספורד,
בודלי 1170, דף 20. — 20: קטלוג נויבואר
עמוד 374, פיוט צג, סרט 16629, השמור
במכון לתצלומי כתבי היד העבריים
באוניברסיטה העברית בירושלים. על כתב יד זה
הודיעני פרופ' עזרא פליישר, מנהל המפעל

שלש המלים הראשונות של הפיוט שלפנינו
הובאו על ידי אריה לייב ווילסקר במאמרו
הגדול (תרתי משמע) "ייעהודע האליוויס 198
לידער פון אן אומבאוועסטער רעדאקציע",
סאוועטיש היימלאנד, 6 (1983), עמוד 143,
עמוד ב, סימן (83) 90. הפיוט איננו נזכר
ב"אוצר השירה והפיוט" לדודזון (ולא בתוספת

5/N 12/1

1 רצה נפש נענה	1 נְתַתָּה רֹאשׁ וְלַעֲנָה
2 ומקצף חדל נא —	2 מִי יָקוֹם יַעֲקֹב?
3 ישמע באזניך	3 הִקִּיט הַמִּזְנֵה
4 הנקרא צאנך	4 הַקּוֹל קוֹל יַעֲקֹב
5 הנה ידענו	5 מַעַת הִרְשַׁעְנוּ
6 כל אשר פגענו —	6 כָּפֶשַׁע יַעֲקֹב
7 והיום נתנחם	7 וְנִחַל צִיר מִנָּחֵם
8 ואולי עוד ירחם	8 שְׁאֵרִית יַעֲקֹב
9 דבר נחומים	9 עַל לֵב הָעֲגוּמִים
10 ונתן לחסד ולרחמים	10 אֶחָ בֵּית יַעֲקֹב
11 הסר שק מזחי	11 וְקָרַב בָּא מִשִּׁיחִי
12 בטל אורות, ותחי	12 רוּחַ יַעֲקֹב.

בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון, איוב ל
כה; ארוסי יושב אצלכם ואני יושבת עגומה
עליו, ירושלמי חגיגה עז ד; הצעת פליישר; א:
העלומים.
10 על פי דניאל א ט: ויתן האלהים את דניאל
לחסד ולרחמים; עמוס ט ח: לא השמד אשמיד
את בית יעקב.
11 א) על פי אסתר ד ד: ולהסיר שקו מעליו;
תהלים קט יט: ולמזח תמיד יחגרה.
ב) וקרב — מלשון אשרי תבחר וחקרב ישכן
חצריך, תהלים סה ה. משיחי — מלשון
והקימותי לי כהן נאמן והתהלך לפני משיחי,
שמואל א ב לה.
12 על פי ישעיה כו יט: יחיו מתוך נבלתי יקומון
הקיצו ורגנו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ
רפאים תפיל; בראשית מה כז: ותחי רוח יעקב
אביהם.

6 על פי דניאל ט טז: כי בחטאינו ובעוונות
אבותינו ירושלים ועמך לחרפה לכל סביבותינו.
פגענו — מלשון אשר פגע בשני אנשים
צדיקים, מלכים א ב לב; פן יפגענו בדבר או
בחרב. ב) על פי מיכה א ה: בפשע יעקב כל זאת
ובחטאות בית ישראל. בפשע — א: בקצף.
7 נתנחם — מלשון ויקומו לנחמו וימאן
להתנחם, בראשית לו לד ונחיל — ונקווה;
מלשון קייתי יי... ולדברו הוחלתי, תהלים קל ה:
א: ונחיל.
8 על פי עמוס ה טו: אולי יחנן יי אלהי צבאות
שארית יוסף; ישעיה ד א: כי ירחם יי את יעקב;
מיכה ו: שארית יעקב.
9 על פי ישעיה מ א"ב: נחמו נחמו עמי יאמר
אלהיכם דברו על לב ירושלים; זכריה יג: ויען
יי את המלאך הדובר כי דברים טובים דברים
נחומים. העגומים — העצובים; מלשון אם לא

1 א) התיחס ברצון אל נפש כנסת ישראל
המעונה בגלות; מלשון רצה יי להצילני, תהלים
מ יד. נפש נענה — על פי ישעיה נח י: ונפש
נענה תשביע. ב) על פי איכה ג טו: השביעני
במרורים הרוני לענה; דברים כט יז: ראש
ולענה. רותה — א: רויה. נענה... לענה —
צמוד שונה אות.
2 ומקצף — מלשון מקצף יי לא תשב, ירמיהו ג
יג. חדל נא מי יקום יעקב — עמוס ז ה.
3 א) על פי יחזקאל מ ד: ראה בעיניך ובאזניך
שמע. ב) על פי ישעיהו יד יא: המית נבליך.
המונך — א: המוניך.
4 א) על פי יחזקאל לד ל"א: וידעו כי אני יי
אלהיהם אתם והמה עמי בית ישראל נאום אדני
יי ואתן צאני צאן מריעת. ב) בראשית כז כב.
5 הרשענו — רשענו, חטאנו; מלשון חטאנו
וערנו, הרשענו ומרדנו, דניאל ט ה.

על חטא שחטאנו בנגינת מלעיל

מלעול מלים מלרעיות, זאת אומרת הטעמת מלים, שדינן להתנגן מלרע, בנגינת מלעיל — הוא אחד הפגמים החמורים ביותר בלשון העברית המדברת. שרשו של המלעיל הוא בעקר מורשת לשון יידיש, שרב מלותיה מטעמות מלעיל. ביחוד השפיעה היידיש על מלעול שמות פרטיים, שמעצם טבעם הנם מלים אינטימיות, משפחתיות, מלים של הסב והסבה, לאנור הדור הקשיש, שהיידיש היא לשונו הטבעית, בעוד העברית שלו היא בעקרה תרגום מיידיש. ראשונים למלעול היו השמות הפרטיים שרוחו גם בגולה, כגון אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, דוד ושלמה, שרה, רבקה, רחל ולאה. אף כי נגינתם של כל השמות האלה היא מלרע, בהתאם לטעמי המקרא — הם נהגים מלעיל בהשפעת נגינתם המלעילית ביידיש. בהשפעת מלעול השמות ה"גלותיים" מלעלו גם שמות "ישראלים", כגון עודד, יפה, טובה, שושנה.

בעקבות הנהג קמה גם, "תאוריה", המתאמצת להצדיק את מלעול השמות הפרטיים, כביכול כדי להבדיל ביניהם ובין הוראתם הכללית, כגון "יפה", אם נבטאה מלרע, כדרוש, נבוא חלילה, לידי טעות ונחשב שהמדבר לא בבחורה ששמה "יפה" אלא בבחורה שהיא עצמה יפה... שכחו בעלי התאוריה הזאת שהרבה מן השמות הפרטיים, ואולי רבם, אינם משמשים בהוראה כללית בכלל, כגון אברהם, אהרן, דוד, שלמה, רבקה, לאה — ומה טעם נמלעל את אלה, ולא עוד, אלא שאם עלינו לברח מטשטוש הוראות — עלינו, באותה מדה של הגיון, ל"מלרע" שמות פרטיים שבהוראתם הכללית נגינתם מלעיל, כגון: ורד, צמח שהם, ארז. פן נטעה, חלילה, ונחשב שהמדבר לא בילדה ששמה ורד אלא בפרח הורד. לאמתו של דבר אין חשש כזה קים בלשונות אחרות, כגון ביידיש עצמה, שבה מלת "גוטע" (טובה) נהגית באותה צורה בין כשהיא משמשת כשם פרטי לאשה, בין כששמושה בהוראה כללית — ואלו בתרגום השם "גוטע" לעברית, הינו, "טובה", אנו חוששים שמא תתחלף לנו, חלילה, ההוראה הפרטית בהוראה הכללית. בדבר זה אנו פועלים גם כנגד כונתם הטבעית של מניחי השמות הפרטיים, הם ההורים, שקראו לבתם טובה, יפה, חנה, עדינה, אהובה, חביבה... כדי שתאצלנה ההוראות הכלליות שבשמות האלה מטובן ומיפין ומחנן על בנותיהם ושאמנם יחשבו שבתם היא טובה, יפה, אהובה, חביבה — והנה באנו במלעול ומציבים חץ בין ההוראה הכללית והפרטית — בנגוד לכונה המקורית!

דב ירדן

אל תאיצו לנחם לב ימאן להתנחם
קינה חדשה לתשעה באב לרבי יהודה הלוי

56203
0+N קמ

מאת דב ירדן (ירושלים)

לב ימאן להתנחם
הנשואים מרחם
המכונה ביד לוחם
ואין חומל ואין מרחם
דבר יי צמאתי
אוי לי כי נדמיתי

ואשא נהי בתחלה
ואם לבן אשר הגלה
לעיני אויב מגלה
בדם כהנים מגוללה
דמי כהן בדם עולה
ואם על אם שקלה
תצק: כי נחליתי
וכמוק חליתי
אוי לי כי נדמיתי

לקול נאקת החללים
ביר נרים מחללים
לפני צר משללים
לבוש שקים וחבלים
לטבח בבני אילים
בדם משרתים מגאלים
הלא חרבי צויתי
לפקדו הן נגליתי
אוי לי כי נדמיתי

אל תאיצו לנחם
על חללי בת צמי
ועל חומת בת ציון
ואין דורש לשלומה
והיכל צועק: איך אל

ידידי. אל מי אבקה
אם לכבוד אב נעלה
ואם למנוחה ונגלה
ואם לעזרה קדושה
נמסקו דמים בדם
ואם על עולל רשע
ואם על עדה כחולה
וגם אני אבקה לבקיה

להפך שיר בני אסף
ובני נרע אהרן
ומתפארתם יצאו
ותחת בגדי קדש
בדרת כל בני אלים
וכלי מקדש יי
קול קורא: עשו קלה
כי צוון בנים סודרים

25 וְיִהְיֶה לְאֶבֶל כְּנוּרִי
וְתַחַת נֶסְכִּי תָמִיד
וְחִגִּי הִנֵּה לְחֵגָא
יְשִׁישִׁים שְׂכָבוּ חוּצוֹת
וְעוֹלָלִים בְּחִיק אִמָּם
30 אִם אֲדַבֵּר בְּמַר שִׁחִי
עַד אֲנִי אֶצְעַק חֲמָס
חֲמַת יְיָ מִלֹּאֲתִי

דְּיוֹמָם יִשְׁכָּה גִבְרַת
35 אֵיךְ תַּחַת רֶבִיד מִשְׁנָה
וּמִמּוֹכָר אֶל קוֹנָה
יִצְאָה מִנֶּה הַדְּרָה
הַשְׂכָּח אֶל חֲנוּת וְאִם
וּמִיָּמִים יְמִימָה
40 וְחֹאמֶר: אוֹי גֵּא לִי
וַיּוֹם דְּרָךְ צָר קִשְׁתּוֹ

הַמָּאוֹס, יְהִי, מִאֲסֻפָּה
הַלְנִצָּח תֹּאכַל חֶרֶב
45 וְנִזְרוּ הֵן חֲלָלֹת
וְכִנָּה נִטְעָה יְמִינֶךָ
כִּי אַתָּה עֲשִׂיתָ.
מְקוֹם קֹדֶשׁ הַקְּדוּשִׁים
צִעָקָה הַפְּרֻכָּת
50

וְעוֹגְבִי לְקוֹל בּוֹכִים
דְּמִצִּי תָמִיד נֶסְכִּים
וְשִׁאֲגוֹתִי נֶסְכִּים
וְאִשְׁפּוֹת חֲבָקוּ מְלָכִים
בְּמִים לֵב שׁוֹפְכִים
בְּאֵבִי לֹא נִחְשְׁכִים
וּמִתְכִּיל נִלְאִיתִי
וּמִסְתָּרוֹ גִּלְתִּי
אוֹי לִי כִי נִדְמִיתִי

וְלִדְבַר יְיָ צְמָאָה
עַל שְׂכָמָה עַל נִשְׂאָה
מְנוּחַ לֹא מִצְאָה
וְהִיא לְטִבַּח יִצְאָה
צְבָאָה עוֹד לֹא מִלָּאָה
הִגָּה וְקִינִים קָרָאָה
לְקָרָא נְהִי וְקִרְאִיתִי
כְּמִשְׁנָה נִמְצָאִיתִי
אוֹי לִי כִי נִדְמִיתִי

וְאִם וְחֲמִים קִפְצָּה
בְּבֹן קֹדֶם אִמְצָּה
וּבְרִיתוֹ נִאֲצָּה
וְנִדְרִיהָ פִּרְצָּה
צוּר, בְּאִשֶּׁר תִּפְצָּה
יוֹם סִתְרוֹ [חֲשִׁפְתָּה]
נִגְלִיתִי וְהִגְלִיתִי
אוֹי לִי כִי נִדְמִיתִי.

כמלת

6 ישעיה ו ה.
7-10 אל מי אבכה... לכבוד... לבן... למנורה... לעזרה — על פי
שמואל ב א כד: אל שאול בכינה; ירמיה כב י: אל תבכו למת...
בכו בכו להולך.
7 ואשא נהי — על פי ירמיהו ט ט: אשא בכי ונהי; ירמיה ט יז:
ותשאנה עלינו נהי. בתחלה — מלשון מי יעלה לנו אל הכנעני
בתחלה, שופטים א א.
8 לכבוד אב נעלה — על כבוד האל שסר והסתלק; על פי יחזקאל
ט ג: וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב. ב לבן אשר הגלה —
לעם ישראל אשר הוצא לגלות; על פי שמות ד כב-כג: כה אמר יי
בני בכורי ישראל ואמר אליך שלח את בני; אסתר ב ה-ו: איש
יהודי היה... אשר הגלה מירושלים.
9 למנורה וגלה — על פי זכריה ד ג: מנורת זהב כלה וגלה על
ראשה. מגלה — מלשון טובה תוכחת מגלה מאהבה מסתרת.
משלי כו ה. וגלה... מגלה — לשון נופל על לשון וחרוז פנימי.
10-11 השוה 21: וכלי מקדש יי בדם משרתים מגאליים.

כעין שיר אזור. משקל: 6+6 הברות. אצרף: יהודה. השוה שירי
הקדש לרבי יהודה הלוי במהדורותי כרך ב (ירושלים תשמ), שירים
ריח-רל.
1-2 על פי ישעיה כב ד: אל תאיצו לנחמני על שד בת עמי; ישעיה
מ א-ב: נחמו נחמו עמי... דברו על לב ירושלם; בראשית לו לה:
ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו וימאן להתנחם.
2 חללי בת עמי — ירמיה ח כג. ב על פי ישעיה מג ג: שמעו אלי
בית יעקב וכל שארית בית ישראל העמוסים מני בטן הנשואים מני
רחם.
3 חומת בת ציון — איכה ב יח. המכורה — מלשון הרי זה מכור,
תוספתא בבא בתרא ג א. לוחם — מלשון כל היום לוחם ילחצני,
תהלים נו ב.
4 א על פי ירמיה לח ד: איננו דורש לשלום העם הזה; דברים כג
ז: לא תדרש שלומם. ב על פי ירמיה כא ז: ולא יחמל ולא ירחם.
5 ב על פי עמוס ח יא: ולא צמא למים כי אם לשמע את דברי יי;
והשוה 34: ולדבר יי צמאה.

10 לעזרה — מלשון חצר הכהנים והעזרה הגדולה, דברי הימים ב ד ט. ב] על פי ישעיה ט ד: ושמלה מגוללה בדמים.
11 על פי תהלים קב י: ושקרי בבכי מסכתי; הושע ד ב: ודמים בדמים נגעו.
12 א] על פי שמואל א טו לג: כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך.
13 כחולה — כיוולדת: כחולה תצעק — על פי ירמיה ד לא: כי קול כחולה (יונתן: כמעדיא — כהרה) שמעתי, צרה כמכירה. נחליתי — נעשיתי חולה, חליתי; מלשון נהייתי (נשברתי) ונחליתי, דניאל ח כז.
14 לבכיה — מלשון כי שמע יי קול בכיי. ב] על פי ישעיה יד י: גם אתה חלית כמונו.
16 ההפך — נהפך: מלשון ההפך עלי בלהות, איוב ל טו. שיר בני אסף — על פי עזרא ב מא: המשוררים בני אסף. נאקת החללים — על פי יחזקאל ל כד: וגאק נאקות חלל.
17 זרע אהרן — על פי ויקרא כא כא: מזרע אהרן. ב] על פי יחזקאל ד כא: ונתתיו ביד הזרים... וחללוהו; יחזקאל לו כג: וקדשתי את שמי הגדול המחלל בגויים.
18 על פי יחזקאל כד כה: ביום קחתי מהם את מעזם משוש תפארתם את מחמד עיניהם ואת משא נפשם בניהם וכוונתיהם: תהלים עח סא: ויתן לשבי עזו ותפארתו ביד צר. משללים — שלולים, קשורים בשלשלאות; על פי איכה רבתי, פתיחתא, ר' זירא מלשון והיה רואה כת של זקנים שלולים בשלשלאות, איכה רבתי, פתיחתא, ר' זירא: בכתב היד: שוללים (נגד המשקל).
19 בגדי קדש — שמות כח ב. ב] על פי תהלים סט יב: ואתנה לבושי שק; מלכים א כ לב: ויחגרו שקים במתניהם וחבלים בראשיהם.
20 על פי ירמיה מח טו: ומבחר בחוריו ירדו לטבח; תהלים כט א: הבו ליי בני אלים, סעדיה: סבחו אללה יא ד'וי אלג'לאל (קאפח: שירו לה' אנשי המעלה והיקר). אילים — מלשון שבעתי עולות אילים, ישעיה א יא: בני אלים כבני אלים — לשון נופל על לשון.
21 השוה 10-11: ואם לעזרה קדושה בדם כהנים מגוללה/נמסכו דמים בדמים, דמי כהן בדם עולה. א] על פי נחמיה י מ: כלי המקדש; במדבר יט כ: מקדש יי. ב] על פי איכה ד יד: נגאלו בדם. משרתים — הכהנים המשרתים; על פי דברי הימים ב יג י: וכהנים משרתים ליי.
22 קול קורא — ישעיה מ ג. עשו כלה — על פי יחזקאל יא יג: כלה אתה עושה את שארית ישראל.
23 על פי איכה ד כב: פקד עונך, ישעיה ל א: בנים סוררים; שמואל א ב כז: הנגלה נגליתי אל בית אביך.
25 איוב ל לא.
26 על פי במדבר כח טו: על עולת התמיד יעשה ונסכו; ויקרא כג לו: עו לה ומנחה זבח ונסכים; ישעיה כה ז: והמסכה הנסוכה על כל הגויים. דמעי — מלשון מלאכתך ודמעך לא תאחר, שמות כב כח.
27 א] על פי ישעיה יט יז: והיתה... יהודה למצרים לחגא (יונתן: לדחלא — לפחד) כל אשר יזכיר אותה אליו יפחד. חגי... לחגא — לשון נופל על לשון. ב] על פי איוב ג כד: ויתכו כמים שאגותי.
28 א] על פי איכה ב כא: שכבו לארץ חוצות נער וזקן. ב] על פי איכה ד ה: האוכלים למעדנים נשמו בחוצות, האמונים עלי תולע חבקן אשפתות.
29 על פי איכה ב יא-יב: כלו בדמעות עיני... בעטף עולל ויונק ברחובות קריה... כהתעטפם כחלל ברחובות עיר, בהשתפך נפשם אל חיק אמותם; איכה ב יט: שפכי כמים לבך.
30 על פי איוב טו ו: אם אדברה לא יחשך כאבי; איוב יא: אעזבה עלי שיחי אדברה במר נפשי.

31-32 א] על פי איוב ח ב: עד אן תמלל אלה; חבקוק א ב: אזעק אליך חמס; ירמיה ו יא: ואת חמת יי מלאתי גלאיתי הכיל.
32 ב] על פי ירמיה מט י: כי אני חשפתי את עשו גליתי את מסתרי; והשוה 48-49: יום סתרו [חשפת] צעקה הפרכת נגליתי.
34 א] על פי ישעיה מז ה: שבי דומם... גברת ממלכות. ב] על פי עמוס ח יא: ולא צמא למים כי אם לשמע את דברי יי; והשוה 5: איך אל דבר יי צמאתי.
35 על פי בראשית מא מב: וישם רביד הזהב על צוארו; ישעיה ט ה: ותהי המשרה על שכמו; ישעיה ט ג: את על סבלו ואת מטה שכמו; איכה ג כז: טוב לגבר כי ישא על בנעוריו.
36 על פי ישעיה כד ב: כקונה כמוכר; איכה ג ג: היא יושבה בגויים ולא מצאה מנוח.
37 א] על פי איכה א ו: ויצא מבית ציון כל הדרה. מנה — מלשון שעו מני, ישעיה כב ד. ב] על פי ירמיה מח טו: ומבחר בחוריו ירדו לטבח.
38 על פי תהלים עז י: השכח חנות אל; ישעיה מ ב: מלאה צבאה.
39 מימים ימימה — שופטים יא מ. הגה וקנים — על פי יחזקאל ב י: קנים והגה והי.
40 על פי ירמיה מה ג: אמרת אוי נא לי כי יספ יי גיון על מכאובי, יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי. ב] על פי עמוס ה טז: וקראו אכר אל אבל ומספד אל יודעי נהי; ירמיה ט טז: וקראו למקוננות... ותשאנה עלינו נהי. נקראתי — אסתר ד יא.
41 על פי איכה ב ד: דרך קשתו כאויב, יצב ימינו כצר.
43 א] על פי ירמיה יד יט: המאוס מאסת את יהודה. ב] על פי תהלים עז י: השכח חנות אל אם קפץ באף רחמיו.
44 א] שמואל ב ב כו. ב] על פי תהלים פ טז: ועל בן אמצחה לך.
45 א] על פי תהלים פט מ: חללת לארץ נורו. ב] על פי דברים לא כ: ונאצוני והפר את בריתי.
46 א] על פי תהלים פ טז: וכנה אשר נטעה ימינך ב] על פי תהלים פ יג: למה פרצת גדריה.
47 על פי יונה א יד: כי אתה יי כאשר חפצת עשית.
48 א] על פי שמות כו לד: ונתת את הכפרת על ארון העדות בקדש הקדשים.
48-49 השוה 9: ואם למנוחה וגלה/לעיני אויב מגלה. ב] על פי ירמיה מט י: חשפתי את עשו גליתי את מסתרי. סתרו — מלשון ישת חשך סתרו, תהלים יח יב.
49 נגליתי — מלשון הנגלה נגליתי, שמואל א ב כז: והגליתי — מלשון איש יהודי היה... ושמך מרדכי... אשר הגלה מירושלים.

ההסתדרות העברית באמריקה

ומערכת "הדואר"

משתתפים בצער בני המשפחה

על מות

מנוחה (מיימי) גמרון ז"ל

בנאמנותה ומסירותה לעם ישראל, למדינת ישראל

וללשון העברית שימשה מופת לרבים בקהילתה,

ב"הדסה" ובהסתדרות העברית באמריקה.

בין אבלי ציון תנוחמו

חמשה שירים חדשים מגנזי שירתנו בימי הבינים /
ד"ר דב ירדן

חמשת השירים הם:

- א. איש האלהים אשר שלחת להורינו — לרבי יהודה הלוי.
- ב. איך עם גדול ורם הונף לאל והורם — לרבי יהודה הלוי.
- ג. יה ליעפים יצאו דחופים תשלח צופים — לרבי יהודה אבן גיאת.
- ד. אן פנה פניני ממעוני — אהבה למשורר עלום שם.
- ה. שבויה מאוסה ברגלי צר רמוסה — לשמואל.

א.

----- (11)

----- (10)

- 1 איש האלהים אשר שלחת להורינו
- 2 יבוא נא עוד אלינו ויורנו

* תשואות חן חן לפרופ' עזרא פליישר שמסר לי את סימני כתבי היד לשני השירים הראשונים, על פי כרטסת המכון לחקר הגניזה שבאוניברסיטה העברית; למר בנימין ריצ'לר, סגן מנהל המכון לתצלומי כתבי היד העבריים בספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים; לשארי, הספרן נחום ויסנשטרן ולספרניות רות בנימין. רות לוין ורחל ניסן — כלם מן המכון הנ"ל; ולמר זלמן זנד, ספרן הספרים הנדירים — הששים לעזר לי תמיד בעבודתי הספרותית.

2-1 על פי שופטים יג ח: ויעתר מנוח אל יי ויאמר בי אדוני איש האלהים אשר שלחת יבוא נא עוד אלינו ויורנו מה נעשה לנער היולד. להורינו — לאבותינו; מלשון ברכות אביך גברו על ברכות הורי, בראשית מט כו.

- 3 יבוא לפדות נעבדים אֶלֶף שָׁנִים
4 הִיטָה שְׁפָחָה לַעֲבָדִים אִם הַבָּנִים
5 אִיָּה מוֹפְתִים נְחֻסִּים הָרָאוּשִׁים

- 6 כָּמָה מַלְכִים הוֹכַחְתָּ בַּעֲבוּרֵנוּ
7 עָתָה שְׁחָקוּ עָלֵינוּ צָרֵינוּ

- 8 הוֹחִילוּ קֶץ דְּנִיָּאל — נִיִּתְמָהוּ
9 וּפַעַמֵי רֶכְבִּי הַגּוֹאֵל יִתְמָהֶמָּהוּ
10 יִקְרְאוּף אִיָּה אֶל אֱלֹהֵהוּ

- 11 כַּאֲשֶׁר שָׁאוֹן יָמִים הַשְׁבַּחְתָּה לַעֲבָרֵנוּ
12 כֵּן מִמוֹטוֹת עָלְנוּ תַּתִּירֵנוּ

[ו]

13

14

15

16

17

- 3 נעבדים — מלשון ופניתי אליכם ונעבדתם ונזרעתם. יחזקאל לו ט: קהלת ה ח: מלך לשדה נעבד. אלף שנים — השהה אותנו ונתנו התמהמהו 3: אמר איה צור ושמותיו אלף שנים לא ענהו; ימים מאז 8: זה אלף לא חפשו מן העבודה; גבירול, שרש בנו ישי 3: מני זמן אלף שנים אני נעבד; גבירול, תהלת אל 8: והיום לה כמו אלף בגלות.
4 אם הבנים היתה שפחה לעבדים; על דרך עבד עבדים יהיה לאחיו, בראשית ט כה. אם הבנים — תהלים קיג ט.
5 על פי שופטים ו יג: ואיה כל נפלאותיך; תהלים פט נ: איה חסדיך הראשונים אדני.
6 מלכים הוכחת בעבורנו — על פי תהלים קה יד (דברי הימים א טז כא): לא הניח אדם (לאיש) לעשקם ויוכח עליהם מלכים.
7 על פי איוב ל א: ועתה שחקו עלי צעירים ממני לימים; איכה א ז: ראוה צרים שחקו על משבתיה.
8 הוחיל — קוה; מלשון קויתי... ולדברו הוחלתי. תהלים קל ה: ואולי צ"ל: הוחר — אחר, התמהמה; מלשון ניוחר מן המועד אשר יָעֵדוּ, שמואל ב כ ה. הוחיל [עת] קץ דניאל — על פי דניאל יא לה, יב ד, יב ט: עד עת קץ. ויתמהו — מלשון המה ראו כן תמהו, תהלים מח ו.
9 על פי שופטים ה כח: מדוע כושש רכבו לבוא מדוע אחרו פעמי מרכבותיו. רכבי — מלשון לסוסתי ברכבי פרעה דמיתך רעיתי, שיר השירים א ט.
10 על פי מלכים ב ב יד: ויאמר איה יי אלהי אליהו.
11 שאון ימים השבחת — על פי תהלים טה ח: משבית שאון ימים. לעברנו — מלשון עד יעבר עמך יי עד יעבר עם זו קניית, שמות טו טז. השבחת — ל ק: שבחת.
12 על פי ויקרא כו יג: ואשבר מוטות עלכם; ישעיה נח ו: התר אגדות מוטה.
[ו]
13
14
15
16
17

- 18 דְּבַר עַל לֵב נְדָהִים וְנִלְמִים
 19 וְתָנָה עַל כֶּף שׁוֹמְמִים כּוֹס תְּנַחֲוּמִים
 20 הָאֵין קֶצֶה לְיָמִים הַנֶּעְלָמִים?
 21 מְהִיכְלִי צִיּוֹן שְׂכַחַת אֶת שִׁירָנוּ
 22 וּבַתּוֹךְ בְּכָל תְּלִינוּ כְּנוֹרִינוּ
 23 הָאֵין שְׂרִיד לְגִבְשִׁי וּלְתַרְשִׁישִׁי
 24 אֵי רִכְבִּי, אֵי פְרָשִׁי, אֵי מְקַדְשִׁי
 25 אֵיהָ מְבַחֵר שְׁלִישִׁי וְנִין יִשִׁי
 26 וְאַיָּה רוֹעִים אֲשֶׁר מֵאָז מְשַׁחַת לְשִׁמְרָנוּ
 27 לְהִיּוֹת עֹמְדוֹת רְגֵלִינוּ בְּשַׁעְרֵינוּ.

הבדלה. על פי 2 כתבי יד: א) ל-לונדון BM 5557 U⁵² (סרט 6519). ב) ק-קמברידג'
 TS NS 124/17²

- 18 על פי ישעיה מ ב: דברו על לב ירושלם; ירמיה יד ט: למה תהיה כאיש נדהם; שמואל ב י ה: כי היו
 האנשים נכלמים מאד. נדהמים ונכלמים — חרוז פנימי.
 19 על פי בראשית מב לו: תנה אותו על ידי; בראשית מ כא: ויתן הכוס על כף פרעה; ירמיה טז ז: כוס
 תנחומים. שוממים — מלשון היו בני שוממים כי גבר אויב, איכה א טז.
 20 על פי דניאל יב ד: ואתה דניאל סתם וחתם הספר עד עת קץ; דניאל יב ט: כי סתומים וחתומים הדברים
 עד עת קץ; דניאל יב יג: לקץ הימין; נחמיה יג ו: ולקץ ימים נשאלתי מן המלך. קצה — מלשון ואין
 קצה לאוצרותיו, ישעיה ב ז.
 21 על פי תהלים מה ט: מן היכלי שן; איכה ב ו: שפח יי בציון מועד ושבת.
 22-21 על פי תהלים קלז א—ה: על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון. על ערבים בתוכם
 תלינו כנוורתינו... איך נשיר את שיר יי על אדמת נכר, אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני.
 22 כנורינו — מלשון וקול כנורית לא ישמע עוד, יחזקאל כו יג.
 23 על פי איוב יח יט: ואין שריד במגוריו; שמות כח כ: תרשים ושהם וישפה; איוב כח יח: ראמות וגביש
 לא יזכר.
 25-23 פרשי... מקדשי... שלישי... ישי — חרוזים פנימיים.
 26-24 אי... אי... אי... ואיה — ל"נסח איה" ראה אלוני, אוצר יהודי ספרד ב, 16—28.
 24 אי — מלשון אי הבל אחיך, בראשית ד ט. אי רכבי אי פרשי — על פי בראשית נ ט: ויעל עמו גם רכב גם
 פרשים; מלכים א א ה: רכב ופרשים; שמות יד כו: על רכבו ועל פרשיו. מקדשי — מלשון ולא יחלל את
 מקדשי, ויקרא כא כג.
 25 מבחר שלישי — על פי שמות טו ד: ומבחר שלישי טבעו בים סוף. ונין — מלשון אם תשקר לי ולניני
 ולנכדי, בראשית כא כג; איוב יח יט: לא נין לו ולא נכד בעמו. ונין ישי — וכן ישי; על פי שמואל ב כג
 א: נאום דוד בן ישי.
 26 רועים — מלשון על הרועים הרועים את עמי, ירמיה כג ב: רועי ישראל, יחזקאל לד ב. מאז — מלשון
 קדם מפעליו מאז, משלי ח כב. משחת — מלשון וימשחו את דוד למלך על ישראל, שמואל ב ה יז.
 27 על פי תהלים קכב ב: עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלם.

ב.

(6) — — — — —	(6) — — — — —
הונף לאל והורם	1 איך עם גדול נרם
וגם כל רכשו יחרם	2 זרים יכזון יגיעו
בני חם ובני הגרם	3 בני ציון היקרים
אם לא כי צורם מקרם ויי הסגירם	4 מתגברים על גבירם
מלהטת בכליותי	5 אש עצור בעצמותי
הלמו משכיותי	6 ובכשיל וכילפות
ומגדלי תלפיותי	7 ואת היכלי תורתי
מקרם ויי הסגירם	8 אם לא כי צורם
את אחי ואחיותי	9 נאחי תנים נתנו
ורואם לא הכירם	10 חשך משחור תארם
וישליכו נזרם	11 וקסירו כתרים
מקרם ויי הסגירם	12 אם לא כי צורם
והקניאני בלא עם	13 הקנאתיו בלא אל
ומחם ויפת גזעם	14 מגפן סדום נטעם
חזק אל אזורעם	15 ולהרפות אז [ורעם]
	16 ואיך ואקום ואנער

על פי שני כתבי יד: א) ק-קמברידג' אוניברסיטה TS NS 111.147 סרט (27056). בלא נקוד.
 ב) ק-קמברידג' TS NS 132.6

- 1 עם גדול ורם — דברים א כח, ט ב, ב] על פי שמות כט כו — כז: ולקחת את החזה מאיל המלואים אשר לאהרן והנפת אותו תנופה לפני יי... וקדשת את חזה התנופה... אשר הונף ואשר הורם: במדבר ח יג: והעמדת את הלויים לפני אהרן... והנפת אותם תנופה ליי.
- 2 א] על פי תהלים קט יא: ויכזו זרים יגיעו. ב] על פי עזרא י ח: יחרם כל רכשו.
- 3 א] איכה ד ב. ב] בני חם — דברי הימים א א ח. ובני הגרם — על פי בראשית כא ט: בן הגר.
- 4 א] על פי ישעיה מב יג: על אויביו יתגבר. גבירם — מלשון הוה גביר לאחר, בראשית כז כט מתגברים... גבירם — לשון נופל על לשון. ב] על פי דברים לב ל: אם לא כי צורם מקרם ויי הסגירם.
- 5 א] על פי ירמיה כט: והיה כלבי כאש בוערת עצור בעצמותי: תהלים קד ד: אש לוהט: תהלים עג כא: כי יתחמץ לבבי וכליותי אשתונן, תרגום: וכוליתי בערן כאש (וכליותי בוערות כאש).
- 6 ב] על פי תהלים עד ו: ועתה פתוחיה יחד בכשיל וכלפות יהלמן: במדבר לג נב: ואבדתם את כל משכיותם.
- 7 ב] על פי שיר השירים ד: כמגדל דוד... בניו לתלפיות.
- 9 ואחי תנים — על פי איוב ל כט: אח הייתי לתנים. נתנו — מלשון קטן נתתיך בגויים, ירמיה מט טו. ואחי... אחי ואחיותי — חזרות בסוגר.
- 10 על פי איכה ד ח: חשך משחור תארם לא נכרו בחוצות: ישעיה סא ט: כל רואיהם יכירום.
- 11 א] על פי איוב יט ט: וסר עטרת ראשי. ב] על פי ירמיה ז כט: גדי נזרך והשליכי.
- 13 על פי דברים לב טז: יקניאוהו בזרים בתועבות יכעיסוהו: דברים לב כא: הם קנאוני בלא אל כעסוני בהבליהם ואני אקניאם בלא עם בגוי נכל אכעיסם.
- 14 על פי דברים לב לב: כי מגפן סדום גפנם ומשדמות עמורה: ישעיה מ כד: אף בל נטעו... אף כל שרש בארץ גזעם: בראשית ז יג: וחס ויפת.
- 15 א] על פי תהלים קו כז: ולהפיל זרעם בגויים. ב] על פי הושע ז טו: חזקתי זרועותם: ירמיה לב כא: וכיד חזקה ובזרוע נטויה.
- 16 א] על פי שופטים טז כ: וייקץ משנתו ויאמר אצא כפעם בפעם ואנער.

יה ליעפים — מהדורה משלמת ומפרשת לפיוט של יהודה אבן גיאת

- הפיוט "יה ליעפים" נמצא, כלו או מקצתו, בחמשה כתבי יד, והם:
- (1) ל — לונדון, המוזאון הבריטי 728 (אורנט 5233), סרט 6308 במכון לתצלומי כתבי היד העבריים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, דפים 23 — 24 (בנקוד).
 - (2) מ — מוסקבה, גינצבורג 137, לפי תצלום "מקור" (ירושלים תשלח), עמוד 158 (בנקוד).
 - (3) ק — קופנהגן 30, סרט 5504, דף 90א.
 - (4) ק' — קמברידג' TS 8 H 17/12,4, סרט 19728, כתבת: רהט על עושה שלום. רק השורות 1 2 4 6 5 (בסדר זה).
 - (5) ק' — קמברידג' MC III 37,1 (רשימה).
- המידע על כתבי היד ל ק' ק" נתן לי על ידי פרופ' פליישר, על פי כרטסת המכון לחקר הגניזה. על כתב יד מ הודיעני ד"ר יונה דוד. תשואות חן חן להם!
- הפיוט נדפס לראשונה על ידי שירמן ב"ידיעות המכון לחקר השירה העברית" ב (תרצו), קצ — קצא, על פי ק. על פיו פרסמתי מחדש הגברת ניר, בחבורה: "יהודה אבן גיאת — מונוגרפיה, עבודת גמר", בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, מספר 355 (אב תשלד 1974), עמוד קכז. בשתי המהדורות האחרונות חסרה שורה 7 והנסח של יתר השורות מכיל שבושים, לא נתן בהן כל פרוש.
- מהדורה מדעית שלמה, המקיפה את כל 17 השירים שהגיעו אלינו מתוך מורשתו השירית של יהודה אבן גיאת, עומדת לראות אור בקרוב על ידי ד"ר יונה דוד.

1	יה ליעפים	יצאו יחופים	תשלח צופים	קול ישאו	שלום לכם	אל תיכאו
2	יום ממעלה נגלה נגלה	צור לאמר ל-	אסורים צאו	שלום לכם	אל תיכאו	
3	הקם רפאים	לישע צמאים	בבתי כלאים	הן החכאו	שלום לכם	אל תיכאו
4	ראתם בני	זרע אמוני	כהני יי	תקראו	שלום לכם	אל תיכאו
5	דלים דאבו	עז ירהבו	לא ירעבו	ולא יצמאו	שלום לכם	אל תיכאו

- 1 ליעפים — לבני ישראל העיפים מעל הגלות: מלשון הכף זבח וצלמנע עתה בידך כי נתן לאנשיך היעפים לחם, שופטים ח טו: לעיפים; ק': לעיפים. ב) אסתר ג טו. ג'רן על פי ישעיה נב זח: מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום... קול צופיד נשאו קול יחדיו ירננו כי עין בעין יראו בשוכי יי ציון. ג) תשלח — ל: חזיון. ה'רן בראשית מג כג.
 - 2 ב) על פי שמואל א ב כז: כה אמר יי הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים. ג) צור — מ: ק: יום. ל' — חרוז תוכי (הנגזר מתוך המלה). השוה 9: ד'.
 - 3 א) על פי ישעיה כו יד: מתים בל יחיו רפאים בל יקומו. רפאים — ל: פראים. ג) לישע — מלשון תפתח ארץ ויפרו ישע, ישעיה מה ח. ג'רן על פי ישעיה מב כב: ובבתי כלאים החבאו.
 - 4 א — ד על פי ישעיה סא ו: ואתם כהני יי תקראו. א) על פי ישעיה מה יא: כה אמר יי קדוש ישראל ויצרו האוחיות [ת]שאלוני על בני ועל פעל ידי תצווני. ב) על פי ירמיה ב כא: זרע אמת: דברים לב כ: בנים לא אמוץ בם: ישעיה כו ב: ויבא גוי צדיק שומר אמונים.
- 5-4-6 ק': 5-4-6. אב) בני ישראל העניים, אשר נפשם דאבה וכאבה מסבלות הגלות — עתה ירהבו עז, יתחזקו בגבורה. דאבו עז ירהבו — מ: ידאבו עז ירכבו: ק: ידאבו גם יכאבו. ג'רן ישעיה מט י.

6	הָרִם יָמִינְךָ לְשֹׁאֵר צֶאֱנֶךָ וּבְעֵינֶיךָ	חַן יִמְצְאוּ שְׁלוֹם לָכֶם אֵל תִּירָאוּ
7	גּוֹלֵי חֲנָם וּסְבָא אֶכְנֵם יוֹם כְּנִשָּׂא נָס	הָרִים תִּירָאוּ שְׁלוֹם לָכֶם אֵל תִּירָאוּ
8	יִשְׁחַכֶּם שְׂרָתִי רַק יִסְרָתִי אֶתְכֶם לְבִלְתִּי	עוֹד תִּחַטְּאוּ שְׁלוֹם לָכֶם אֵל תִּירָאוּ
9	אֲנָשִׁי חֲמֹדָה שָׁבוּ לָנֶדֶה בְּיַד צָרִים דָּ	מִיָּם מְלָאוּ שְׁלוֹם לָכֶם אֵל תִּירָאוּ
10	תִּגְלֶה צְפוֹנוֹת וְקֶץ חַיּוֹנוֹת הָרָאוֹנוֹת	הִנֵּה בָאוּ שְׁלוֹם לָכֶם אֵל תִּירָאוּ

ד.

"אהבה" היא כנוי לפיוט המשולב בכרכות יוצר, לפני ברכת "הבוחר בעמו ישראל באהבה". ה"אהבה" הנתונה בזה נמצאת בכתב יד פרמה דה רוססי 1192, משנת 1481, תצלום "מקור" (ירושלים תשל"ג), עמוד 51 בספירה השנית. הפיוט בנוי במחרוזות של שתי שורות ושלוש שורות לסרוגין, והוא "שיר אזור": במחרוזות בעלות שלוש שורות משתנה החרוז ממחרוזת למחרוזת, אבל במחרוזות בעלות שתי שורות יש חרוז קבוע לכולן. מחרוזות אלה מהוות את ה"אזור" המקשר את כל המחרוזות האחרות. משקל השיר: שלוש תנועות, יתד (שוא נע או חטף הנסמך על תנועה שלאחריו) ותנועה — ב"דלת" (החלק הראשון של השורה), תנועה, יתד ותנועה — ב"סוגר" (החלק השני של השורה). קשה לדעת מי מחבר הפיוט היפה הזה, כי אין בו אָפֶרֶךְ (אקרוסטיכון — אותיות במקומות קבועים המצטרפות לשם המחבר), ואין כתובת ייחוס בראשו, אך ברור כי הוא משורר נעלה, אחד מן הגדולים. יש כאן בטויים מקוריים: שורה 1: "פניני" — כתואר לאל. שורה 24: "פעמונים" — כתואר להמית הלב. את הפיוט יש לקרא ברציפות מאוזנת, כגון: אן פנה פניני ממעוני, מלכי נד, ומוני — הוא אדוני. הערה: שורות 33 — 40 נתונות בכתב יד פרמה כשיר בפני עצמו, ואמנם, כל מבני שונה ממה שקדם להן. אך, מבחינה רעיונית, הן מתאימות מאוד כתשובת האל לקובלנות כנסת ישראל.

- 6-5 מ: 5-6. א] על פי תהלים פט מג: הרימות ימין צריו השמחת כל אויביו. ב] על פי ירמיה כג ג: ואני אקבץ את שארית צאני. ג] ל: צור ובעינך: ק: נא ובעינך. ד] ל: חין יצמאו.
- 7 אב] על פי תהלים קמז ב: בונה ירושלים יי נדחי ישראל יכנס. חנס — מלשון כי היו בצען שריו ומלאכיו חנס יגיעו, ישעיה ל ד. גד] כנשא נס הרים תראו — ישעיה יח ג. ק: כל השורה חסרה.
- 8 א] את שפלותכם ראיתי: על פי שמות ד לא: כי פקד יי את בני ישראל וכי ראה את עניי. ישחכם — מלשון וישחך בקרבך. מיכה ו יד: והשוה לחברת חמימים (למשוררגו) 6: החלף כחם וימי ישחם כשנות (צ"ל: כשנות?) נחם: ל: ישעכם. שרתי — מלשון הבט שמים וראה ושור שחקים, איוב לה ה. ב-ו] על פי שמות כ יז: אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. ב] ק: פן יקרתי. ד] עוד — ק: 0.
- 9 א] על פי דניאל יא: דניאל איש חמודות. ב] על פי איכה א ח: חטא חטאה ירושלים על כן לנידה היתה. מ: שבו כנדה: ק: שבו כנדה: ק' שנו כמדה. גד] על פי ישעיה א טו: ידיכם דמים מלאו. ד] — חרוז תוכי: השוה 2: ל'.
- 10 ב] על פי דניאל ח יז: כי לעת קץ החזון. וקץ — מ: וחום: ק': וסוד. גד] ישעיה מב ט.

אן פנה פניני
מלכי נד, ומוני —
ממעוני?
הוא אדוני!

גם מיום אשר נס
היה בז ומרמס
ממגורי
בית יקרי
5 וְלַחֲרָפָה וְלִמָּס
כָּל הַדָּרִי

ואשר הללונני —
ואשר פללונני —
חללונני
קללונני

נאשאל לרופאים
אמרו: אין חלאים,
נאמני
רק עוונני
10 כִּי הֵם לִי מִבִּיאִים
כָּל יְגוֹנִי

המה כתרוני
המה ימכרוני
כתרוני
יעקרוני.

מצאתי בספר
כי אין טוב לכפר
הנבואות
השגיאות
15 כְּנֶשֶׂא עַל, וּמִפֶּר
התלאות
דודי, נחמוני
רחמוני
למה תרדפוני
תהדפוני

יה! כל סוד נכל רז
אל עם, הוא לצר בז,
גל והואל
דל ושואל
20 עורר נא, כמאז,
רחמי אל!

חלוקת השיר: 1 — 32 דברי כנסת ישראל, הקובלת על מר גורלה בגלות. 33 — 34 תשובת האל המנחם את כנסת ישראל ומבטיח לה את אהבתו.

1 אן פנה פניני — על פי שיר השירים ו א: אנה הלך דודך היפה בנשים אנה פנה דודך. פנה פניני — לשון נופל על לשון. פניני — יקירי, תאר לאל: מלשון יקרה היא מפנינים, משלי ג טו: והשוה גבירול, אז באין זרותי מעל 41: וכן יצליל אדם מפנין; הלוי, נטה אל בית 2: עדי בושו פנינים מפנינו.

2 מלכי נד — אלי עזבני, ומוני — ואויבי; מלשון והאכלתי את מוניך את בשרם, ישעיה מט כו.
3 ממגורי — מארץ ישראל.

4 בית יקרי — בית המקדש. יקרי — מלשון יקר וגדלה, אסתר ג ו.

6 הללונני — לפנים. חללונני — עתה בזוני, זלזלו בי.

7 פללונני — צפו לי; מלשון ראה פניך לא פללתי, בראשית מח יא.

11 כתרוני — הקיפוני; מלשון סככוני פרים רבים, אבירי בשן כתרוני, תהלים כב יג. בתרוני — נתחוני; מלשון וכתר אותם בתוך, בראשית טו י.

13-15 על פי איכה ג כז — כט: טוב לגבר כי ישא על בנעוריו... אולי יש תקוה; והשוה אהה ידועת מכאובות 19: אשר משובות ינאונק (ישכרוה) והתשובות ירפאונק.

14 אין טוב — קהלת ב כד.

18 כל סוד וכל רז גל — גלה את סוד קץ השעבוד.

19 הוא לצר בז — שהוא לבזה ולמשסה לאויב. ושואל — ומבקש נדבות.

20 אתם, רחמי אל, התעוררו עלינו לטובה כמימים מקדם.

ה.

- 1 שְׁבוּיָהּ מְאוּסָה / בְּרַגְלֵי צָר רְמוּסָה / הִיטָהּ מְשֻׁסָה / בִּיד דּוּמָה וּמְשָׂא
- 2 עֵינָהּ תִּשָּׂא / לְצוּר בְּשִׁמּוֹ חוּסָה / הִבֵּט בְּחִיסָה / וְאוֹרֶךְ עָלֶי נָסָה
- 3 כִּי אֲנִי פִעֲלָתָךְ / וְאֵין לִי זוּלָתָךְ / עוֹרֵר חֲמִלָתָךְ / וְהַחִישׁ גְּאֻלָּתָךְ / כִּי לִישׁוּעָתָךְ / קִוִּיתִי יי
- 4 מַעַל מְשֻׁנָּאִים / נִפְשֵׁי הוֹמִיָּה / יָרְדָה פְּלָאִים / וְשִׁכְנָה תַּחְתֶּיהָ.
- 5 וּמִבֵּית כְּלָאִים / עֵינָהּ בּוֹכִיָּה / וּבִמְעוֹן לְבָאִים / וְאַרְצָן מְאֻפְלִיָּה
- 6 יְדִידָהּ רָפוּ / וְצִרְיָהּ שְׁאָפוּ / עַל רֹאשָׁהּ צָפוּ / מִיָּם שְׁטָפוּ / וְאֵת דָּתָךְ חֲרָפוּ / אוֹיְבֶיךָ יי
- 7 וְעַד אֵן תִּמָּה / לְגוֹי נָכַל מְכֻנָּה / הִלּוּמָהּ הָדוּפָה / בְּבוֹר גְּלוּת עֲצוּרָה
- 8 הִלְעֵד אָמָה / תִּמְשַׁל בְּגִבְרִיהָ / עוֹרֵר חֲמָה / נֶאֱזָר בְּגִבּוֹרָה
- 9 לְמָה נִטְשָׁתָּ / בְּנָה נִטְעָתָּ / וְעַם זֶה קִנִּיתָּ / אֵיכָה מְאֻסָּתָּ / וְנִצַּח שְׁכַחְתָּ / עַד אָנָּה יי

- 1 שְׁבוּיָהּ — כִּנְסַת יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּשְׁבְּחָתָה לְבֵין הַגּוֹיִּים: מִלְשׁוֹן וְתַנְהַג אֶת בְּנוֹתֵי כְּשׁוּבוֹת חָרָב, בְּרֹאשִׁית לֹא כֹר; לְקָרָא לְשִׁבּוּיִים דְּרוּר, יִשְׁעִיהָ סָא א. מְאוּסָה — מִלְשׁוֹן כִּי כֹאשָׁה עֲזוּבָה וְעֲצוּבָה רוּחַ קֶרֶךְ יי וְאִשָּׁה נְעוּרִים כִּי תִמְאָס אִמְרָא אֱלֹהֵיךְ, יִשְׁעִיהָ נִדּוּ. [ב] עַל פִּי יִשְׁעִיהָ כַּח ג: בְּרַגְלִים תִּרְמַסְנָה עֲטֹרַת גְּאוֹת שְׁכוּרֵי אִפְרַיִם. [ג] עַל פִּי יִשְׁעִיהָ מִבְּכֹד: מִי נִתַּן לְמִשְׁשָׁה יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל לְבוֹדִים. [ד] דּוּמָה וּמְשָׂא — עַל פִּי בְּרֹאשִׁית כַּח יג — יד: וְאֱלֹהֵי שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׁמַעֲאֵל... נְבִיּוֹת... וְדוּמָה וּמְשָׂא.
- 2 [א] עַל פִּי תִהְלִים קִכָּנָה — ג: אֵלֶיךָ נִשְׁאַתִּי אֶת עֵינֵי הַיּוֹשֵׁבִי בְּשִׁמְיָם הִנֵּה כְּעֵינֵי עֲבָדִים אֵל יֵד אֲדוֹנֵיהֶם כְּעֵינֵי שְׁפָחָה אֵל יֵד גְּבֵרָתָהּ כֵּן עֵינֵינוּ אֵל יי אֱלֹהֵינוּ עַד שִׁיחַנְנוּ חֲנֻנֵנוּ יי חֲנֻנֵנוּ. [ג] בְּחִיסָה — בְּרַחֲמִים: הַשּׁוּהָ רַב סַעֲדִיהָ גְּאוֹן, סִדּוּר שִׁפְג, דְּבָרֵי אֲגוּר 2: חִלְחַלָה עֲדָתוֹ בְּלֹא חִיסָה. [ד] עַל פִּי תִהְלִים ד: ז: נָסָה עֲלֵינוּ אוֹר פִּנִּיךָ יי.
- 3 [א] עַל פִּי יִשְׁעִיהָ מָה יָא: כַּח אִמְרָא יי קְדוּשָׁה יִשְׂרָאֵל וְיוֹצְרוֹ עַל בְּנֵי וְעַל פִּעַל יְדֵי תַצְוּנֵי: כִּי אֲנִי עֵמֶךְ, סְלִיחָה לְיוֹם הַכְּפוּרִים: אֲנִי פִעֲלָתְךָ וְאִתָּה יוֹצְרֵנוּ. [ב] עַל פִּי יִשְׁעִיהָ מָה כָא: אֲנִי יי... וּמוֹרְשֵׁי אֵין וּזְלָתִי: רֹת ד: ד: אֵין וּזְלָתְךָ לְגֹאֵל. [ג] עַל פִּי תִהְלִים פ: ג: עוֹרֵרָה אֶת גְּבוּרָתְךָ וְלִכְהָ לִישׁוּעָתָה לָנוּ: סִג ט: הוּן לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי יי — בְּרֹאשִׁית מִט יח.
- 4 מְשֻׁנָּאִים — מִלְשׁוֹן תִּשְׁבִּיבְנו אַחֲרָי מִנִּי צָר וּמְשֻׁנָּאֵינוּ שְׁסוּ לָמוֹ, תִּהְלִים מִד יא.
- 5 [ב] עַל פִּי תִהְלִים מִבְּכֹד: מִה תִּשְׁתַּחֲוִי נִפְשֵׁי וְמָה תִּהְיֶי עָלֶי: יִשְׁעִיהָ כִּבְכ: עֵיר הוֹמִיָּה. [ג] עַל פִּי אֵיכָה א ט: וְתִרְדּוּ פְלָאִים. [ד] תַּחְתִּיהָ — מִלְשׁוֹן וְהִצֵּלָתָה נִפְשֵׁי מְשֻׁאָל תַּחְתִּיהָ, תִּהְלִים פו יג.
- 5 [א] עַל פִּי יִשְׁעִיהָ מִבְּכֹד: וּבְכִתִּי כְלָאִים תִּחְבְּאוּ. [ב] עַל פִּי אֵיכָה א טז: עַל אֱלֹהֵי אֲנִי בּוֹכִיָּה עֵינֵי יוֹרְדָה מִיָּם. [ג] עַל פִּי תִהְלִים נו ה: נִפְשֵׁי בְּתוֹךְ לְבָאִים אֲשַׁכְּבָה. [ד] אֶרֶץ מְאֻפְלִיָּה — יְרֵמִיָּה ב לא.
- 6 [א] עַל פִּי אֵיבּוֹב ד: ג: וְיָדִים רְפוּת תַּחְזֹק. [ב] עַל פִּי תִהְלִים נו ג: שְׁאָפוּ שׁוֹרְרֵי כָל הַיּוֹם. [ג] עַל פִּי אֵיכָה ג נד: צָפוּ מִיָּם עַל רֹאשִׁי: תִּהְלִים קכד ד: אֲזִי הַמִּים שִׁטְפוּנִי. הוּן עַל פִּי תִהְלִים פט נב: אֲשֶׁר חֲרָפוּ אוֹיְבֶיךָ יי אֲשֶׁר חֲרָפוּ עַקְבוֹת מִשְׁחִיךְ. וְהַשּׁוּהָ 12: וְחֲרָפוּ דְתוֹתֵי.
- 7 עַד אֵן — אֵיבּוֹב ח ב + תִּמָּה — מִלְשׁוֹן יוֹנָתִי תִּמָּתִי, שִׁיר הַשִּׁירִים ה ב, תִּרְגוּם: כִּנְשֵׁתָא דִּישְׂרָאֵל דְּמִתִּילָא לְיוֹנָתָא בְּשִׁלְיִמוֹת עוֹבְדִיךָ (מִלְמַד: כִּנְסַת יִשְׂרָאֵל, הַמְשׁוּלָה לְיוֹנָה בְּתַמִּימוֹת מַעֲשִׂיךָ). [ב] עַל פִּי דְבָרִים לֵב כָא: בְּגוֹי נָכַל אֲכַעִיסֶם; דְּבָרִים לֵב ל: כִּי צוּרִם מְכָרִם. [ג] הִלּוּמָהּ — מִלְשׁוֹן הַלּוּמִי יי, יִשְׁעִיהָ כַח א. הָדוּפָה — הַשּׁוּהָ גְּבִירָל, שׁוּבִי שׁוּבִי 14: הָדוּפָה חֲרוּפָה. [ד] בְּבוֹר גְּלוּת — רָאָה אֲבִרְמִסוֹן, בּוֹר גְּלוּת, סִינִי פֶה (תִּשְׁלֹט), קָטוּ — קֶכ. עֲצוּרָה — מִלְשׁוֹן עֲצוּר בַּחֲצֵר הַמְּטֵרָה, יְרֵמִיָּה לג א.
- 8 הִלְעֵד — מִלְשׁוֹן לְיוֹם אַחֲרוֹן לְעַד עַד עוֹלָם, יִשְׁעִיהָ ל ח; וְעַל דֶּרֶךְ הַלְנִצַּח תִּאֲכַל חָרָב, שְׁמוּאֵל ב ב כו. אִמָּה תִּמְשַׁל בְּגִבְרִיהָ — עַל פִּי בְּרֹאשִׁית טז ג — ד: וְתִקַּח שְׂרִי אֲשֶׁת אֲבִירָם אֶת הַגֵּר הַמְּצֻרִית שִׁפְחָתָה... וְתִתֵּן אוֹתָהּ לְאֲבִירָם אִשָּׁה לּוֹ לְאִשָּׁה וְיָבֵא אֶל הַגֵּר וְתִהְיֶה וְתִרָא כִּי הִרְתָּה וְתִקַּל גְּבֵרָתָהּ בְּעֵינָהּ: בְּרֹאשִׁית כָא ט י: וְתִרָא שְׂרָה אֶת בֶּן הַגֵּר הַמְּצֻרִית אֲשֶׁר יִלְדָה לְאֲבִירָם מִצַּחֵק וְתִאֲמַר לְאֲבִירָם גֵּרִשׁ הָאִמָּה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאִמָּה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עַם יִצְחָק. בְּגִבְרִיהָ — מִלְשׁוֹן בְּנֵי הַמֶּלֶךְ וּבְנֵי הַגְּבִירָה, מִלְכִּים ב י יג. [ג] עַל פִּי תִהְלִים עַל לֹח: וְלֹא יַעֲיֵר כָל חֲמָתוֹ: יִשְׁעִיהָ י כו: וְעוֹרֵר עֲלֵינוּ יי צְבָאוֹת שׁוּט: תִּהְלִים פ ג: עוֹרֵרָה אֶת גְּבוּרָתְךָ. [ד] תִּהְלִים סה ז.
- 9 עַל פִּי יִשְׁעִיהָ כו: כִּי נִשְׁתַּה עֵמֶךְ בֵּית יַעֲקֹב. [ב] עַל פִּי תִהְלִים פ טז: וְכִנָּה אֲשֶׁר נִטְעָה יִמִּינֶךָ. [ג] שְׁמוֹת טו טז (עַם). [ד] עַל פִּי יְרֵמִיָּה יד יט: הַמָּאוּס מֵאֻסָּתָא אֶת יְהוּדָה: תִּהְלִים פט לט: וְאִתָּה זִנְחָתָא וְתִמְאָס. הוּן עַל פִּי תִהְלִים יג ב עַד אָנָּה יי תִּשְׁכַּחְנִי נִצַּח.

- 10 אָרְבוּ צָרִים / לִי. בֵּין הַמְצָרִים / וּמִשְׁלוּ זָרִים / בְּכָנִי הַחֹרִים
 11 וְאָקְלוּ כְּפִירִים / מִבְּחַר הָעֲדָרִים / וְשׁוֹנָאִים וְעָרִים / תָּמִיד לִי צָרִים
 12 אָקְלוּ טוֹבוֹתִי / וְהָרְסוּ חוֹמוֹתִי / וְחָרְפוּ דְתוֹתִי / וְהִנְנִי בְּאַנְחוֹתִי / צוֹעֵק עַד מָתִי / רְשָׁעִים יִי
 13 לְיוֹנָה יְקוֹשָׁה / בְּחוּף מַאֲסָר כְּבִלָּה / וּדְרוֹר חֲפָשָׁה / הֵן לֹא נָתַן לָהּ
 14 קָרָא לָהּ דְרוֹשָׁה / וּפָרַק אֶת עֲלָהּ / וְתַעֲבִיר דְלוֹתָהּ / וְתָרִים אֶת דְּגָלָהּ
 15 וּבְרִיתָהּ יְהִי תָקִים / לְשׁוֹשְׁנֵת עֲמָקִים / וּפְגַה מִשְׁחָקִים / לְצוֹעֵק מִמְּצוּקִים /
 "יְהִי מִמְּעַמְקִים / קָרָאתִיךְ יִי".

- 10 [אב] על פי איכה ג יט: קלים היו רודפינו... במדבר ארבו לנו; איכה א ג: גלתה יהודה... כל רודפיה
 השיגוה בין המצרים. גר] על פי איכה ה ח: עבדים משלו בנו; תהלים קו מא: ויתנם ביד גויים וימשלו
 בהם שונאיהם. ד] על פי קהלת י יו: אשריך ארץ שמלכך בן חורים.
 11 [אב] על פי מִיכָה ה ז: ככפיר בעדרי צאן; יחזקאל כד ה: מבחר הצאן. ג] וערים — מלשון ומלאו פני תבל
 ערים (יונתן): כעיל דבבו — שונאים). ישעיה יד כא.
 12 [א] על פי איוב כא כה: ולא אכל בטובה; קהלת ה י: ברבות הטובה רבו אוכליה. ב] על פי יחזקאל כו יב:
 והרסו חומותיך. ג] השוה 6: ואת דתך חרפו. דתותי — מלשון ודתיהם שונות מכל עם ועם ואת דתי
 המלך אינם עושים, אסתר ג ח. הו] עד מתי רשעים יי — תהלים צד ג.
 13 [א] על פי משלי ו ה: וכצפור מיד יקוּש. ב] על פי תהלים קמט ח: לאסר מלכיהם בזקים ונכבדיהם בכבלי
 ברזל. מאסר — השוה גבירול, שור יד יד 5: מר במאסרי. גר] על פי ישעיה סא א: לקרא לשבויים דרוֹר;
 ויקרא יט כ: או חפשה לא נתן לה.
 14 [א] על פי ישעיה סב יב: ולך יקרא דרושה. לה — בכתב היד: לי. ב] על פי אסתר ח ג: להעביר את רעת
 המן. דלותה — מלשון שכן אין קרבנו בדלות, נזיר מ: ד] על פי ישעיה מט כב: ואל עמים ארים נסי;
 והשוה הלוי, כחכמה יבנה 4: דגלו עליו הרים; יגל עם 21: הרים דגלי; ידי רשים 13: הרימותי דגליהם;
 ימי כלו 27: דגלי הרים.
 15 [א] על פי בראשית יז כא: ואת בריתי אקים את יצחק. ב: על פי שיר השירים ב א: שושנת העמקים.
 תרגום: אמרת כנשתא דִּישְׂרָאֵל... עובדי יאין כורדא דבמישר גנוניתא דעדן (מלמד: אמרה כנסת
 ישראל... מעשי נאים כורד שבמישור גן עדן). גר] על פי ישעיה סג טו: הבט משמים וראה... המון מעיך
 ורחמין אלי התאפקו; תהלים פ טו: הבט משמים וראה ופקד גפן זאת. ד] על פי ישעיה יט כ: כי יצעקו
 אל יי מפני לוחצים; תהלים קז ו: ויצעקו אל יי בצר להם ממצוקותיהם יצילים. ממצוקים — מלשון
 במצור ובמצוק. דברים כח ג: וראה מלון לשירת גבירול. הו] על פי תהלים קיח ה: מן המצר קראתי יי;
 תהלים קל א: ממעמקים קראתיך יי.

N 927 5 603

אל תאיצו לנחם לב ימאן להתנחם קינה חדשה לתשעה באב לרבי יהודה הלוי

מאת דב ירדן (ירושלים)

לב ימאן להתנחם
הנשואים מרחם
המכורה כנד לוחם
ואין חומל ואין מרחם
דבר יוי צמאתי
אוי לי כי נדמיתי

ואשא נהי בתחלה
ואם לבן אשר הגלה
לעיני אויב מגלה
בדם כהנים מגוללה
דמי כהן בדם עולה
ואם על אם שקלה
תצעק: כי נחליתי
וקמות חליתי
אוי לי כי נדמיתי

לקול נאקת החללים
כנד נרים מחללים
לפני צר משללים
לבוש שקים וחבלים
לטבח כבני אילים
בדם משרתים מגאלים
הלא חרבי צויתי
לפקדו הן נגליתי
אוי לי כי נדמיתי

אל תאיצו לנחם
על חללי כח עמי
ועל חומת כח ציון
ואין דורש לשלומה
והיכל צועק: איך אל

ידידי, אל מי אבקה
אם לכבוד אב נעלה
ואם למנוחה וגלה
ואם לצורה קדושה
נמסכו דמים בדם
ואם על עולל רשע
ואם על עדה, כחולה
וגם אני אבקה לבקיה
15

נהפך שיר בגי אסף
ובגי נרע אהרן
ומתפארתם יצאו
ותחת בגדי קדש
ברדת כל בגי אלים
וקלי מקדש יוי
קול קורא: עשו קלה
כי צוון בגים סוררים
20

25 7
וְיִהְיֶה לְאֶכָּל כְּנוֹרִי
וְתַחַת נִסְכֵּי תָמִיד
וְחֲגִי הָיָה לְחֶגֶג
יִשְׁיִשִׁים שֶׁכְּבוּ חוּצוֹת
וְעוֹלָלִים בְּחִיק אִמָּם
30
אִם אֲדַבֵּר בְּמַר שִׁיחִי
עַד אֲן אֶצְעַק חֶמֶס
חֶמֶת יְיָ מִלֹּאֲתִי

דוֹמֶם יִשְׁכָּה גִבְרַת
35
אֵיךְ תַּחַת רִבִּיר מִשְׁרָה
וּמְמוֹכָר אֶל קוֹנָה
יִצְאָה מִנֶּה הַדֶּרֶה
הַשְׂכָּח אֶל חֲנוּת וְאִם
וּמִיָּמִים יְמִימָה
40
וְתֹאמַר: אוֹי נָא לִי
יּוֹם דֶּרֶךְ צָר קִשְׁתּוֹ

הַמָּאוֹס. יְהִי. מִאֲסֻתָּה
הַלְנִצָּח תֹּאכַל חֶרֶב
45
וְנִזְרוּ הֵן חֲלָלֶת
וְכִנָּה נִטְעָה יְמִינָךְ
כִּי אַתָּה עֲשִׂיתָ.
מְקוֹם קָדֹשׁ הַקְדָּשִׁים
צִעָקָה הַפְּרִכָּת
50

וְעוֹגְבִי לְקוֹל בּוֹכִים
דְּמָעֵי תָמִיד נִסְכִּים
וְשִׁאֲגוֹתֵי נִתְכִּים
וְאִשְׁפּוֹת חֲבָקּוֹ מְלָכִים
כַּמִּים לֵב שׁוֹפְכִים
כֹּאכִי לֹא נִחְשָׁכִים
וּמִהֲכִיל נִלְאִיתִי
וּמִקִּטְרוֹ גִּלְתִּי
אוֹי לִי כִי נִדְמִיתִי

וְלִדְבַר יְיָ צִמָּה
עַל שִׁכְמָה עַל נִשְׁאָה
מְנוּחַ לֹא מִצָּה
וְהָיָה לְטִכַּח יִצְאָה
צִבְאָה עוֹד לֹא מִלָּאָה
הִגָּה וְקִינִים קִרְאָה
לְקִרָא נָהִי וְקִרְאִיתִי
כַּמִּשְׁרָה נִמְצָאתִי
אוֹי לִי כִי נִדְמִיתִי

וְאִם רַחֲמִים קִפְצָה
בְּבֶן קֶדֶם אִמְצָה
וּכְרִיתוֹ נִאֲצָה
גִּדְרִיהָ פִּרְצָה
צוּר. כְּאֲשֶׁר חִפְצָה
יּוֹם סִתְרוֹ [חֲשִׁפְתָּה]
נִגְלִיתִי וְהִגְלִיתִי
אוֹי לִי כִי נִדְמִיתִי.
כַּמִּלַּח

כעין שיר אזור. משקל: 6+6 הברות. אצרף: יהודה. השוה שירי הקדש לרבי יהודה הלוי במהדורותי כרך ב (ירושלים תשמ). שירים ריח-רל.
1-2 על פי ישעיה כב ד: אל תאיצו לנחמני על שד בת עמי; ישעיה מ א-ב: נחמו נחמו עמי... דברו על לב ירושלם; בראשית לו לה: ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו וימאן להתנחם.
2 חללי בת עמי — ירמיה ח כג. [ב] על פי ישעיה מו ג: שמעו אלי בית יעקב וכל שארית בית ישראל העמוסים מני בטן הנשואים מני רחם.
3 חומת בת ציון — איכה ב יח. המכורה — מלשון הרי זה מכור, תוספתא בבא בתרא ג א. לוחם — מלשון כל היום לוחם ילחצני, תהלים נו ב.
4 [א] על פי ירמיה לח ד: איננו דורש לשלום העם הזה; דברים כג ז: לא תדרש שלום. [ב] על פי ירמיה כא ז: ולא יחמל ולא ירחם.
5 [ב] על פי עמוס ח יא: ולא צמא למים כי אם לשמע את דברי יי; והשוה 34: ולדבר יי צמאה.

6 ישעיה ו ה.
7-10 אל מי אבכה... לכבוד... לבן... למנורה... לעזרה — על פי שמואל ב א כד: אל שאול בכינה; ירמיה כב י: אל תבכו למת... בכו בכו להולך.
7 ואשא נהי — על פי ירמיהו ט ט: אשא בכי ונהי; ירמיה ט יז: ותשאנה עלינו נהי. בתחלה — מלשון מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה, שופטים א א.
8 לכבוד אב נעלה — על כבוד האל שסר והסתלק; על פי יחזקאל ט ג: וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב. [ב] לבן אשר הגלה — לעם ישראל אשר הוצא לגלות; על פי שמות ד כב-כג: כה אמר יי בני בכורי ישראל ואמר אליך שלח את בני; אסתר ב ה-ו: איש יהודי היה... אשר הגלה מירושלים.
9 למנורה וגלה — על פי זכריה ד ג: מנורת זהב כלה וגלה על ראשה. מגלה — מלשון טובה תוכחת מגלה מאהבה מסתרת, משלי כו ה. וגלה... מגלה — לשון נופל על לשון וחרוז פנימי.
10-11 השוה 21: וכלי מקדש יי בדם משרתים מגלים.

10 לעזרה — מלשון חצר הכהנים והעזרה הגדולה, דברי הימים ב ט. ט. ב] על פי ישעיה ט ד: ושמלה מגוללה בדמים.
 11 על פי תהלים קב י: ושקרי בכבי מסכתי; הושע ד ב: ודמים בדמים נגעו.
 12 א] על פי שמואל א טו לג: כאשר שכלה נשים חרוב כן תשכל מנשים אמך.
 13 כחולה — כולדת; כחולה תצעק — על פי ירמיה ד לא: כי קול כחולה (יונתן); כמעדיא — כהרה) שמעתי, צרה כמבכירה. נחליתי — נעשיתי חולה, חליתי; מלשון נהייתי (נשברתי) ונחליתי, דינאל ח כז.
 14 לבכיה — מלשון כי שמע יי קול בכי. ב] על פי ישעיה יד י: גם אתה חלית כמונו.
 16 ההפך — נהפך; מלשון ההפך עלי בלהות, איוב ל טו. שיר בני אסף — על פי עזרא ב מא: המשוררים בני אסף. נאקת החללים — על פי יחזקאל ל כד: ונאק נאקות חלל.
 17 זרע אהרן — על פי ויקרא כא כא: מזרע אהרן. ב] על פי יחזקאל ז כא: ונתתיו ביד הזרים... וחללוה; יחזקאל לו כג: וקדשתי את שמי הגדול המחלל בגויים.
 18 על פי יחזקאל כד כה: ביום קחתי מהם את מעוז משוש תפארתם את מחמד עיניהם ואת משא נפשם בניהם ובנותיהם; תהלים עח סא: ויתן לשבי עזו ותפארתו ביד צר. משללים — שלולים, קשורים בשלשלאות; על פי איכה רבתי, פתיחתא, ר' זירא מלשון והיה רואה כת של זקנים שלולים בשלשלאות, איכה רבתי, פתיחתא, ר' זירא; בכתב היד: שוללים (נגד המשקל).
 19 בגדי קדש — שמות כח ב. ב] על פי תהלים סט יב: ואתנה לבושי שק; מלכים א כ לב: ויחגרו שקים במתניהם וחבלים בראשיהם.
 20 על פי ירמיה מח טו: ומבחר בחוריו ידרו לטבח; תהלים כט א: הבו ליי בני אלים, סעדיה: סכחו אללה יא ד'י אלג'לאל (קאפח: שירו לה' אנשי המעלה והיקר). אילים — מלשון שבעתי עולות אילים, ישעיה א יא. בני אלים כבני אלים — לשון נופל על לשון.
 21 השוה 10-11: ואם לעזרה קדושה בדם כהנים מגוללה/נמסכו דמים בדמים, דמי כהן בדם עולה. א] על פי נחמיה י מ: כלי המקדש; במדבר יט כ: מקדש יי. ב] על פי איכה ד יד: נגאלו בדם. משרתים — הכהנים המשרתים; על פי דברי הימים ב יג י: וכהנים משרתים ליי.
 22 קול קורא — ישעיה מ ג. עשו כלה — על פי יחזקאל יא יג: כלה אתה עושה את שארית ישראל.
 23 על פי איכה ד כב: פקד עוונך, ישעיה ל א: בנים סוררים; שמואל א ב כז: הנגלה נגליתי אל בית אביך.
 25 איוב ל לא.
 26 על פי במדבר כח טו: על עולת התמיד יעשה ונסכו; ויקרא כג לו: עו לה ומנחה זבח ונסכים; ישעיה כה ז: והמסכה הנסוכה על כל הגויים. דמעי — מלשון מלאכתך ודמעך לא תאחר, שמות כב כח.
 27 א] על פי ישעיה יט יז: והיתה... יהודה למצרים לחגא (יונתן: לדחלא — לפחד) כל אשר יזכיר אותה אליו יפחד. חגי... לחגא — לשון נופל על לשון. ב] על פי איוב ג כד: ויתכו כמים שאגותי.
 28 א] על פי איכה ב כא: שכבו לארץ חוצות נער וזקן. ב] על פי איכה ד ה: האוכלים למעדנים נשמו בחוצות, האמונים עלי תולע חבקו אשפות.
 29 על פי איכה ב יא-יב: כלו בדמעות עיני... בעטף עולל ויונק ברחובות קריה... בהתעטפם כחלל ברחובות עיר, בהשתפך נפשם אל חיק אמותם; איכה ב יט: שפכי כמים לבך.
 30 על פי איוב טו ו: אם אדברה לא יחשך כאבי; איוב יא: אעזבה עלי שיחי אדברה במר נפשי.

31-32 א] על פי איוב ח ב: עד אן תמלל אלה; חבקוק א ב: אזעק אליך חמס; ירמיה ו יא: ואת חמת יי מלאתי נלאיתי הכלל.
 32 ב] על פי ירמיה מט י: כי אני חשפתי את עשו גליתי את מסתריי; והשוה 48-49: יום סתרו [חשפת] צעקה הפרכת נגליתי.
 34 א] על פי ישעיה מז ה: שבי דומם... גברת ממלכות. ב] על פי עמוס ח יא: ולא צמא למים כי אם לשמע את דברי יי; והשוה 5: איך אל דבר יי צמאתי.
 35 על פי בראשית מא מב: וישם רביד הזהב על צווארו; ישעיה ט ה: ותהי המשרה על שכמו; ישעיה ט ג: את על סבלו ואת מטה שכמו; איכה ג כז: טוב לגבר כי ישא על בנעוריו.
 36 על פי ישעיה כד ב: כקונה כמוכר; איכה ג ג: היא ישבה בגויים ולא מצאה מנוח.
 37 א] על פי איכה א ו: ויצא מבית ציון כל הדרה. מנה — מלשון שעו מני, ישעיה כב ד. ב] על פי ירמיה מח טו: ומבחר בחוריו ידרו לטבח.
 38 על פי תהלים עז י: השכח חנות אל; ישעיה מ ב: מלאה צבאה.
 39 מימים ימימה — שופטים יא מ. הגה וקנינים — על פי יחזקאל ב י: קנינים והגה והי.
 40 על פי ירמיה מה ג: אמרת ארי נא לי כי יסף יי יגון על מכאובי יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי. ב] על פי עמוס ה טז: וקראו אכר אל אבל ומספר אל יודעי נהי; ירמיה ט טז: וקראו למקוננות... ותשאנה עלינו נהי. נקראתי — אסתר ד יא.
 41 על פי איכה ב ד: דרך קשתו כאויב, יצב ימינו כצר.
 43 א] על פי ירמיה יד יט: המאוס מאסת את יהודה. ב] על פי תהלים עז י: השכח חנות אל אם קפץ באף רחמיו.
 44 א] שמואל ב ב כו. ב] על פי תהלים פ טז: ועל בן אמצתה לך.
 45 א] על פי תהלים פט מ: חללת לארץ נורו. ב] על פי דברים לא כ: ונאצוני והפר את בריתי.
 46 א] על פי תהלים פ טז: וכנה אשר נטעה ימינך ב] על פי תהלים פ יג: למה פרצת גדריה.
 47 על פי יונה א יד: כי אתה יי כאשר חפצת עשית.
 48 א] על פי שמות כו לד: ונתת את הכפרת על ארון העדות בקדש הקדשים.
 48-49 השוה 9: ואם למנורה וגלה/לעיני אויב מגלה. ב] על פי ירמיה מט י: חשפתי את עשו גליתי את מסתריי. סתרו — מלשון ישת חשך סתרו, תהלים יח יב.
 49 נגליתי — מלשון הנגלה נגליתי, שמואל א ב כז: והגליתי — מלשון איש יהודי היה... ושמו מרדכי... אשר הגלה מירושלים.

ההסתדרות העברית באמריקה

ומערכת "הדואר"

משתתפים בצער בני המשפחה

על מות

מנוחה (מיימי) גמרון ז"ל

בנאמנותה ומסירותה לעם ישראל, למדינת ישראל

וללשון העברית שימשה מופת לרבים בקהילתה,

ב"הדסה" ובהסתדרות העברית באמריקה.

בין אבלי ציון תנוחמו

אריה וילסקר - העלוי מלנינגרד

מאת

דב ירדן

מאמרו החשוב של אריה וילסקר, „אומבאווסטע לידער פון יעודה האלייווי” (שירים בלתי נודעים ליהודי הלוי), סאוועטיש היימלאנד 2, פברואר 1982, עמודים 128—136, הנה הפתעה נעימה לשוחרי השירה העברית בימי הבינים, בכלל, ושירת רבי יהודה הלוי, בפרט, וזכה להדים אזהדים בישראל ובפולין (בזו האחרונה — בעתון פאלקס־שטימע מיום 12.3.83, עמוד 3). מאמר זה זכה עתה להמשך במאמרו הגדול והמפתח יותר: „יעודה האלייוויס 198 לידער פון אן אומבאווסטער רעדאקציע” (198 שירים ליהודה הלוי בעריכה בלתי נודעת), סאוועטיש היימלאנד 6, יוני 1983, עמודים 135—151. נתנות בו, בין היתר, התחלות השירים, כנתינתן במפתח של דיואן קדום לשירי רבי יהודה הלוי, בצרוף אצרי השירים, ככל שנתן לקבע, והשתקפותם בכתבי יד אחרים. תאור מפרט של מאמר זה פרסם דוד יוסיפון ז”ל בעתון הצופה, יום ו’ י”ד מרחשון תשמ”ד 21.10.83, עמודים 7—8. רשימה קצרה על המאמר החדש פרסם צבי עופר בעתון דבר, יום א’ י”ט באלול תשמ”ג 28.8.83, עמוד 6. אך הפריון בהדגשת כמה טעויות דפוס שמצא במאמר הגדול הזה (17 עמודים באותיות פטיט דחוסות), שקולרן בדאי אינגו תלוי בצוארו של המחבר הדגול.

חשיבות יתרה למאמר החדש של וילסקר, שלא הודגשה על ידי דוד יוסיפון ז”ל, נודעת לרשימת ההתחלות של השירים הבלתי נודעים שבה, שכן כל התחלה כזאת היא מורת דרך לשיר חדש של יהודה הלוי, ש„יודעי כתבי יד” ו„יודעי ספר” אולי יתקלו בה בראש שיר בכתב יד, או אף בספר נדפס, ובהסתמך על העובדה שהתחלה זו נמצאת ב„רשימת וילסקר” יוכלו לקבע בשמחה כי לפנייהם נמצא שיר אבוד לרבי יהודה הלוי.

על כן, בהגיע אלי מאמרו הגדול של וילסקר היתה ראשית מלאכתי להשוות את הרשימה הכוללה בו לעמת „מפתח השירים בכרכים א—ג” של „שירי הקדש לרבי יהודה הלוי” במהדורתי, עמודים 907—910, הכוללת בסך הכל 396 שירים. כן השויתי את רשימת וילסקר עם „אוצר השירה והפיוט” לדודזון, כרכים א—ד, והתוספת שנדפסה ב־”HUCA”. את ההתחלות הנותרות בדק פרופ’ פליישר בכרטסת המפעל לחקר הגניזה של האקדמיה למדעים באוניברסיטה העברית — ו„שירים חדשים” אחדים עומדים לראות אור עולם.

מספר כל שירי יהודה הלוי, כפרוטם ב„לוח הפיטנים” שב„אוצר השירה והפיוט” לדודזון, כרך ד, עמודים 393—395 (המקיף את ההתחלות של שירי הקדש ושירי החל גם יחד), לפי העמודות, הוא: $83 + 107 + 115 + 113 + 108 + 115 + 116 + 76 = 833$, $2 +$ שבתוספת = בסך הכל 835. אם נשוה מספר זה למספר 396 הנ”ל נוכל לאמר כי

יהודה הלוי חבר, „במספרים עגלים“, לפחות 400 שירי קדש ו-400 שירי חל, שאמנם, לדאבוננו, לא כלם נמצאים בעין לפנינו. וילסקר ברשימתו מציג אפוא אתגר לחוקרי שירת הלוי, באשר הם שם, לעשות מאמץ לגלוי גופי השירים, הידועים לנו עד כה בהתחלותיהם בלבד, וכן שירים שאף התחלותיהם אינן ידועות לנו.

את השיר „מדי שבת בשבתו ומדי חדש בחדשו“ מזכיר וילסקר פעמים: פעם ברשימת ההתחלות, עמוד 147, מספר 260, ופעם בהערותיו, עמוד 150, סעיף 13. במקום האחרון הוא חולק על דודון באוצרו, המיחס את השיר לסעדיה לונגו. המצב לאמתו הוא, כדברי התלמוד: „מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי“ (זה אמר דבר אחד וזה אמר דבר אחד (אחר) — ואין מחלוקת ביניהם). הנסח של ריה"ל נדפס על ידי פרוף רצהבי, סיני פה (תשלט), עמודים קלח—קמב והוא מכיל 51 שורות. השיר נמצא גם בכתב יד קמברידג', TS NS 147.47. שם יש תוספת שורה, בין השורות 20—21: וזהרי הרקיע / על כי נאסף אורם. בסך הכל תופס אפוא השיר „מדי שבת בשבתו“ 52 שורות. לונגו חקק את השיר של יהודה הלוי והרחיב אותו עד כדי 14 עמודים!

מפתח ההתחלות בסדר א"ב של 18 השירים הבלתי נודעים ליהודה הלוי ברשימת וילסקר

(המספרים שלפני ההתחלות זהים עם המספרים המתאימים ברשימת וילסקר)

229. אבי ראה אויבתי מחרפת.
28. אז בשכון הכבוד באוהליו.
41. אז על משכב דוי חטאי.
96. אזי שכונה שלש ועשרים (ראה בעמודים הבאים).
243. איך רועה התרועעה [הארץ?] (על פי ישעיה כד יט).
228. אמר המטיף בגער.
29. [אני צויתי?] למקודשי / באמרי הובילו שי למורשי.
30. אשרו ללכת בדרך קדושים.
92. בת ברמה נשמע קול שאוניה / רחל מבכה על בניה (אצרף: יהודה).
40. חטאה מוצאת מכבלים לדודה גלוי וסתר עדי (אצרף: חזק).
57. יום אשר מלבי (מלכי?) גלה.
127. יום למתאבל בחיליו כיום.
91. יוסר כאב מיסר מנפש נגועה / נצה תהא לבוסר על הרי נטועה / ...
- אשלח צרי תעלה (אצרף: יהודה).
109. לא אליכם חוכי תשועה / ירך לבבכם לשמועה / הנשמעת בארץ
(„פתיחה“).
88. לחוצה ביד חטאה.
107. נשבה עדר יי ציון מגדריך (אצרף: לוי).
270. ספרו ימים וספרו מיום / נורא ואים.
133. תשמיע אדר יקר אפריון / בנה יוי ציון („אלסלוק“ אצרף: א—ת).

לטובת הקוראים הנני נותן בזה תעתיק של החלק השני בתצלום הראשון
שבעמוד 138:

ולה סילוק איצ'א לט' באב

- 1 אַזי שכינה / שלש עשרה שנה / נתנה קול וגם ימים שמונה
- 2 ימים ולילות / נוקמת פיונה / ילידי עם אין בפיהו נכונה
- 3 השיבו מעל פשעכם ושובו נא / ושמעו אלי אולי תקצאו חנינה
- 4 דינו לבקר משפט בקשו אמונה / השפילו שבו הרבו תחנה / מפני
הרב חיונה
- 5 בכל זאת לא ענתה ולא פנתה / כי עותה והרבתה מצנה ואשם משכנה

בעמוד 143, סימן 96 (בתרגום לעברית): אזי שכינה שלש ועשרים. אצרף: אני יהודה
בהתחלה), א-ת, יהודה, יהודה, חזק...

ממקור אחר ידוע לי כי האצרף הוא: אני יהודה מבכה מר, א-ת, יהודה הלוי, חזק,
יהודה. והענין טעון הבהרה.

4-1. על פי פסיקתא דרב כהנא פסקא יג (בובר קטו): שלש עשרה שנים ומחצה עשתה שכינה
שרויה בהר הזיתים ומכרות ג' פעמים ואומרת אלכה ואשובה אל מקומי הראשון עד אשר
יאשמו בצר להם ישחרונני (על פי הושע ב ט, ה טו); איכה רבה פתיחתא כה: שלש
שנים ומחצה עשתה השכינה יושבת על הר הזיתים... והיתה בת קול מכרות ואומרת
שובו בנים שובבים.

1. ימים שמונה — שמונת הימים הראשונים של חדש אב. נתנה קול — על פי איכה ב ז:
קול נתנו בבית יי.

2. נוקמת כיונה — על פי ברכות ג. : שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת אוי לבנים
שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האמות. אין בפיהו
נכונה — תהלים ה י.

3. השיבו מעל פשעכם — על פי ויקרא ה כ-כג: נפש כי תחטא ומעלה מעל ביי...
והשיב את הגזלה אשר גזל, ושובו נא — על פי מלכים ב יז יג: שובו מדרכיכם הרעים;
ירמיה יח יא: שובו נא איש מדרכו הרעה. ושמעו אלי — על פי ישעיה מז ג: שמעו
אלי בית יעקב. תמצאו חנינה — על פי בראשית ז ח: ונח מצא חן בעיני יי. חנינה —
ירמיה טז יג.

4. א] על פי ירמיה כא יב: דינו לבקר משפט; ירמיה ה א: עושה משפט מבקש אמונה.
ב] השפילו שבו — ירמיה יג יח. הרבה תחנה — על פי ישעיה א טו: גם כי תרבו תפלה.
ג] ירמיה מז טז (היונה — יונתן: דסנאה — של האויב).

5. א] על פי ירמיה ג י: בכל זאת לא שבה אלי; שמואל א ד כ: ולא ענתה ולא שתה
לבה; ישעיה סה יב: קראתי ולא עניתם. ב] עותה — מלשון לא על המלך לבדו עותה
ושת, אסתר א טז. והרבחה מעוה — על פי עמוס ד ד: הרבו לפשע. מעוה — עוון;
ראה מלון לשיר הנגיד. ואשם משכנה — וחרב בית מקדשה; על פי יחזקאל ו ו: יחרבו
ויאשמו מזבחותיכם; הושע יד א: תאשם (אבן עזרא: תהיה שממה) שמרון; בתצלום:
ואפס משכינה?

- 6 עבֹור זאת נִסְעָה מִפְּרֶת לְכְרוּבִים
7 וְהִיא מִצְעָקָה / וּמֵר זֹעֶקֶת / שׁוֹבוּ בָנִים שׁוֹבְכִים
8 רָאָה רָאָתָה...

6. השוה פסיקתא דרב כהנא פסקא יג (בובר קיד:) [בתוספת השלמה על פי ראש השנה לא]. עשר מסעות נסעה שכינה: [מכפרת לכפרת], ומכרוב לכרוב, ומכרוב למפתן הבית, וממפתן הבית לכרובים. עבֹור זאת — על פי שמות ט מז: בעבֹור זאת.
7. והיא מצעקת — על פי מלכים ב יב: והוא מצעק אבי אבי, ומר זועקת — על פי צפניה א יד: מר צורח; יחזקאל כז ל: ויזעקו מרה. שובו בנים שובבים — ירמיה ג יד.
8. ראה ראתה — על פי שמות ג ז: ראה ראיתי את עני עמי.

עִינִי יָפָה בּוֹ, אֵין עִינִי צָרָה בּוֹ

במדורו „על קצה הלשון“ שנדפס ב„על המשמר“ מיום 13.5.83, עמוד 14, מכשיר מר יעקב רבי את הבטוי „לִפְרָגִין“ הגזור מ„פארגינען“ ביידיש, בטענה כי „זהו פועל בגזרת המרובעים, שמערכת הדקדוק העברי יכולה להכיל אותו בקרבה בלי קושי“.

לא חלה ולא הרגיש הבלשן הדגול כי בהכשרו זה הוא פוגע בדקדוק העברי פגיעה קשה, שכן האומרים „לִפְרָגִין“ יבואו לאמר גם פִּרְגָנִית, פִּרְגָנִת, פִּרְגִּין, וכו', באות פ רפה בראש המלה, גם שלא אחרי שוא נע או אותיות אהו“, בגיד הדקדוק העברי.

במקום „לִפְרָגִין“ נאמר: לראות בעין טובה, או בעין יפה. „איך פארגין דיר“ — עיני טובה (או: יפה) בך (או: בשלך), אין עיני צרה בך, אינני מקנא בך, אני שמח בשמחתך, בטוב לך — ישמח לבי גם אני, אֶשְׂרֵךְ — אֶשְׂרִי. „ער פארגינט אים גיט“ — הוא מקנא בו (בשלו, באשרו), עינו צרה בו, הוא נכֹּחַ מחפתו. „א פארגינער“ — טוב עין (על פי משלי כב ט: טוב עין הוא יברך). „א גיט פארגינער“ — צר עין, רע עין, צִיקֵן. „ער פארגינט זיך גיט“ — אינו מרשה לעצמו. „פארגינען, פארגינעריי“ — טוב עין, עין טובה.

יוער גם כי לא כל מה שיש בשפה אחת חייב להיות בדיוק בשפה אחרת. גם בשפה הרוסית, הפולנית והספרדית (ולנכון בעוד שפות) אין שוה־ערך מדויק לצורה הגרמנית gönnen, שממנה צמחה הצורה „פארגינען“ ביידיש.

דב ירדן

יצרי אנוש משלי אפר -

שיר חדש לשמחת תורה לרבי יהודה הלוי

מאת

דב ירדן

לזכר אברהם יערי, מחבר
„תולדות חג שמחת תורה“

זהו שיר שני מבין חמשה שירים חדשים בחזקת יהודה הלוי, שגלם ד"ר אנגל סאנץ בדיליוס מאוניברסיטת גרנדה בגוף כתב יד ק — קמברידג' TS NS 326.39 ופרסמם בכתב העת Sefarad כרך מא (1981), עמודים 213—229, בלויית תרגום ובאורים בספרדית ותקציר באנגלית. לבקשתי הרשה לי ד"ר בדיליוס לפרסם עבוד עברי של החמר, למען קהל שוחרי השירה בישראל ובעולם שאינם שומעים ספרדית. את השיר הראשון „בראש כל חדשיכם חדשו רגנה“ פרסמתי ב„סיני“ כרך צג (תשמג), עמודים רה—רט.

שירנו מופיע בכתב היד אחרי השיר „יקר אדון הנפלאות“, שבראשו הכתבת: אופן לר' יהודה הלוי ז"ל, ואצ"פ „יהודה“. השיר „יקר אדון“ נדפס במהדורת בראדי לשירי יהודה הלוי ג 122—123 וכן במהדורות א 174—176. הכתבת בכתב היד בראש שירנו „יצרי אנוש“ היא: גירא איצ"א עלי ערוץ' לשמחת תורה (אחר עוד במשקל, לשמחת תורה). כבר הצביע ד"ר בדיליוס על דמיון השורות 3 בשני השירים: „הירמזון עפעפים או יערימון מעים“ בשיר „יקר אדון“ — לעמת, היחשו עפעפים או ישתקו המעים“ בשיר „יצרי אנוש“. זולת זאת דומים שני השירים במספר שורותיהם (22), באצ"פם (יהודה), בסוגם (שירי אזור בעלי מדריך כפול), במבנם (2+3 שורות בכל מחרוזת), ובמשקלם (הדוהר, מתפעלים נפעלים כל). ובכל זאת אין ודאות גמורה ששירנו הוא אכן ליהודה הלוי, כי מלת „גירה“ במקום „ולה“ (ולו) נתן להבינה גם: שיר אחר למחבר אחר.

יום בוא בנקרת תחתיה
נזר קהנה ולויה.

יצרי אנוש משלי אפר
יום מת אבי אמרי שפר

1. כל יצירות האדם ומעשיו משולים לעפר ואפר; על פי ישעיה כט טז: אם כחמר היוצר יחשב כי יאמר מעשה לעושהו לא עשני ויצר אמר ליוצרו לא הבין; איוב יג יב: זכרונכם משלי אפר. יום בוא בנקרת תחתיה — ביום שהוא מת ונקבר בקבר; על פי ישעיה ב י: בוא בצור והטמן בעפר; שמות לג כב: ושמתוך בנקרת הצור; תהלים פו יג: והצלת נפשי משאול תחתיה.

2. אבי אמרי שפר — משה רבנו; על פי ויקרא כז לד: אלה המצוות אשר צוה יי את משה; בראשית מט כא: אמרי שפר. נזר כהנה ולויה — על פי מדרש תהלים צט [ד]: משה

הַיִּחְשׁוּ עֲפָעִים או יִשְׁתְּקוּ הַמַּעֲצִים
לְזִיל דְּמָעוֹת כַּמִּים וְעָרְף דְּמֵי הָעֵינַיִם
5 עַל אִישׁ אֲשֶׁר מִשְׁמִים הוֹרִיד קְדוּמַת יוֹמִים

לֹא שֶׁת לְמִיתָתוֹ כֶּפֶר עֲלִיוֹן אֲדוֹן הָעֲלִילָה
עָלָיו בְּלִבִּי אֵשׁ כֶּפֶר עַם תְּאֻנָּה וְאֻנָּה.

וְלִמִּי אֲנַחְנוּ כַּעֲמָלִים לְדָרֶשׁ גְּדוּלוֹת עַל תִּבְל

ואהרן בכהניו (תהלים צט ו) ... כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהנה גדולה; מגלה ג. : כהנה ולויה; שמות ב. א—י: וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי ותהר האשה ותלד בן... ותקרא שמו משה; מגלה ג. : משפחות כהנה ולויה.

3. השוה הלוי עא 3—4: הירמוזן עפעפיים או יערימוון מעים. עפעפיים — עינים; מלשון אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה, תהלים קלב ד. ישתקו המעים — על פי ירמיה לא יט: המו מעי לו.

4. לזיל דמעוֹת כמים — על פי ישעיה מח כא: מים מצור הזיל למו; ירמיה ט יז: ותדרגה עינינו דמעה ועפעפינו יזלו מים. לזיל — להזיל; על דרך לשמיד (להשמיד) מעזניה, ישעיה כג יא. לזיל... וערף — על פי דברים לב ב: יערף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי. דמי העינים — השוה אלעקד עמוד 191, 19—22: ובכיניו בדמי הדמעוֹת; וראה מלון לשירת הנגיד ומלון לשירת גבירול. כמים — ק: מים (נגד המשקל). וערף — ק: וערוף. העינים — ק: העינים.

5. איש — משה. קדומת יומים — התורה שקדמה אֲלֵפִים שנה לבריאת העולם; על פי ויקרא רבה יט א: שני אֲלֵפִים שנה קדמה תורה לבריאת עולם, שנאמר (משלי ח ל) ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום, ויומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנים, שנאמר (תהלים צ ד) כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול; ויקרא רבה לא ה: עיר גבורים עלה חכם... (משלי כא כב) — זה משה, שנאמר (שמות יט ג) ומשה עלה אל האלהים. ויורד עז מבטחה (שם) — זו תורה. קדומת יומים — השוה יהודה הלוי לה 14—15: אצלת לי ברכה מיומים / דת קדומה שָׁנִים אֲלֵפִים / כי אלף שנים בעיניך כיום; אביתור, השבעתי יונה תמה בצביון 13: והנחיל לעמו קדומת יומים.

6. לא שת למיתתו כפר — על פי שמות כא ל: אם כפר יושת עליו. עליון — האל; מלשון והוא כהן לאל עליון, בראשית יד יח; יושב בסתר עליון, תהלים צא א. אדון העליליה — על פי ירמיה לב יט: גדול העצה ורב העליליה. עליון... עליליה — לשון נופל על לשון. שת — ק: שם. כפר — ק: כופר.

7-6. כפר... כפר — צמוד-שלם.

7. בלבי אש כפר — על פי ירמיה כ ט: והיה בלבי כאש בוערת; ישעיה לד ט: ונהפכו נחליה לזפת ועפרה לגפרית והיתה ארצה לזפת בוערה. כפר — זפת; מלשון עשה לך תבת עצי גפר וכפרת אותה מבי ומחוץ בכפר; סוטה יב.: חמר מבפנים וזפת מבחוץ. תאניה ואניה — ישעיה כט ב, איכה ב ה.

8. ולמי אנחנו כעמלים — על פי קהלת ד ח: ולמי אני עמל. לדרש גדולות על תבל —

מקאניה לחובל הולכים, ונחנו ציץ נובל	ולמחרת נחנו עולים ביום וליל בצללים 10
בלתי הגות בפליה חסדו לגפש הומיה.	אין-אל — גער בו: קפר! אולי אלהים לא יפר
היום דרך, ילד שועים! צור, להיותך ששועים שיר נחמד בך, מה נעים!	דרך תעודות-אל על כן פי מעלת הוד לך תכן באשר בחוף לגי שכן 15

- על פי ירמיה מה ה: ואתה תבקש לך גדולות אל תבקש, כעמלים — ק: כעמלים, לדרש — ק: לדרוש, גדולות — ק: גדולות.
9. על פי יחזקאל כו כט: וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט מלחים כל חובלי הים. נחנו — מלשון נחנו נעבר חלוצים, במדבר לב לב, ולמחרת — ק: ולמחרת (והאות ר תלויה מעל לשורה בין האותיות מח), נחנו — ק: אנחנו (נגד המשקל), מהאניה לחובל — על פי יונה א ד—ו: ויהי סער גדול בים והאניה חשבה להשבר, ויקרב אליו רב החובל, לחובל — לאל; השוה קליר, איכה ישבה: טמאתה התגיפה תבל ונעלה רב החובל; וראה אברמסון, לשוננו לעם כח ב (רעב), כסלו תשלז, 50—51.
10. ביום וליל כצללים הולכים — על פי שיר השירים ב יז: עד שיפוח היום וגסו הצללים; קהלת ח יג: ולא יאריך ימים כצל; תהלים קמד ד: אדם להבל דמה ימיו כצל עובר, ונחנו — שמות טו ז; והשוה 9: נחנו, ציץ נובל — ישעיה כח א, כצללים — ק: בצללים, הולכים — ק: הלכים, נובל — ק: נבל (וכעין אות י תלויה מעל לשורה בין האותיות נב).
11. אין אל — על פי תהלים י ד: רשע, אין אלהים כל מזמתי, גער בו — על פי זכריה ג ב: יגער יי בכ השטן, הפר — חדל! מלשון הפר בריתך, דברי הימים ב טו ג, ק: תפר, בלתי הגות בפליה — כי אם להגות בתורה; על פי שמות כב יט: זובח לאלהים (רש"י: לעבודת אלילים) יחרם, בלתי ליי לבדו, הגות בפליה — על פי תהלים א ב: ובתורתו יהגה יומם ולילה; ישעיה כח ז: שגו ברואה פקו פליה.
12. לא יפר חסדו — על פי תהלים פט לד: וחסדי לא אפיר מעמו, לגפש הומיה — על פי תהלים מב ו: מה תשתוחחי נפשי ותהמי עלי; ישעיה כב ב: עיר הומיה.
13. דרך תעודות אל... דרך — על פי ישעיה מח יז: אני יי... מדריךך בדרך תלך; תהלים קיט לה: הדריכני בנתיב מצוותיך; ישעיה ח טז: צר תעודה חתם תורה, ילד שועים — על פי ירמיה לא יט: ילד ששועים; ישעיה לב ה: לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע; שיר השירים ז ב: בת נדיב, דרך — ק: דרך.
14. תכן — מלשון ושמם בורת תכן; להיותך ששועים — על פי משלי ח ל: ואהיה אצלו אמון ואהיה ששועים יום יום, תכן — ק: תיכן.
15. שכן — מלשון אהל שכן באדם, תהלים קלג א, נחמד... מה נעים — על פי בראשית ב ט: נחמד למראה; תהלים קלג א: מה טוב ומה נעים, שכן — ק: שיכן (ומעל לשורה י בין האותיות שי).

הולך כנחל בציה	היה לך תמול על פי סופר
כי נאלמתי דומיה.	אך שָׁב ביום זה על ספר
הופע לִי־קֶאֱתָךְ אורה	הָרֵם יְמִינְךָ, אֶכְרָהֶם.
וַעֲלֶה וְסִים הַתּוֹרָה	וַעֲדֶה בְּמַךְ־שִׁישׁ וְשֶׁהֶם
יִקְרָאֶךְ: אֶכְרָם. סוֹרָה!	לִקְרֹאתָךְ צִלְיוֹן נֶהֱם
לֹן בִּין שְׁנֵי הַתּוֹשִׁיָה	אֶתְהָ, אֶמֶת. אֶשְׁפֹּל בְּסָר
יַעֲלֶה לְהַר הַמּוֹרִיָה.	אֶתְ אֶת בְּצִקְאוֹת אֶל עֶסֶר

16. הולך כנחל בציה — על פי תהלים קה מא: הלכו בציות נהר. סופר — ספר.
 17. נאלמתי דומיה — תהלים לט ג.
 18. הרם ימינך — על פי בראשית יד כב: הרימותי ידי אל יי; דניאל יב ז: וירם ימינו.
 הופע... אורה — על פי איוב לו טו: והופיע אור עננו.
 19. ועדה בתרשיש ושהם — על פי איוב מ י: עדה נא גאון וגבה; שמות כח כ: תרשיש ושהם. ושהם — ק: ושהם. וסִים — ק: וסִים.
 20. אברם — חתן התורה; השוה 18: הרם ימינך אברהם. ק: אברהם (נגד המשקל).
 21. על פי שיר השירים א יג—ד: צרור המר דודי לי בין שדי יליון אשכל הכפר דודי לי; ישעיה כח כט: הפליא עצה הגיד תושיה. כפר — ק: כופר.
 22. על פי שיר השירים ב ט: לצבי או לעפר האילים; דברי הימים ב ג א: בהר המוריה.

מחם — מקר

שתי המלים שבכותרת הן מלים בעלות ותק בלשון העברית: „מחם” גמצאת עשר פעמים במשנה, כגון: המחם שפנהו לא יתן לתוכו צונין בשביל שיחמו (שבת ג ה). „מקר” גמצאת פעם אחת בתוספתא: נותנין (בשבת) כלי מקר וכלי מתכות על גבי כרסו של מת (שבת יז יח). „מחם” נתקבלה בימינו ככנוי ל„סמור”. כיוצא בה יש לקבל „מקר” ככנוי ל„פריוֹדִיר”, צורה זו עדיפה מן הצורות „מקרר” או „מקרר”, שמתלבטים בהן תליפות בני דורנו („מקרר” באה לפני „מקרר” במלון אבן-שושן משנת תשלח, עמוד 772 — ללמדך שאז העדיפו „חכמי הלשון את „מקרר” על „מקרר”. לעומת זאת „פסק” רגע של עברית” לפני זמן קצר (בלא כל הנמקה) שיש להעדיף „מקרר” על „מקרר”). אולם הצורה „מקר” עדיפה משתי הצורות הנזכרות גם יחד, עקב ארבע מעלות שיש בה: א) ותיקותה. ב) יחודה. ג) קצורה. ד) הקבלתה לצורת „מחם” כדרך צורות רבות הגזורות משני השרשים „חמם” ו„קרר”, והמקבילים במבנם (שניהם מגזרת הכפולים) והפוסכים במשמעם, כגון: קר — חם (בראשית ח כא: וקר וחם), קרה — חמה (תהלים קמו יז: לפני קרתו מי יעמד; תהלים יט ז: ואין נסתר מחמתו), קר — חם (משלי כה כה: מים קרים על נפש עיפה; תהלים לט ד: חם לבי בקרבי), קריר — חמים (על פי ערובין ג. : קדרא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא) — ועוד. מספר רבים של „מקר” הוא: מקרים, על דרך: מצר — מצרים.

דב ירדן

יָרוֹם נֶס לְקִרְאָת נָסִים "מִגֵּן" חֲדָשׁ לְרֵבִי יְהוּדָה הַלֵּוִי

מאת
 דב ירדן

אצרף: יהודה הלוי (= הלוי). משקל: 7 הברות (זולת 4ב, 5א, שבהם 8 הברות).
 השיר מצטיין ב"לשון גופל על לשון".

1	יָרוֹם נֶס לְקִרְאָת נָסִים	מְנַסִּים בְּגִלּוֹת וְנֹאנְסִים
2	הַיּוֹם אֵלֶּךָ נִמְאָסִים	נִמְסִים בְּיַד שְׂרֵי מָסִים
3	וּבִינוֹן יוֹן נִרְפָּשִׁים	וְתַחַת פְּרִסוֹת הַפְּרָסִים
4	וְרוֹכִים בְּאֶדּוֹם וְנִרְמָסִים	וּבְקִדְרוֹת קֶדֶר מִתְכַּסִּים
5	וְהִסִּירוּ כְּתֹנֶת הַפָּסִים	וְכָלִי גֹלָה הֵם עוֹשִׂים
6	הָרֵץ לְיֵשֶׁר הָרִכָּסִים	מִלְאָךְ מִבֵּין הַהֲדָסִים
7	לְאַרוֹסֶת [אֲמוֹנָה] תָּשִׁים	מִשְׁבָּצוֹת זָהָב וְשִׁבְיָסִים
8	וְהָיָה תַּת פִּדְיוֹן מְנוּגָשִׁים	כְּקֶדֶם מִיַּד פִּתְרוּסִים
9	וְנוֹדַע שֵׁם עוֹשֶׂה נָסִים	מִגֵּן הוּא לְכָל הַחוֹסִים
10	בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ מִגֵּן אַבְרָהָם.	

1. ירום נס — על פי ישעיה סב י: הרימו נס על העמים; והשוה טו 13: הרימות דגליהם; ע 34: וירמו דגליה; פז 4: דגלו עליו הרים; ק 10—11: דגלך... הרם; קיב 11: דגלי ארים; קסה 9: דגלי כן תרים; קצח 167: וירם דגלי; רג 27: דגלי הרים; רמו 29: ודגלך הרם; רנא 11: הרים דגלי; רסז 18: דגלך תרומם; שכא 2: וירים דגל; שעב 21: הרים דגלי. לקראת נסים — על פי שמות יד כז: ומצרים נסים לקראתו. מנסים — השוה גבירול, שופר המבשר 5: בני אב המנסה (אברהם). ונאנסים — מלשון שליח שנאנס חייב על האנסין, ירושלמי בבא מציעא דף י עמודה ב; והשוה בן משלי תקלג: זרת בשדה על אמת — טוב ממקום כר נאנס.
2. היום אלף — השוה רסו 3: אלף שנים לא ענהו; רעד 8: זה אלף לא חפשו; שכו 5: ספרה לה אלף ולא סר עלה; שנז 3: ותחשב אלף לקץ מועדה; איש האלהים 3: יבוא לפדות נעבדים אלף שנים; גבירול, שרש בנו: מגי זמן אלף שנים אני נעבד; תהלת אל 8: והיום לה כמו אלף בגלות. נמאסים — מלשון נבזה בעיניו נמאס, תהלים טו ד. נמסים — מלשון וגמס כל לב, יחזקאל כא יב. שרי מסים — שמות א יא.

3. וביון — מלשון טבעתי ביון מצולה, תהלים סט ג. יון — מלשון ובני יון אלישה ותרשיש, בראשית י ד. גרפשים — עכורים; מלשון מעין גרפשל ומקור משחת, משלי כה כו.
4. דרוכים — מלשון קשת דרוכה, ישעיה כא טו; והשוה ז 15: דרוכי רגל גאווה. ב) על פי ישעיה ג: אלביש שמים קדרות. קדר — מלשון ערב וכל נשיאי קדר, יחזקאל כו כא. מתכסים — ישעיה לו ב; ואולי צ"ל: מכסים (דברים הימים א כא טז), או: נכסים (ירמיה נא מב: נכסתה), לתקנת המשקל.
5. על פי בראשית לו כג: ויפשיטו את יוסף את... כתנת הפסים; ואולי צ"ל: פסים, לתקנת המשקל. ב) על פי ירמיה מו יט: כלי גולה עשי לך.
6. הרץ — מלשון והרץ המחנה לאחר, שמואל א יז יז. לישר הרכסים — על פי ישעיה מ גיד: ישרו בערבה מסלה... והיה העקב למישור והרכסים לבקעה. ב) על פי זכריה א יא: מלאך יי העומד בין ההדסים.
7. לארושת [אמונה] — על פי הושע ב כב: וארשתיך לי באמונה; התוספת [אמונה] לתקנת הרקדוק (שלא יהיה נסמך בלי סומך) והמשקל. ב) משבצות זהב — על פי תהלים מה יד: ממשבצות זהב לבושה. משבצות — בכתב היד: משבכות. ושביסים — מלשון תפארת העכסים והשביסים והשהרונים, ישעיה ג יח; בכתב היד: ושביסים וקרסים, אך למלת "וקרסים" אין פה תפקיד, שכן אין פרושה אלא אנקולים לתבור (על פי שמות כו יא: והבאת את הקרסים בלולאות וחברת את האהל), ואין לה מובן של תכשיט, כגדרש לפי הענין, ולא עוד אלא שהיא מוסיפה 3 הברות מיותרות למשקל.
8. א) על פי תהלים עח מב: יום אשר פדם מני צר; שמות כא ל: אם כפר יושנת עליו ונתן פדיון נפשו. מנוגשים — מלשון והנוגשים אצים לאמר כלו מעשיכם. שמות ה יג; בכתב היד: לנוגשים. ב) כקדם — איכה ה כא. פתרוסים — מלשון ומצרים ילד את לודים... ואת פתרוסים, בראשית י יג.
9. א) על פי תהלים עו ב: גודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו; סדר הדלקת נר חנוכה וסדר פורים לפני קריאת המגלה: ברוך אתה יי... שעשה נסים לאבותינו. ב) תהלים יח לא.
10. ברכה ראשונה בתפלת שמונה עשרה.

יחיש קץ ישועה — שיר חדש לרבי יהודה הלוי

מאת דב ירדן

לאלהי. ארוכה — מלשון מדוע לא עלתה ארוכת כח עמי, ירמיה ח כב. צרה וחשכה — ישעיה ח כב.

3 (יונה) הומיה — על פי יחזקאל ז טז: כינוי הגאיות כלם הומות; ישעיה כב ב: עיר הומיה; ישעיה יז יב: כהמות ימים יהמיון; ירמיה ו כג: קולם כים יהמה; תהלים סה ח: שאון ימים. ותליל — מלשון ומשבר רוח תליל, שאוניה, יגוניה — למספר רבים ראה מלון לשירת הנגיד. תוחלתה ממשכה — על פי משלי יג, יב: תוחלת ממשכה מחלה לב. 4 וצווחת קול ברמה — על פי ישעיה מב יב: מראש הרים יצווח; ירמיה לא יד: קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים. היתה לאמה — על פי שמות כא ז: וכי ימכר איש את בתו לאמה; ויקרא כה מד: עבד ואמה. ותפארתה לארץ השלכה — על פי איכה ב א: השליך משמים ארץ תפארת ישראל; יחזקאל יט יב: ותתש כחמה לארץ השלכה.

5 דודי — מלשון דודי לי ואני לו, שיר השירים ב טז. משוש גילי — על פי ישעיה סה יח: כי הנני בורא את ירושלים גילה ועמה משוש; תהלים מג ד: ואבואה... אל אל שמחת גילי. אלוף נעורי — ירמיה ג ד. הגידה לי שאהבה נפשי איכה — על פי שיר השירים א ז: הגידה לי שאהבה נפשי איכה תרעה איכה תרביץ בצהרים שלמה אהיה כעוטיה (כאבלה) על עדרי חבריך; יש פה דוגמה נוספת לשמוש ב"דרך קצרה; השוה דוד ילין, תורת השירה הספרדית 206—215; והשוה מאמרי: בראש כל חדשיכם חדשו רננה, שיר חדש לרבי יהודה הלוי, סיני צג (חשמג), עמוד רח, שורה 27: ו"אנה" ו"אנה" יהמו כיונה, — על פי שיר השירים ו א: א נה הלך דודך היפה בנשים א נה פנה דודך.

6 הצמיח צדקה — על פי ישעיה מה ח: תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה תצמיח יחד; ישעיה סא יא: כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח כן אדני יי יצמיח צדקה ותחלה. לגדר פרץ — על פי ישעיה נח יב: וכנו ממך חרבות עולם... וקרא לך גדר פרץ. ונשמע קול שופר משמי ערץ — על פי ירמיה מב יד: וקול שופר לא נשמע; ישעיה כז יג: והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים כארץ אשור והגדחים כארץ מצרים. שמי ערץ — השמים החזקים; וכן קליר, איכה תפארתו 11: עד לא אמיץ 5. והיתה לי המלוכה — עובדיה א כא.

מ קור השיר הבא: כתב יד ק — קמברידג' TS NS 149.8 (ס') 30198, פ' 4576 במכון לתצלומי כתבי היד העבריים באוניברסיטה העברית בירושלים). התחלתו נזכרת ב"רשימת וילסקר", המבוססת על מפתח לדיואן קדום של שירים לרבי יהודה הלוי, שהורכב על ידו על פי שני כתבי יד מקוטעים מאסף פירקוביץ, מספרים 207-1, 44-1, השמורים בספריה הצבורית בלנינגרד. עובדה זאת, וכן האצורף "יהודה" בראשי השורות, החל בשנית, וביחוד תכן השיר וסגנונו המעולה — יעידון יגידון כלם כאחד כי השיר הוא ליהודה הלוי.

1 יחיש קץ ישועה / האל תמים דעה / ונתם על הרעה

2 יונת אלם לרב מבוכה / יום יום מיתלת ארוכה / — והנה צרה וחשכה
3 וזמיה כהמות ים שאוניה / ותליל על רב יגוניה / ועל [כי תוחלתה ממשכה]
4 וצווחת קול ברמה / על כי היתה לאמה / ותפארתה לארץ השלכה
5 דודי משוש גילי / אלוף נעורי, הגידה לי / שאהבה נפשי, איכה?
6 הצמיח צדקה לגדר פרץ / ונשמע קול שופר משמי ערץ / והיתה ליי המלוכה.

1 יחיש קץ ישועה — על פי ישעיה ס כב: הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום אני יי בעתה אחישנה; דניאל יב ו: עד מתי קץ הפלאות; מגלה ג: קץ משיח; פסיקתא רבתי מב: קץ של ישועה; והשוה אברהם אבן עזרא, אמרה ציון 18: וקצי ישועות בני עוד יקרבו. האל תמים דעה — על פי איוב לו ד: תמים דעות (אבן עזרא: הוא המקום (האל); איוב לו ט: מפלאות תמים דעים. ונתם על הרעה — על פי יונה ד ב: אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד ונתם על הרעה.

2 יונת אלם — תהלים נ א, תרגום: כנשתא דישראל דמתילא ליונה שחוקא — כנסת ישראל המשולת ליונה שחוקת). לרב — מפני רב; לשמוש ב"למד הסכה" השוה בראשית ד כג: כי איש הרגתי לפצעני (מפני הפצע שפצעני) וילד לחבורתי (מפני החבורה שעשה לי). מבוכה — מלשון מהומה ומבוסה ומבוכה, ישעיה כב ה. יום יום — בראשית לט י. יום יום מיתלת ארוכה — על פי תהלים סט ד: כלו עיני מיחל

יִשְׂרָאֵל מְטוּ פְּעָמָיו — גְּאֻלָּה חֲדָשָׁה לְרַבִּי יְהוּדָה הַלֵּוִי

מאת דב ירדן

הפיוט בכרסוטס המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה שעל יד האקדמיה הישראלית הלאומית למדעים — ולא נמצא, לא בגניזה ולא מחוצה לה. הכותרת לפיוט בכתב היד: זולת, אך השם ג' א' ה' נאה לו יותר, כעדות השורה 15: "ואחרי נמכר במעלו/ גאלה תהיה לו, וכבר שעתי כזאת גם ביחס לפיוט "יום נפלא בן עמרם" לרבי יהודה הלוי (שפרסמתי לראשונה בשלמותו, על פי 9 מקורות, בספרי "שפוני שירה", ירושלים תשכז, עמודים 38-41), ושארף הוא צוין ברכ המקורות כ"זולת", בעוד שלאמתו של דבר הוא "גאלה", כפי שהוכחתי שם. כל צלעית בשיר היא בעלת 4 הברות, זולת שלש הצלעיות "כמשוש חתן על כלה" (7 הברות), "וקדושים תוציא מחול" (7 הברות), "גאלה תהיה לו" (5 הברות).

הפיוט הנהדר הניתן בזה נתגלה לי בכתב יד גינצבורג 197, עמוד 248, על פי מהדורת-הצלום של פרופ' ד.ש. לוינגר, הוצאת "מקור", ירושלים תשלח. אצטרף: יהודה, אך אות-האצטרף ד באה שלא במקומה, בראש השורה 10, ולא כמו שהיה ראוי, לפי מיבנה השיר, בראש השורה 13, ונראה כי חלה פה השמטה (אולי עקב ה"דומות", שכן 5 הצלעיות "ישוב לימי עלומי... מחץ מתנים קמיו... כן ישימם אל תהלה/ וישיש עליהם בחמלה/ כמשוש חתן על כלה" חוזרות כסדרן בכל מחזרות ומחזרות), ונשמטו 4 שורות (כי כל מחזרות מכילה 4 שורות ומספר המחזרות צריך להיות 5, כמספר אותיות האצטרף "יהודה", סך הכל 20 שורות, ואלו בשיר, כמו שהוא לפנינו, יש רק 16 שורות). היה רצוי אפוא מאד למצא העתק נוסף של הפיוט, שהיה אולי משיב לנו את השורות האובדות. לבקשתי חפש פרופ' פליישר את

לאברהם אבן שושן
באדר היקר

ישוב לימי עלומי
מחץ מתנים קמיו
קול חתן וקול כלה
כמשוש חתן על כלה
ישוב לימי עלומי
מחץ מתנים קמיו
ותשמח בתולה במחול
כמשוש חתן על כלה
ישוב לימי עלומי
מחץ מתנים קמיו
כחתן פאר יבהן
כמשוש חתן על כלה
ישוב לימי עלומי
מחץ מתנים קמיו
גאלה תהיה לו
כמשוש חתן על כלה.

יִשְׂרָאֵל מְטוּ פְּעָמָיו
לְדָרִיךְ נְתִיבוֹת תְּמִימָיו
וְיִשְׁמַע בְּכָל קְהֵלָה
כֵּן יִשְׁימָם אֵל תְּהֵלָה
5 הוֹמָה וְנִקְסָף לְבִיתוֹ
וּבֵן מִכְסֵּן קִרְאָתוֹ
כֵּן יִשְׁימָם אֵל תְּהֵלָה
נְעֻם, שְׂכֵי הַרֶךְ לְבוֹ
10 דָּכָא מְדָכָאוּ וְאוֹיְבוֹ
וְתַעֲרָה כְבוֹדוֹת עֲדִידָה
כֵּן יִשְׁימָם אֵל תְּהֵלָה
הוֹלֵךְ בְּמַחֲשֶׁךְ יְגוֹנִיו
וְנוֹשֵׂא לְכֶסֶף עֵינָיו
15 נְאֻחָרֵי נִמְכָּר בְּמַעַל
כֵּן יִשְׁימָם אֵל תְּהֵלָה
וְיִשְׁיֵשׁ עֲלֵיהֶם בְּחֵמְלָה
הַיּוֹם אַחֲרֵי כְלוּתוֹ
וְקָמִים דָּכָאוּ אוֹתוֹ
וְיִשְׁיֵשׁ עֲלֵיהֶם בְּחֵמְלָה
גַּם שִׁכָּה זֶרְקָה בּוֹ
וְחָרְבוּ חֲכָאִיכ לְבוֹ
וְתַעֲרָה כְבוֹדוֹת עֲדִידָה
כֵּן יִשְׁימָם אֵל תְּהֵלָה
הוֹלֵךְ בְּמַחֲשֶׁךְ יְגוֹנִיו
וְנוֹשֵׂא לְכֶסֶף עֵינָיו
15 נְאֻחָרֵי נִמְכָּר בְּמַעַל
כֵּן יִשְׁימָם אֵל תְּהֵלָה
וְיִשְׁיֵשׁ עֲלֵיהֶם בְּחֵמְלָה

היד: ודרוך. ב) ולמלא כל משאלותיו — על פי תהלים קמ ט: אל חתן יי מאויי רשע זממו אל חפק; תהלים כו: ימלא יי כל משאלותיו; והשוה בין תהלים קלא י: והפיקונו זממים. ולהפיק — בכתב היד: ולהטיף. זממיו — מחשבותיו; מלשון כי כה אמר יי צבאות כאשר זממתי להרע לכם בהקציף אבותיכם אותי... כן שבתו זממתי בימים האלה להיטיב את ירושלים ואת בית יהודה. ג) דברים לג יא.

3 על פי ירמיה לג יא: עוד ישמע במקום הזה... בערי יהודה ובחוצות ירושלים... קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה. קהלה — מלשון קהלת יעקב, דברים לג ד.

4 א) על פי ישעיה סב ז: ישים את ירושלים תהלה. ב) על פי צפניה ג יז: ישיש עליך בשמחה: ישעיה סב ה: ומשוש חתן על כלה ישיש

1 ישר — כנוי לעם ישראל. מלשון איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע, איוב א ח; והשוה הלוי רנד 1-3: ישרים דורשי נפש אשר עברו חרוני... עליהם, ממך מיחלים חפש. מטו פעמיו — אשר מעדו רגליו; על פי תהלים יז ה: תמוך אשורי במעגלותיך כל נמוטו — פעמי; תהלים נח יא: פעמיו ירחץ בדם הרשע. ב) על פי תהלים לא יא: כי כלו כיגון חיי. ג) איוב לג כה.

2 א) על פי תהלים קיא לה: הדריכני בנתיב מצוותיך: ישעיה מב טז: בנתיבות לא ידעו אדריכם; ישעיה מח יז: אני יי... מדריךך בדרך תלך; תהלים קיט א: אשורי תמימי דרך. לדריךך — להדריךך: ככנין הפעיל של "הדריכני", "אדריכם" "מדריךך". בתהלים ובישעיה הנ"ל, וככנין הפעיל של "ולהפיק" שבצלעית הבאה. "לדריךך" בהשמטת האות ה, על דרך "לשמיד מעזניה", ישעיה כג יא: בכתב

עליך אלהיך. בחמלה — מלשון בחמלת יי עליו, בראשית יט טז;
באהבתו ובחמלתו הוא גאלם, ישעיה סג ט.

5 א] השה הלוי רמב 19: הומה בגלות ונכסף/ לבית קדשך עוד
יאסף. הומה — מלשון אשיחה ואהמה, תהלים נה יח. ונכסף לביתו
— על פי בראשית לא ל: נכסף נכספת לבית אביך. ב] אחרי בלותו
— על פי בראשית יח יב: אחרי בלותי היתה לי עדנה.

6 א] על פי ישעיה מט א: יי מבטן קראני. ב] וקמים — מלשון מה
רבו צרי רבים קמים עלי. דכאו אותו — על פי תהלים צד ה: עמך יי
ידכאו ונחלתך יענו.

7 א] על פי ויקרא י י: ולהבדיל בין הקדש ובין החל; ואולי הבין
"גלות החל" (עובדיה כ) — גלות החל? וקדושים — כנוי לבני
ישראל; מלשון וידבר יי אל משה לאמר דבר אל כל עדת בני
ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו, ויקרא יט א-ב; כי כל העדה
כלם קדושים, במדבר טז ג; והשה הלוי, שט 14: יום נגלית אלי
קדושים בחרת. ב] ירמיה לא יב (אז תשמח).

9 שבי הרך לכו — על פי איוב כג טז: ואל הרך לבי ושדי הבהילני;
והשה הלוי רעא 18: הלב אל ירך אם הקץ ארך. ב] הושע ז ט.

10 א] על פי תהלים עב ד: וידכא עושק. ב] על פי תהלים לו טו: חרבם

תבוא בלכם; ישעיה סה יד: ואחס תצחקו מכאב לב; משלי יד יג;
גם כשחק יכאב לב; איוב ה יח: כי הוא יכאיב ויחבש.

11 על פי ישעיה סא י: כחתן יכהן פאה וככלה תעדה כליה; יחזקאל טז
יא: ואעדר עדי; יחזקאל טז ז: וחבאי בעדי עדיים. כבודות —
מלשון כל כבודה בת מלך פנימה, תהלים מה יד: צדיקן — צדיקן;
על דרך לחיקם, הושע יא ד, תמורת לחיקם.

13 על פי ישעיה ט א: העם ההולכים בחשך ראו אור גדול; ישעיה מב
טז: אשים מחשך לפניהם לאור; תהלים לא יא: כי כלו ביגון חיי
ושנותי באנחה. ולמספר רבים "יגוניו" השה מלון לשירת הנגיד.
והזקין — מלשון חנק לנער על פי דרכו גם כי זקין לא יסור ממנה,
משלי כב ו. ב] על פי תהלים קב כה: אלי אל תעלני כחצי ימי.
14 אכ] על פי תהלים קכג א-ב: אליך נשאתי את עיני היושב בשמים
הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה אל יד גברתה כן
עינינו אל יי אלהינו עד שיחננו.

15 על פי ויקרא כה מח: אחרי נמכר גאלה תהיה לו; יחזקאל לט כג: כי
כעונם גלו בית ישראל על אשר מעלו בי; דברי הימים א ט א:
ויהודה הגלו לכבל כמעלם; תפלת מוסף לשלש רגלים: ומפני
חטאינו גלינו מארצנו.

יתברך אלהי עולם — פיוט חדש על תפלת "ברוך שאמר" לרבי יהודה הלוי / דב ירון

הפיוט "יתברך אלהי עולם" נתן בזה על פי כתב יד פרטי, ועל פי כתב יד קמברידג' TS NS 132,2F. את סימני זה האחרון נתן לי בטוב עינו פרופ' עזרא פליישר, מנהל המכון לחקר הגניזה שעלייד האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים בירושלים. אָפּרָפּוּ: א"ל. כל שורה בו פותחת במלת הקבע "יתברך", וצלעותיו השלישיות הן הברכות שבתוך תפלת "ברוך שאמר" כסדרן.

1 יתברך אלהי עולם	במאמרו יסד עולם	ברוך שאמר והיה העולם
2 יתברך גבור בפיו ובמעשה	דברי פיו הכל עושה	ברוך אוֹמֵר נְעוּשָׁה
3 יתברך הכל מן העפר יקים	ודל מן העפר יקים	ברוך גוֹזֵר וּמְקִים
4 יתברך זך אחרית וראשית	חי הכל בידו להשית	ברוך עוֹשֶׂה בְּרָאשִׁית
5 יתברך טהור משמי עליות	ישבחוהו עליות ותחתיות	ברוך מְרוֹמֵם עַל כָּל הַבְּרִיּוֹת
6 יתברך כביר כבודך לנצח	לפניך יכרעו הכל בפצח	אֵל חַי וְקַיִם לְנֶצַח.

- 1 אלהי עולם — ישעיה מ כח. במאמרו יסד עולם — על פי סדר קדוש לבנה: אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם.
- 2 דברי פיו הכל עושה — הכל עושים את דברי פיו; על פי תהלים קג כ: ברכו יי מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמע בקול דברו; והשוה שיא 26: דברו עושה הכל בניביו.
- 3 ודל מן העפר יקים — על פי שמואל א ב ח: מקים מעפר דל.
- 4 אחרית וראשית — על פי ישעיה מו י: מגיד מראשית אחרית.
- 5 עליות ותחתיות — על פי תהלים קד ג: המקרה במים עליותיו; ישעיה מד כג: הריעו תחתיות ארץ.
- 6 כביר — מלשון הן אל כביר, איוב לו ה. כבודך לנצח — על פי תהלים עב יט: וברוך שם כבודו לעולם. לפניך יכרעו — על פי תפלת עלינו: לפניך יי אלהינו יכרעו. בפצח — מלשון פצחו רנה, ישעיה יד ו: רני עקרה... פצחי רנה וצהלי, ישעיה נד א; והשוה קלד 21: ולשמך שרתי בנעם רן פצחי. אל חיוקים לנצח — על פי תפלת ערבית: אל חיוקים תמיד ימלך עלינו לעולם ועד.

להבנתו של השיר "שאו שלום למבחר החתנים" לרבי יהודה הלוי

מאת
דב ירדן

השיר הנזכר בכותרת נדפס לאחרונה במהדורת בראדי, ספר שני: שירי חול, עמודים
13-14, מספר ט, בנוסח הבא:

שאו שלום למבחר החתנים
ואל הודים ורעים נאמנים
3 שלום דוד יחזק רחוק בעיניו
4 ולבו יחזה פנים בפנים
בהתחבר שני ילדי נדיבים
בני שועים ונטעי געמנים
ויאירו בעד חפה פניהם
פכוככים בעד עב העננים.

את השורות 3-4 מפרש בראדי בכרך הערותיו, עמוד 13, כדלקמן: "יגדל ויחזק שלומי
אני דודו וידידו (של החתן), אשר הוא יחשבני רחוק ממנו, אבל באמת לבי יחזה אותו פנים
בפנים (דברים ה' ד'). — כפי"א: ולבי יחזם, וכן הוא בבב"י [בספר "בתולת בת יהודה"
לשד"ל] ואצל הרמב"ם."

ופרוש זה אינו נראה, מן הנמוקים הבאים: א) אין מקום לברכת המשורר את עצמו
("יגדל ויחזק שלומי אני") בשיר שכל עקרו לא בא אלא לברך ולהלל את החתן ואת הכלה.
ב) אין במקרא צרוף "חזק שלום" (כפי שנתן לאשר בנקל על פי הקונקורדנציה החדשה
לתנ"ך של אבן-שושן. ערך "חזק", עמוד 355, טור 1 למטה, ברשימת הצרופים, וכן בערך
"שלום", עמוד 1146, טור 3 למטה והמשכו בעמוד 1147).

ונראה שבמקום "יחזק" צריך לאמר: יחזה, כמלת "יחזה" בשורה 4. העומדת
בהקבלה של נגוד לשורה 3: שלום דוד יחזה רחוק בעיניו — ולבו יחזה פנים בפנים,
לאמר: שאו לחתן שלום מ"דוד" נוסף על ה"דודים" שזכרו בשורה 2, והוא המשורר, אשר
בעיניו יחזה והנה הוא (החתן) רחוק, אבל לבו (של המשורר) יראה את החתן, כאלו הוא
עומד נכחו. פנים בפנים. הקבלת העינים והלב היא על פי מלכים א ט ג: והיו עיני ולבי שם כל
הימים.

למאד סגולה על רבי שלמה אפרון גירון
א: תהיה ואל תהיה עשירי גירון "שלמה אפרון" ו"שפת אפרון"

נאום בקבלת פרס יצחק יפה

מאת

דב ירון
בבק"מ נדבר — על המסורכ משה בן יצחק אבן אלמקנה, בן דודו של גבירול
א

משה בן יצחק אבן אלמקנה נזכר ראשונה בספר הערבי כתאב אלמחאצ'רה" ואלמד' כרה" לזכר. משה אבן עזרה, שיצא לאור ראשונה בחרגום עברי על ידי בן-ציון הלפר בשם "שירת ישראל" (ליפסיה תרפד; דפוס צלום ירושלים תשכז), סט; ושניה, במקורו הערבי ובתרגום עברי חדש, על ידי אברהם שלמה הלקין בשם "ספר העיונים והדיונים" (ירושלים תשלה), 69. בתרגום הלקין נאמר: "ואבו אלחסן מוסי בן אלמקנה המכונה אלתיא (התועה), בר-האבהן, רב-ההשכלה, אמן התהלה ומר הלעג, נהרג תחת קיר נופל בדרך טולידה ושנותיו פחות משלשים". מיד אחרי כן מרחיב משה אבן עזרה את הדבור על שלמה אבן גבירול. עוד פעם אחת מזכיר משה אבן עזרה את אבן אלמקנה בספר העיונים והדיונים, 175: "אם יעלה בידו (של המשורר) להכניס תוכן רב בחבור קצר הרי הוא המבוקש הרצוי, ואמנו החבור הנפלאה... ראה שאבן תקאנה אכן הכניס את ענין התאוה והפחד בחלק מבית: אהודך מבלי אימה ותקוה וחסף ממנו בן גבירול את הרעיון הזה, או שנזדמן לו במקרה, ונלאה לחלוטין לבצע אותו עד שהכניסו בשני בחים... ואמר:

אל תחשבני כי ברב תקוה אפיל תחנתי לפניך
לא מאשר יראך לפי, לו כוכבי שחק המוניך."

בשנה תרפט פרסם ביאליק שיר שלם בן 79 בחים לאבן אלמקנה ב"ציונים", קבץ לזכרו של שמחוני ז"ל (לייפציג), 37-44. השיר הוא "הדונש קם". שיר זה חזר ונדפס על ידי חיים שירמן בספרו "השירה העברית בספרד ובפרובאנס" כרך א (תל-אביב תשטו), 286-291. הבחים 68-79 נדפסו על ידי שירמן על פי כתב יד אחר, בקצת שנויים, בתוך ספרו "שירים חדשים מן הגניזה" (ירושלים תשכו), 184, במדור "שלמה אבן גבירול - שירים מסופקים", ולאחר מכן, על ידי בראדי ושירמן, בתוך ^{מהדורת} שלמה אבן גבירול, שירי החול (ירושלים תשלה), 182-183, 305, במדור: שירים מסופקים, שיר רעה. השיר "הדונש קם" והצלע הבודדת "אהודך מבלי אימה ותקוה" הם, לפי שעה, כל מה שהגיע אלינו ממורשתו השירית של אבן אלמקנה.

כַּלְמַתְהוּ מִשְׁלֵי

אך ראה זה פלא: השפעת מורשת זאת, דלת הכמות, נכרת ~~בכאב~~ מקומות בשירת

גבירול, כעדות ההשוואות הבאות (~~האות ח מסמנת את השיר "הדונש קס" של חקאנה. יתר~~

(האותיות מסמנות את שירי גבירול במהדורות: שירי החל לרבי שלמה אבן גבירול, כרך

א (ירושלים תשלה) וכרך ב (ירושלים תשלו); שירי הקדש לרבי שלמה אבן גבירול (בקצור:

שירי הקדש) כרך ב (ירושלים תשלג). המספרים שאחרי האותיות מסמנים את הבתים, בשירים

המחאימים.

א 33 וְחָתַל אֶף חֶבֶשׁ מְזוֹרִים לְמְזוֹרִים. מו 70 וְלִמְזוֹרוֹת מְזוֹרוֹת - ה 18 וְשָׁלַח לְתַחֲלוֹתָיו
וְלִמְזוֹרָיו מְזוֹרִים.

א 47 וּמִדְּפָרוּ לֵהָב - ה 77 פָּאֵלוּ לֵהָבִי אֵשׁ מַעֲנָה פִּיו.

ב 1-3 פֶּל הַזְמַנִּים מִיָּמֵי קֹדֶם נָחֲנוּ יְדִיָּהֶם אֶל זְמַנָּה וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו: מִשָּׁל בָּנוּ פִּי בַּגְבִּיר
תְּרוּם יְמִינָה כְּבוֹד יַעֲטוּהוּ וַיֹּאמְרוּ לוֹ: קוּם הַזְמַן וּלְבַשׁ עֲדָנִיהָ - ה 52-54 הֲלֹא הִנֵּה בְּדוֹרְנוּ
שְׁאָרֵית יְנוּפֵף הַזְמַן יָדוֹ וַיִּרִים וַיִּתְּפֹאֵר לְעוֹלָם בַּהֲדָרָה וַיִּרְחִיב בָּהּ עָלֵי כָל הַזְמַנִּים.

ה 1-8 שְׁמוּאֵל! מִתְּ בָנוּ לְבָרֶט (הַיּוֹנֵשׁ בֶּן לְבָרֶט) וְעַמְדָּה עָלֵי בָנוּ וְכָלִינוּ מֵאֵד אֵלָיו וְאוֹלָם
הִנֵּה הֵנּוּ וְלוֹ הוּא חַי תַּפְשְׁנוּהוּ וְרַצְעֵנוּ לֶךְ אֲזָנוּ... וְקִרְאָנוּ לֶךְ שִׁיר... לְשִׁמְאֵלוֹ מִנְחָם שֵׁם
וְשֵׁם אָבוֹן לִימִינוּ. צז 11 וְלֹא נִזְכַּר לְשִׁירָךְ שִׁיר מִנְחָם וְשִׁיר דּוֹנֵשׁ וְשִׁיר אָבוֹן ה 1-8 הַדּוֹנֵשׁ

קס ועלה מקברים והחיה את מנחם ליצורים... עניתינו התראני ותאמר הדונש קס... ומי

דונש, אמר, או מי מנחם ומי אבון... והם לו יהיו חיים... יהודון לי... ויאמרו אין
(אין... יס - ח) פִּי תִהְיֶינָה קֹלָה יִי: אֵל - אֵין יֵשׁ כּוֹחַ כְּפִיָּה.

כג 19 אחיה אשר נפשי מחיה - ה 55 אחיה המחיה השפלים.

לט 13 בדלחים וספירים ודרים מז 11 בדלחים ודרים - ה 6 בדלחים... ודרים.

מו 86 לדבר צח - ה 50 לשורר צח.

מז 30 ונוקצים כערים - ה 24 ישנים כנוקצים ונרדמים כערים.

מז 31 לקבץ מגדודיו הפזורים - ה 69 וקבץ מגדודיה (נסח אחר: מגדודיה) פזורים.

מז 39 במדברים וענינים יקרים - ה 33 וענינים כאור חרס מאירים ומדברים לאפניהם
דבורים.

נג 57 ושירנו כילודי אמנה ושירחם כמו ילדי זנונים - ה 13 ושירותיו לבדנה

אמתות ושירינו ושיר כל שר שקרים.

נג 58 וכי נפשם קרוצה מאדמה קרוצה (את שירתם) רגבים מדמנים - ת 11 ומעפר

אמרינו חצובים ומלשם שבו שיריו גזורים.

נג 72-73 ואם התמוטטו גבעות חבונה ואם התפוצצו הרי אמנים הלא טוב השאר נשאר -

ת 51-52 ואם עד זאת, ואם אפסו מבינים ומשכיל עם, ואם אין נברים, הלא הנה בדורנו

שאריה ינופף הזמן ידו וירים. (נזכרתי)

נד 28 יהו בלשון בני מוסר זכורות - ת 32 יהיו לעד זכורים (נזכרתי).

סז 1-2 השיר אסף והימן המשורר כמו שירך אשר מתים יעורר אשר כאש ילהט מעזוזו

וצור חזק וסלע עז יפורר - ת 35-36 ושיר כסל אשר מתים יעורר... וצור חזק וסלע עז

יפוצץ.

צו 27 כאלמים לחרשים סוד שחו - ת 38 והיית כלוחש סוד לחרש ודורש מלשון אלם

דברים.

צו 43-46 האשמרה בכס אני מחסום לפי בגלל כלבים אלמים נבחו... מה בצעך איש כי

תצוה חוג לבל יסב וכוכביו לבל יזרחו... לא אחריש עד אחרש שירי עלי לוח לבב תבל

לבל ימחו - ת 43-45 העלי זאת לא אשורר... היחשכון מאורי אור למען בעיני עורים

אינם מאירים... בעוד רוחי בקרבי אהגה שיר... הפי אחסם כאיש אלם.

צז 11 ולא נזכר לשירך שיר מנחם ושיר דונש ושיר אבון - ת 4 ומי דונש אמר

או מי מנחם ומי אבון ומי כל המשוררים.

קיב 19 אם תאמרי לא ידעו אם תצדקי או תכזבי - ת 27 ולא מבין וחוקר הנלוזים

אמריך ואם המה ישרים.

קיד 23 ועת כי העלה שחר דגליו והרים כוכבי בקר כנסים - ת 16 העלה דגליו ונשא

נס והרים.

רמד 1 כנשר את מרחף על ילדיו - ת 75 ועל דליו וגוזליו ירחף באברתו כרחף

הנשרים.

רמד 4 ואם התפרדו קדם פזוריו הלא אתה תקבץ את נדודיו - ת 69 והוא החביר בענינה

ספרים וקבץ מנדודיה פזורים.

רנב 18 דרחם מדעולמות אלהה (יונה אבן ג' נאח האוהב מנעורים את אלהיו) - ת 72

ונסה (יונה אבן ג' נאח) אחרי אל מבחורות ושמר משמרוותיו מנעורים.

רנב 15-16 כריש דרה... ופרכוסה (יונה אבן ג' נאח בראש דורו... וקשוטו) - ת 56

רנב 26 קצף ובנס לכל סרמס וטרמס... לחרפא סכינה (קצף וכעס - יונה אבן ג' נאח

רנב 26 סרמס וטרמס (עקש ופחלתל) - ה 28-29 מכל פחלתל... וכל עקש.

רנב 30 שפל ומאך בעין נפשה ורוחה (שפל וענו - יונה אבן ג' נאח - בעין נפשו

(ורוחו) - ת 71 ומעודו הלא הלך שחוח שפל רוח לאל משפיל ומרים.

רנב 34 ולית ימא כימא דלאחיה (ואין ים כים של אחיה) - ת 10 והוא הים אשר

עולם יסובב.

רנב 34 אחיה ברה דגבר דאסתלעם בנונה (אחיה בנו של האיש - יונה -

שנבלע בדגו) - ת 55 אחיה... בני יונה.

שירי הקדש כב כח 1 בהם נוראות ספורות (מסופרות) - ת 31 ובשכל ובבינה יספר.

שירי הקדש קיט 2 קכא 50 והחדל - ת 23 והחדל.

מצאנו אפוא ששים עשרים
 ד' מ' י' ו' ח בין שירי גבירול ובין שירו של

אלתקאנה, דמיות בצורות לשון נדירות (נוקצים, והחדל), דמיות בשמות אישים

(דונש, מנחם, אבון, יונה (אבן ג'נאח) ואחיה בנו), דמיות בצרופי לשון ובדרכי

בטו"י, ודמיות ברעיונות - כל אלה מפוזרים ^{מפוזרים} עשר שירים של גבירול ועתה נשאלת ^{אנחנו} אותה.

השאלה: מי "שאל" ממי? גבירול מאלחקאנה, או אלחקאנה מגבירול? נראה לי שהאפשרות

הראשונה קרובה יותר, מארבע סבות:

(א) משה אבן עזרה, כמובא למעלה, מזכיר את אלתקאנה לפני גבירול - אות כי

אלתקאנה היה קשיש מגבירול (ולפלא ששירמן, בספרו "השירה העברית בספרד ובפרובאנס", כרך א, צמחיים 286-291).

"שואל" מן הקשיש ולא להפך.

(ב) כבר העיד משה אבן עזרה, כמובא למעלה, כי גבירול "חסף" מאלתקאנה רעיון,

או "שנזדמן לו במקרה" - ואת האפשרות שאלתקאנה "חטף" את הרעיון מגבירול לא הזכיר
 [22] דלר, יכלל - אין זאת כי אם ידע כי אפשרות כזאת איננה מתקבלת על הדעת.

(ג) משורר המכבד את עצמו (כאלחקאנה) לא היה "שואל" כארבעים אבני יסוד משירי משורר אחר (כגבירול) ושמן באמתחת שיר אחד, פן תהום כל עיר המשוררים עליו לאמר: מ"גונבי השיר" הוא זה. לא כן כשהדבר הוא להפך. פזור אבני היסוד במקומות שונים "מסתיר" אותן יותר ואין ה"שאלות" בולטות ונכרות כל כך.

(ד) קל יותר לפזר מאשר לכנס, ובתנאים שונים מסתבר יותר כי התרחש הדבר הקל ולא הקשה.

ב

שיר התהלה "שמואל מת" של גבירול לכבוד שמואל הנגיד, משנה, למראית עין, את טעמו בשלש בחיו האחרונים, ובמקום ת ה ל ה הוא מכיל ת ה ל ה. הנה השיר:

---U---U

---U---U

וְעַמְדָּה עָלֵי כְּנֹ	שְׁמוּאֵל! מֵת בְּנֹ לְבָרֵס
וְאִילָם הִנֵּה הֵנּוּ!	וְכָלֵינוּ מָאֵד אֵלָיו -
וְרָצְעָנוּ לָהּ אֲזָנוּ.	וְלוֹ הוּא חַי, תַּפְשָׁנוּהוּ
אֱלֹהִים מַעְצֵי עֲדָנוּ	הֵמָּן קָעַץ אֲשֶׁר מָנַע
וְחִתְּעָהּ בְּטוֹב דָּשָׁנוּ	5 תַּמְלֵא בְּטָנָהּ בַּעַח
"אֱלֹהֵי עֹז וְגַם קִנּוּא?"	וְתַחְתָּכֶם וְחָמַר כִּי
בְּבִין כִּימָה וְעַשׂ קָנוּ	וְקָרָאנוּ לָהּ שִׁיר שֵׁם
וְשֵׁם אָבוֹן לִימִינוּ	וְלִשְׁמָאלוֹ מִנְחָם שֵׁם
בְּמִדְבָּרָיו וְעֲנִינוּ!	יִמָּה נִמְרָץ וִימָה נִעְרָץ
בְּיַד כָּרִי לְאֶרֶץ נָא	10 וְיִמְחָשֶׁק שְׁלִחְנוּהוּ
לְהַתְרוֹנֵן בְּאֶגְנוּ	וְלִסּוּבָא נִתְנוּהוּ
פִּתְחֵנוּהוּ בְּמִגְנוּ.	וְאִישׁ גִּבּוֹר וְיָבֵן חֵיל
וְאִין תִּקְנָה לְפִדְיוֹנוּ -	אֲהֶה לְשִׁיר אֲשֶׁר נָפַל -
וְקָדִים מְלָאָה בְּסָנוּ!	בְּיַד אִישׁ יַעֲנֶה רוּחַ
וְכָל מִין קָרָא לִי מִינוּ.	15 וְכָל עַצֵּם לַעֲצָמוֹ שָׁב

ביאליק ורבניצקי ב"הערות ובאורים" לשיר הזה בספר ב של מהדורתם, עמוד 60,

כוחבים: "יש להעיר כאן כי לדעת גייגר גר' שניאור ~~וְכָל מִין קָרָא לִי מִינוּ~~ שיר תהלה זה נקי משמץ

[הספד] Salomo Gabirol (ליבניץ 1867), 77-78. ... אין שיר תהלה זה נקי משמץ

תהלה והבליע בו רבי שלמה בן גבירול גם עקיצה דקה כלפי הנגיד שהתגדר בשירת המלחמה שלו והשוה אותה לשירי תהלים. ומחוך השערה זו יתפרשו החרוזים הבאים, שבהם מיצר ודואג רשב"ג בדרך סתם על ירידת השיר ומפלהו. ולא פורש אם כונתו של רשב"ג לגנות את שירי שאר המשוררים, הפחותים משירי ר"ש הנגיד, או שהוא מרמז בזה בדרך התול גם על מקצת משירי הנגיד עצמו. ואולי אין שלשת החרוזים האחרונים אלא תוספת מאוחרת של המשורר עצמו או של משורר אחר, שהוסיף את החרוזים מענינו של השיר ובמשקלו". בדעה האחרונה מחזיק בראדי 307, (1899) MGWJ 43; דוד קויפמן, שם 307-310; יעקב כהן, ספר היובל ברודא (תרצא), 178. והסכים להם, כפי הנראה, גם דודזון, שהביא באוצר השירה והפיוט כרך ד עמוד 39 ערך מיוחד 289*: אהה לשיר אשר נפל ואין תקוה לפדיונו; וגם אני נגררתי אחריהם במהדורתי "שירי החל לרבי שלמה אבן גבירול (ירושלים תשלה), 267.

אך נחנה האמת להאמר כי דברים אלה, אף כי נאמרו מפי חכמים ונבונים, לא יתכנו לא מבחינת גבירול ולא מבחינת הנגיד. מצד אחד, אין מקום לשמץ תהלה בשיר ההלה צלול ומחרונן כזה, וגם אין כל אפשרות ל"הבליע" עקיצה דקה שלא ירגיש בה בעל הדבר, הנגיד, שהיה, גם לפי עדות משנאיו הערבים, הפקח באדם, שידע לקרא את מחשבות איש שיחו. מצד שני, אין כל צורך לנתק את שלשת החרוזים האחרונים מגוף השיר, כי הם עצם מעצמיו ובשר מבשרו.

והנה נתן לשער כי הדברים האלה עומדים בקשר עם השיר "הדונש קם" לאבן אלתקאנה, או עם שיר אחר שלו שאיננו לפנינו. בשיר "הדונש קם" 30-37 שם אלתקאנה את הדברים האלה בפי איש שיחו:

30	והנה הגביר בהם והראש	אשר חכם ישימוהו גברים
	ובשכל ובבינה יספר	עביר עשה לאין קצה ספרים
	ונשמעו בה נסים ואותות	ומופתים יהיו לעד זכורים
	וענינים כאור חרס מאירים	ומדברים לאפניהם דבורים
	ומאמרים ברוח אל אמורים	ומכח בני אדם עצורים
35	ושיר פסל אשר מתים יעורר	וידיח שנת שוכני עפרים
	וצור חזק וסלע עז יפוצץ	וישבר מעוזו השמירים -
	לשמע טעמו לא נע ולא זע	כאלו שערי אֶזְנֵי סגורים!

לזכרו של ד"ר דב ירדן

(1911 – 1986)

(נפטר)

נ"ה תשנ"ו / תמוז

נדיבתי — נפשי. פרוש זה מקורו בכתוב: תרדף כרוח נדיבתי (איוב ל טו), שפרשו אבן ג'נאח. ספר השרשים, ערך נדב: רוצה לומר נפשי. ובמובן זה משתמש הנגיד במלת "נדיבה" בכמה מקומות בשיריו, כגון: "בינות צלעי נדיבה, בעלות קטב רחפו הררים — והיא בם לא מרחפת" (נגלית ישרה 9), כלומר: בלבי שוכנת נפש אמיצה שגם בעת מרה, עה שאפילו הרים רועדים, אין היא רועדת (דוגמאות נוספות — ראה במהדורותי, מלון לשירת הנגיד, 433). מעתה נוכל להבין את כוונת דברי גבירול, שהיא: בלכבי ובכבדי ובכסלי, במעמקי המעמקים של נפשי, יוקדת מדורת אש, אהבה עזה לרעי, עד שאני מוכן לתת לרעי אפילו את נפשי ואת חיי ואין עיני מרה בזאת. ועל צדקת דברי יוכל להעיד האל, בוחן כליות ולב. ורעיון זה מביע משוררנו בשלושה מקומות נוספים: א. כיאליק-רבניצקי חול א, שיר ל 4: "ולו שאל אנוש רוחו ועיניו — נתנם לו בלי חמלה וחסיה". ב. שם, שיר סב 8: "יקר וגדיב לבב, יתן חייו — וכטרם ישאלו." ג. תקון מדות הנפש, בראון, 96: "ואלו לא היתה בכפו אלא נפשו — היה מוסרה בנדיבות".

שאתן להם בשפע מרוחי האצילה". ולוין, תור הזהב, 80: "עד אתן לידידי נפשי, כלומר: אאציל עליהם מסירותי ואהבתי. נדיבתי — נפשי". ופרושים אלה אינם מחוורים, שכן מה גדולה היא זו שיתן רע לרעיו חלק מחכמתו, או אפילו שיתן להם בשפע מרוחו האצילה, או גם שיאציל עליהם מסירותו ואהבתו, ומי רע ולא יעשה כזאת, ומה ההדגשה שמדגיש המשורר "ולא רעה בזאת עיני ולא כלי" — הלא אין בנתינת החכמה, או הרוח, או בהאצלת המסירות והאהבה לרעים משום הפסד לנותן, ואין המקבל אלא "כאדם שמדליק נר מנר, הנר דולק וחברו אינו חסר". ולא עוד אלא שהמאמר המוסגר "והאל עד אמת עלי" נראה כמוגזם: וכי הבטחה כעין זו, שרע ינהג עם רעיו בדרך המקובלת אצל כל הרעים שבעולם, חידוש ורבות יש בה, עד שזקוק המשורר להטריח את הקדוש כרוך הוא בכבודו ובעצמו, שיבוא ויעיד על אמתותה של ההבטחה? אין זאת אלא שמדובר כאן על הבטחה גדולה וחשובה הרבה יותר, הבטחה שלא תאמן בלי עדיסובלי ראייה. ואמנם, את המפתח לפרוש הנכון אנו מוצאים כבר בפרושו של לוין, המפרש:

בערב יום הכיפורים תשמ"ז נהרג בתאונת דרכים בירושלים חוקר שירת ימי-הביניים, ד"ר דב ירדן. אנו מפרסמים בזה הערה קצרה משלו שהגיע למערכת ממש עם הידיעה על מותו. יהא זכרו ברוך.

מלשוננו של רבי שלמה אבן גבירול: נדיבה — נפש

בשיר "נטש לו", (ירדן, חול א. שיר ק"ג, שורות 13-15), בתאור יחסו לרעיו, כותב רבי שלמה אבן גבירול:

ובלכבי מדורת אש
עדי אתן למרעי — והאל עד אמת עלי
נדיבתי, ולא רעה בזאת עיני ולא כלי

ופרשו ביאליק ורבניצקי במהדורות (ספר שני, עמוד 33): "והחכמה כאש בוערת בכל קרבי ולא אשקט עד אשר אתן את נדיבתי, כלו, חלק מחכמתי לרעי וחברי ועיני לא תצר בהם בדבר זה. והאל עד אמת עלי" הוא מאמר המוסגר". וכעין זה כתב שירמן שירים נבחרים, 126: "לא אשקוט עד